

*Erik Valkendorf og
grønlandsforskningen -
fra middelalderen til moderne tid*

Masteravhandling i Nordic Viking and Medieval Culture

Lars Tjøflot Engedalen

Universitetet i Oslo

Våren 2010

Innholdsfortegnelse

Forord	3
1. Innledning	4
1.1. Avhandlingens problemstillinger	4
1.2. Historiografi	5
1.3. Kilder	6
1.3.1. Skriftlige primærkilder	6
1.3.2. Øvrig kildemateriale	8
1.4. Fremgangsmåte	8
2. Middelalderens oppfatninger om Grønland	10
2.1. Erik Valkendorf om Grønland	10
2.2. Erik Valkendorfs kilder	31
2.2.1. Adam av Bremen	32
2.2.2. Kongespeilet	40
2.2.3. Ívar Bárðarson	47
3. Valkendorf og humanistmiljøene	53
3.1. Absalon Pedersøn Beyer	54
3.2. Peder Claussøn Friis	57
4. Grønlandsforskningen etter bergenshumanistene	63
5. Helge Ingstad - fra historie til arkeologi	68
6. Konklusjon	79

7. Litteraturliste	81
7.1. Primærkilder	81
7.2. Øvrig litteratur	84
7.3. Andre kilder	88
 Vedlegg	 89

Forord

Allerede på bachelorprogrammet i vesteuropeiske middelalderstudier for flere år siden bestemte jeg meg for å skrive en masteravhandling relatert til Grønland og de norrøne grønlendere. Og nå er den endelig ferdig! Emne og tilnærming har skiftet flere ganger underveis, men jeg har hele tiden vært fast bestemt på at jeg måtte komme i mål, da det er et fagfelt jeg finner uhyre interessant og håper å kunne jobbe videre med.

Det var for et drøyt år siden jeg kom over henvisningene til noen håndskrifter som skulle befinne seg i Den Arnamagnæanske Håndskriftsamling i København, og som jeg straks fattet interesse for. Jeg vil i den forbindelse gjerne få takke avdelingsleder Matthew Driscoll for all hjelp, og for å ha latt meg få adgang til å studere de håndskriftene som skulle bli så sentrale i min avhandling. Det var også arbeidet med disse håndskriftene som etterhvert førte til at avhandlingen i stor grad skulle komme til å dreie seg om den gamle erkebiskop i Nidaros, Erik Valkendorf, som jeg føler at jeg har lært å kjenne ganske godt i løpet av denne tiden.

Det er mange som fortjener en stor takk i forbindelse med denne avhandlingen; min veileder, professor Jón Viðar Sigurðsson for kyndig veiledning frem til det ferdige resultat. Professor Christian Keller for hjelp og inspirasjon. Professor Jon Gunnar Jørgensen, førsteamanuensis Terje Spurkland og førsteamanuensis Karl Gunnar Johansson for all hjelp.

Doktorgradsstipendiat Ernst Bjerke for hjelp med innsamling av nyttig materiale, og dessuten for å ha publisert en artikkel nærmest på bestilling. Mine foreldre for moralsk og økonomisk støtte til å kunne fullføre prosjektet.

Og til mine kjære, Aina og Mina, som har vært så tålmodige så lenge mens arbeidet med denne avhandlingen har pågått: Nå kommer jeg hjem!

Lars Tjøflot Engedalen

Blindern, 09.05.2010

1. Innledning

Grønland, den mektige øya langt mot vest i Nord-Atlanteren, har interessert forskere, eventyrere og andre i århundrer. Den har også vært en del av vår egen historie i mer enn ett millennium. Det pågår stadig forskning rundt våre forfedres tilknytning til Grønland, og mange spørsmål har man funnet svar på, men mye ligger fortsatt skjult for oss. Mange spørsmål vil nok etter all sannsynlighet heller aldri bli besvart, men kanskje er det nettopp noe av det som gjør det så fascinerende.

1.1 Avhandlingens problemstillinger

Jeg vil i denne avhandlingen se på hvilke oppfatninger om Grønland og den norrøne befolkningen der som kommer til uttrykk gjennom litteraturen om Grønland fra middelalderen og frem mot vår egen tid. Dette er altså en historiografisk avhandling, hvor jeg tar for meg den norske og nordiske forskningshistorien med Grønland og de norrøne grønlendere som tema.

Jeg tar utgangspunkt i erkebiskop Erik Valkendorf, som var erkebiskop i Nidaros i perioden 1510-1522, og hans nedtegnelser om Grønland. Han var i egenskap av erkebiskop en betydningsfull handelsmann, kulturpersonlighet og myndighetsperson i sin samtid, men han har også satt spor etter seg i grønlandsforskningen helt frem til våre dager. Jeg vil derfor, i tillegg til å ta for meg Valkendorfs egne nedtegnelser, se på det kildematerialet han har hatt tilgjengelig, og som vi fortsatt har kjennskap til. Dessuten vil jeg se på den påvirkningen han har hatt på forskningslitteraturen om Grønland i tiden etter hans død og frem til vår egen tid. Da jeg føler at Erik Valkendorf har gått litt i glemmeboken og ikke har fått den plass i vår kultur- og vitenskapshistorie som han etter min oppfatning fortjener, ønsker jeg i denne avhandlingen å vise hvilken betydning han har hatt for ettertiden, her selvsagt med fokus på det som berører grønlandsforskningen.

Det kildematerialet jeg vil behandle her er altså tekstmateriale som har preg av å være forskningslitteratur, litteratur som er ment å skulle være til opplysning, og som gir uttrykk for oppfatninger om Grønland. Nå vil nok strengt tatt ikke alt materialet jeg behandler her komme innunder kategorien forskningslitteratur, dette gjelder særlig det tidligste materialet.

Men jeg finner det allikevel relevant å ha det med, da mye tyder på at det har vært brukt som kilder til Valkendorfs nedtegnelser, og inneholder interessant informasjon i denne forbindelse.

Jeg forsøker å trekke linjene fra Erik Valkendorf opp gjennom forskningshistorien frem mot vår egen tid og avslutter med Helge Ingstad, som også har fått en fremtredende rolle i min avhandling. Det er i moderne tid neppe noen som har hatt den samme betydningen for grønlands- og vinlandsforskningen som ham, og som med Valkendorf kom det også et tydelig skifte i forskningstradisjonene med Ingstad, noe jeg vil redegjøre for senere i avhandlingen. Dette bringer meg også inn på nyere forskning, om enn bare overfladisk.

Det vil være nødvendig å se på forhold som politikk, samfunn og kultur gjennom de ulike tidsperioder når de aktuelle problemstillingene skal behandles. Disse forholdene vil dog kun bli behandlet ganske overfladisk, da dette ellers ville kreve en egen avhandling og følgelig bli altfor omfattende i denne sammenheng.

Når jeg nå skal ta for meg forskningslitteraturen som omhandler Grønland og de norrøne grønlendere, ville det ikke være unaturlig også å inkludere den delen av kildematerialet som dreier seg om Vinland og vinlandsferdene, og debatten rundt dette, som har opptatt forskere og andre i stor grad opp gjennom årene. Men vi har her med et så omfattende felt å gjøre at også dette ville bli altfor omfattende å behandle her, og jeg vil derfor kun i begrenset omfang komme inn på dette.

1.2 Historiografi

Det finnes ingen som tidligere har behandlet Erik Valkendorfs nedtegnelser om Grønland på den måten som gjøres i denne avhandlingen, og trukket linjene fra ham frem til grønlandsforskningen i vår egen tid. Jeg tar her for meg hans nedtegnelser, det kildematerialet som kan ligge tilgrunn for hans arbeid, samt den senere forskningslitteraturen hvor man kan spore direkte eller indirekte påvirkning fra Valkendorf. Dette er altså en annerledes tilnærming til forskningslitteraturen om Grønland og de norrøne grønlendere enn det som har vært gjort tidligere, og det er på ingen måte en historiografisk oppgave over all forskningslitteratur som omhandler Grønland.

1.3. Kilder

Kildematerialet jeg vil benytte til denne avhandlingen er skriftlige primærkilder samt annen relevant forskningslitteratur. Jeg vil konsentrere meg om den norske og nordiske forskningslitteraturen, og da det allikevel ville bli for omfattende å ta for meg alt dette materialet, vil jeg måtte begrense meg til å behandle et representativt utvalg av dette, altså det jeg anser for å være mest relevant for avhandlingen.

1.3.1 Skriftlige primærkilder

Som nevnt tar jeg i denne avhandlingen utgangspunkt i erkebiskop Erik Valkendorf og hans nedtegnelser om Grønland. Mitt viktigste kildemateriale her er de håndskriftene som idag er tilgjengelige, og som er 1600-talls avskrifter av Valkendorfs nedtegnelser.

Årsaken til at jeg fant jeg det nødvendig å gå tilbake til de eldste tilgjengelige utgavene av dette materialet, er at jeg fryktet at det kunne være unøyaktigheter i tolkninger og oversettelser i de utgitte versjoner. Dette gjelder altså nedtegnelsene til Erik Valkendorf, som jeg legger særlig stor vekt på i avhandlingen, samt Ívar Bárðarson, som befinner seg i de samme manuskriptene. Jeg har derfor selv gått gjennom de eldste avskrifter som er tilgjengelige av disse nedtegnelsene, og som idag befinner seg i Den Arnamagnæanske Håndskriftsamling i København. Dette kildematerialet vil jeg ta særlig grundig for meg i kapittelet om Erik Valkendorfs nedtegnelser om Grønland. Der jeg allikevel har valgt å bruke nyutgivelser og allerede oversatte versjoner, er dette utelukkende av nødvendighet for å spare tid.

I tillegg til å behandle disse kildeskriftene, vil jeg ta for meg det kildematerialet som vi vet Valkendorf har hatt tilgjengelig, og dessuten det kildematerialet jeg antar at han kan ha benyttet seg av i sitt arbeid med å samle opplysninger om Grønland. Jeg vil forsøke å finne skjæringspunkter mellom disse kildeskriftene og Valkendorfs nedtegnelser, for om mulig å finne ut hvorvidt Valkendorf virkelig har benyttet seg av dette materialet. Deretter vil jeg ta for meg senere forskningslitteratur, for å se hva slags påvirkning Erik Valkendorf har hatt på den videre grønlandsforskningen, direkte og indirekte.

Jeg behandler kildematerialet kronologisk, og det eldste kildeskriftet jeg tar for meg her er Adam av Bremens "Gesta Hammaburgensis Ecclesiae Pontificum" fra ca. 1070, som er et historisk verk om erkesetet Hamburg-Bremen, og hvor siste bind er en beskrivelse av Norden. Dette verket han ha vært tilgjengelig for Erik Valkendorf og må isåfall kunne antas å ha vært av sterk interesse for ham, da det inneholder svært mange interessante opplysninger om Grønland.

Det neste jeg tar for meg er Kongespeilet, skrevet rundt 1250, og som er en av de mest betydningsfulle kilder til middelalderens Norge. Den inneholder dessuten en svært god beskrivelse av Grønland som bærer preg av førstehåndsupplysninger om området, og dessuten om en svært reflektert og kunnskapsrik forfatter. Dette er således et svært interessant kildeskrift, som vi kan anta at det også har vært for Valkendorf, dersom han har hatt kjennskap til det.

Erik Valkendorfs viktigste kilde har vært Ívar Bárðarsons grønlandsbeskrivelse fra ca. 1350, som er en helt unik førstehånds kilde til Grønland og det norrøne samfunnet der. Valkendorf fikk selv bearbeidet og oversatt disse nedtegnelsene for eget bruk, og dette er kanskje den viktigste kilden vi har til Grønland i denne perioden. Som vi skal se henvises det i forskningslitteraturen ofte til Ívar Bárðarsons grønlandsbeskrivelse, og da er det Erik Valkendorfs oversettelse av den man mener. Denne ble spredt i en mengde avskrifter i tiden etter Valkendorf, og det er ikke godt å si om dette kildematerialet hadde overlevd uten hans innsats. Enkelte av disse håndskriftene har overlevd helt til våre dager, med eller uten Valkendorfs tillegg, og noen av dem har jeg brukt som kilder i denne avhandlingen.

Jeg vil dessuten komme noe inn på sagamaterialet som omhandler Grønland, som mulige kilder for Erik Valkendorf. Det er dog ingenting som tyder på at dette kan ha vært viktig kildemateriale for ham, men det kan gi en indikasjon på hva Valkendorf har vært opptatt av i forbindelse med den planlagte gjenopptagelsen av kontakten med den gamle kolonien i vest.

Den andre kategorien kildemateriale jeg her tar for meg er forskningslitteratur som er skrevet fra tiden etter Erik Valkendorf og frem mot vår egen tid, og hvor jeg vil forsøke å påvise påvirkning fra ham. Jeg innleder med de såkalte bergenshumanistene, et intellektuelt miljø som oppstod i Bergen i tiden rett etter Valkendorf. De sentrale skikkelsene i dette miljøet med hensyn til Valkendorf og grønlandsforskningen er Absalon Pedersøn Beyer og Peder

Claussøn Friis. I likhet med det andre sentrale humanistmiljøet i Norge på denne tiden, oslohumanistene, fattet dette miljøet særlig interesse for sagamaterialet og oversettelsen av dette. Men de to nevnte herrer viste også interesse for Grønland, og da dette altså er i tiden rett etter Erik Valkendorf, er det svært interessant å se hvordan de forholder seg til ham og hans nedtegnelser om emnet.

Interessen for Grønland og de arktiske områder økte kraftig i tiden som fulgte, også internasjonalt. Dette gjorde også at mengden av forskning og forskningslitteratur økte, og det finnes en mengde litteratur fra denne tiden, av ulik kvalitet og art. Jeg vil kort ta for meg det kildematerialet jeg anser som relevant for denne avhandlingen, frem til Helge Ingstad, som har hatt så stor betydning for grønlandsforskningen at jeg finner det nødvendig å behandle hans litteratur om emnet noe grundigere. Da han dessuten markerer et skifte i forskningstradisjonene, bringer dette meg ganske overfladisk over på nyere forskningsmateriale innenfor dette feltet. Også dette kildematerialet setter jeg i sammenheng med Erik Valkendorf.

1.3.2. Øvrig kildemateriale

Det øvrige kildematerialet jeg vil benytte meg av består av annen faglitteratur, såsom biografier, oppslagsverk, historiske og historiografiske verk, reiseberetninger og annen relevant forskningslitteratur.

1.4 Fremgangsmåte

Formålet med denne avhandlingen er å klargjøre erkebiskop Erik Valkendorfs betydning for grønlandsforskningen fra tiden etter hans død og frem mot vår egen tid. I tillegg til å ta for meg Valkendorfs egne nedtegnelser om Grønland, ser jeg på det skriftlige kildematerialet som vi vet han har brukt, samt det som jeg antar at han kan ha hatt tilgjengelig og benyttet i sitt arbeid, for å se om det kan finnes noen skjæringspunkter mellom dette materialet og Valkendorfs nedtegnelser. Deretter tar jeg for meg forskningslitteraturen fra tiden etter Valkendorf, for å se om det er mulig å finne noen påvirkning fra ham, direkte eller indirekte, på den senere grønlandsforskningen.

Jeg vil behandle forskningslitteratur om Grønland opp til midten av 1900-tallet, og som nevnt vil jeg altså sette det i sammenheng med Erik Valkendorfs nedtegnelser om Grønland. Der det er mulig benytter jeg meg av det nærmeste man kommer originalmanuskriptene (og som da i praksis gjerne betyr eldre avskrifter av tapte originaler hva angår det tidlige materialet). Der jeg benytter meg av oversettelser og nyutgivelser er dette utelukkende fordi jeg dessverre ikke har tid til noe annet, da jeg har en stram tidsplan å forholde meg til med hensyn til ferdigstillingen av denne avhandlingen. Nå skal det tillegges at flere av disse synes å være svært gode, og burde derfor være relativt uproblematisk å forholde seg til. Jeg anser dette dog som en halvgod løsning og håper derfor å få mulighet til å behandle dette materialet grundigere på et senere tidspunkt. Som jeg tidligere var inne på, vil jeg trekke linjene fra Erik Valkendorf frem til Helge Ingstad, som på mange måter markerer skillet mellom den eldre og den moderne forskningstradisjon, og som derfor har fått en viktig rolle i min avhandling. I forbindelse med Ingstads grønlandsforskning kommer jeg som nevnt ganske overfladisk også inn på nyere forskning.

Jeg forsøker i denne avhandlingen å dekke en tidsperiode som strekker seg over nærmere 900 år, og det skriftlige kildematerialet vil derfor naturlig nok være av svært forskjellig art og komme fra svært ulike tradisjoner. Derfor vil jeg også måtte behandle det ulike materialet forskjellig.

Gjennomgangsfiguren i denne avhandlingen er altså erkebiskop Erik Valkendorf, og jeg innleder derfor med en kort biografi om ham før jeg tar for meg hans nedtegnelser om Grønland.

2. Middelalderens oppfatninger om Grønland

Jeg vil i dette kapitlet ta for meg erkebiskop Erik Valkendorfs nedtegnelser om Grønland, samt det kildematerialet som kan ha ligget til grunn for hans verk. Innledningsvis vil jeg se på personen Valkendorf og hva slags motivasjon han kan ha hatt for sin planlagte ekspedisjon til Grønland, og det betydelige planleggingsarbeidet han la ned i forbindelse med denne.

2.1. Erik Valkendorf om Grønland

Erkebiskop Erik Valkendorf er en person man idag sjelden støter på i litteraturen, men han er allikevel svært interessant i mange sammenhenger. Han var i sin samtid en fremtredende og toneangivende autoritet innenfor såvel politikk som kultur og samfunnsliv forøvrig, og han har hatt stor betydning både direkte og indirekte for ettertiden. Ludvig Daae kaller ham for "den virksomme Erik Valkendorf", og det er vel nettopp hans sterke engasjement og den tilsynelatende evige kunnskapstørsten som synes å kjennetegne ham.¹ Dette vises tydeligst gjennom hans, for den tiden, svært utstrakte reisevirksomhet, samt hans litterære virksomhet og deltagelse i en mengde ulike prosjekter som har blitt bevart for ettertiden. Jeg vil i denne avhandlingen ta for meg hvilken betydning han har hatt for grønlandsforskningen, og hva som kan ha vært bakgrunnen for hans interesse for nettopp dette området. Dette vil jeg knytte opp mot de problemstillinger som er skissert i kapittel 1.1.

Den danske geistlige Erik Valkendorf, antakelig etterkommer av en tysk-østerriksk adelsfamilie og født ca. 1465, ble utnevnt til erkebiskop i Nidaros i 1510.² Før dette hadde han blant annet vært innehaver av prostiene i Børglum, Lund og Roskilde, ved siden av å fungere som kongelig embetsmann, og han fungerte som kansler i Norge og viktigste rådgiver for tronarvingen hertug Christian fra 1506 og frem til utnevnelsen som erkebiskop.³ Med disse embeter fulgte også at han var en fremstående handelsmann, ikke minst med embetet som erkebiskop i Nidaros.

¹ Hamre 1968:201

² Hamre 1943:26-28

³ Hamre 1943:14-18

Dette var en svært urolig politisk periode for Norge, som befant seg midt i en langvarig politisk drakamp mellom Danmark og Sverige, der det var av avgjørende betydning for Danmark å opprettholde sin maktposisjon i Norge.⁴ Dette skulle ende med at Norge mistet sin selvstendighet og ble direkte underlagt den danske tronen ved kong Christian III i 1537.⁵

Da tronarvingen Christian ble sendt til Norge som visekonge i 1506, fulgte hans kansler Erik Valkendorf med, og hadde tilhold på Akershus festning som leder av Christians kanselli.⁶ Vi vet at han flere ganger var i Bergen, men vi vet ikke hvor lenge han oppholdt seg der.⁷ Dog kan det synes som om han tilbrakte endel tid i vestlandshovedstaden, og da kanskje særlig etter hans tiltredelse som erkebiskop i Nidaros i 1510.⁸ Dette er da heller ikke unaturlig, med tanke på Bergens betydning som en internasjonal handelsby. Erkebiskopen var gjennom sitt embete en av de mest betydningsfulle handelsmenn i landet, og stod også som eier blant annet av flere bygårder i Bergen.⁹

Da Christian anbefalte sin kansler Erik Valkendorf til å overta erkebispesetet i Nidaros etter avdøde erkebiskop Gaute, etter sigende mot sin vilje, regnet han nok med å få en lojal støttespiller i erkebisen.¹⁰ Det er ikke utenkelig at nettopp dette var årsaken til at Valkendorf var betenkt, noe Lars Hamre i sin biografi om Erik Valkendorf også finner sannsynlig.¹¹ Christian II (formelt valgt til ny konge etter sin far Hans i København 1513)¹² ønsket å styrke kronens makt i forhold til kirkens, mens Valkendorf i egenskap av erkebiskop kjempet for å opprettholde kirkens posisjon.¹³ Ikke minst gjaldt dette kirkens rett til besittelse av landeiendommer samt å drive handelsvirksomhet, men også politisk myndighet, som på denne tiden ble betydelig redusert for kirkens del.¹⁴

Det kom etterhvert til en heftig strid mellom kong Christian II og hans menn på den ene siden, og erkebiskop Erik Valkendorf og kirken på den andre, der striden i all hovedsak dreide seg

⁴ Hamre 1943:8-9

⁵ Imsen 2002:18

⁶ Hamre 1971:199

⁷ Hamre 1943:18-21

⁸ Hamre 1943:21-29

⁹ Norsk historie I 750-1537 2003:293-294

¹⁰ Hamre 1943:21-29

¹¹ Hamre 1943:26

¹² Hamre 1943:36

¹³ Hamre 1943:40-46

¹⁴ Hamre 1943:32

om kirkens handelsvirksomhet.¹⁵ Denne striden eskalerte slik at Valkendorf vinteren 1521/22 så seg nødt til å søke landflyktighet i Roma for å søke støtte hos paven. 28. november 1522 dør han i Roma, hvorpå paven gir ham et godt ettermæle.¹⁶

Det bør nevnes at striden mellom Christian II og Erik Valkendorf også kan ha vært tildels av en mer personlig karakter, ihvertfall fra kongens side. Angivelig skal det ha vært Erik Valkendorf som i 1507 (eller 1509, her strides de lærde) introduserte hertug Christian for den unge Dyveke Sigbritsdatter i Bergen, og som hertugen innledet et langvarig forhold til.¹⁷

Erik Valkendorf treffer Sigbrit Willums og Dyveke på Bergens torv i 1507.

Eilif Peterssen 1876

¹⁵ Hamre 1998:15

¹⁶ Hamre 1943:105-114

¹⁷ Hamre 1971:233

Da Christian så i 1514 giftet seg med den 13-årige Elisabeth av Burgund, ble hans forhold til Dyveke gjort til en politisk sak i Nederlandene. Erik Valkendorf var med i følget som året etter skulle hente bruden, og ble som forhandler tvunget til å sende et brev til Christian etter påtrykk fra Elisabeths familie og kirken, der han ba kongen om å avbryte sitt forhold til Dyveke.¹⁸ Etter dette synes forholdet mellom kongen og erkebiskopen å ha blitt gradvis verre, og Dyvekes mor Sigbrit, som på dette tidspunkt fungerte som en slags rådgiver for kongen, la Valkendorf for hat for all fremtid, noe som synes å ha blitt ytterligere forsterket ved Dyvekes død.¹⁹ Sigbrit ser da også ut til å ha hatt en fremtredende rolle i de stridighetene som tilslutt førte til Erik Valkendorfs landflyktighet.²⁰

Christian II's behandling av erkebiskop Erik Valkendorf og den norske kirke var forøvrig en av de sakene som ble vektlagt da kongen noen år senere ble erklært for tyrann og styrtet.²¹

Erik Valkendorf regnes som både en renessansemann og humanist, samtidig som han var sterkt forankret i tradisjoner, og det er som kulturpersonlighet og skribent han er særlig interessant for denne avhandlingen. Han kan sies å ha vært en forgjenger for det litterære miljøet som ble dyrket frem noen år senere i Bergen, og som har blitt kalt bergenshumanistene, noe jeg vil komme nærmere tilbake til senere i avhandlingen. Valkendorf hadde jo selv sete først i Oslo som kongens kansler, og deretter i Trondheim som erkebiskop, men som tidligere nevnt har han nok også hatt en nær tilknytning til Bergen, noe deler av hans litterære virksomhet kan tyde på.

Erkebiskop Erik Valkendorf var den første som tok i bruk boktrykking i Norge, og han var initiativtaker til flere liturgiske bokutgivelser. Dessuten var han en støttespiller, både økonomisk og med å skaffe kongens bemyndigelse, til Christiern Pederssøns utgivelse av Saxos "Gesta Danorum", som forøvrig var den første trykte utgivelse av dette verket.²²

Som forfatter var han den første til å skrive et historisk-topografisk verk i Norge med sin "Finnmarks beskrivelse", basert på en reise han foretok til Vardøhus sannsynligvis i 1512.²³

¹⁸ Hamre 1968:203

¹⁹ Hamre 1968:203-204

²⁰ Hamre 1943:102-107

²¹ Hamre 1943:81

²² Hamre 1943:54-67

²³ Hamre 1943:60-61

Hans skildring her av ulike havuhyrer er oppgitt som kilde av Olaus Magnus i hans "Historia de gentibus septentrionalibus", eller "Historie om de nordiske folk", utgitt i 1555. Det er dessuten grunn til å anta at de to har ført samtaler seg imellom i Nidaros på Olaus Magnus' norgesreise i 1518, og at han fra Valkendorf har hentet inspirasjon til sitt litterære verk som utkom mange år senere. Olaus Magnus skriver: "Et tilstrekkelig bevis på disse merkverdigheter er det lange og innholdsrike brev som Erik Valkendorf, erkebisp i Nidaros (som er erkesete for hele Norge) sendte til pave Leo X ved det Frelsens år 1520. Med dette fulgte det nedsaltete hodet av et annet forferdelig uhyre."²⁴ Hodet det her refereres til skal ifølge Lars Hamre dreie seg om et hvalhode som Valkendorf sendte sammen med brevet til paven.²⁵ Hva som var bakgrunnen for dette som utvilsomt kan synes som et noe underlig trekk fra Valkendorfs side, settes av Hamre i sammenheng med den spente situasjonen mellom stat og kirke i Norge på denne tiden, og skulle angivelig være et forsøk på å kjøpe seg tid i denne striden, uten at jeg skal gå nærmere inn på dette her. Det som derimot er mest interessant i forbindelse med denne avhandlingen er Erik Valkendorfs nedtegnelser om Grønland, som jeg skal ta for meg i det påfølgende kapittel. Men først; hvorfor var Valkendorf så opptatt av Grønland, som han la ned et så omfattende arbeid i å skaffe seg informasjon om?

Bakgrunnen for Erik Valkendorfs sterke interesse for Grønland, som på denne tiden må ha syntes som et svært fjernt sted, kan ha vært sammensatt. Han hadde jo allerede noen år før hans arbeid med å samle opplysninger om Grønland foretatt en reise til Vardøhus, som ligger i grensetraktene mot Russland i Nordøst-Finnmark, og dessuten ført i pennen en beskrivelse av dette området. Det kan derfor synes som om han har hatt en generell interesse for de arktiske områder. Men det kan også ha hatt en sammenheng med den tidligere grønlandshandelen, som Valkendorf utvilsomt har hatt god kjennskap til. Jeg har tidligere vært inne på den pågående konflikten mellom stat og kirke, og det er ikke usannsynlig at Valkendorf kan ha sett en potensiell inntektskilde for erkesetet i en mulig gjenopptagelse av grønlandshandelen. Dessuten ville det, som Hamre også er inne på, kunne øke erkesetets makt og status å få lagt det gamle bispedømmet Grønland inn under erkebispedømmet igjen, noe han samtidig også forsøker å få gjennomført med Orknøyene.²⁶ Dette kan derfor tolkes som et forsøk fra Valkendorfs side på en gjenoppbygging av et slags "geistlig Norgesvelde", som

²⁴ Hamre 1943:65-66

²⁵ Hamre 1943:66

²⁶ Hamre 1943:47

Lars Hamre kaller det, under erkesetet i Nidaros.²⁷ Det bør jo i denne sammenheng også nevnes at Grønland tidligere hadde vært et betydelig skattland for kirken (paven hadde bare noen få år tidligere opphevet dette kravet, noe Valkendorf nok har kjent til)²⁸, slik at det er nok ikke usannsynlig at Valkendorf så for seg at dette ville kunne innebære store inntekter for erkesetet.²⁹ Helge Ingstad, som jeg kommer nærmere tilbake til senere i avhandlingen, påpeker at kirkens sterke vekstperiode i Norge på 1100- 1200-tallet er sammenfallende med den perioden hvor det pågikk mest kirkebygging på Grønland, og dette skulle vel si noe om Grønlands betydning som inntektskilde for kirken i Norge.³⁰

Noe som underbygger teorien om økonomiske hensyn som en betydelig motivasjonsfaktor for Valkendorfs gjenopptagelse av kontakten med Grønland, er det totale fraværet av menneskelige beskrivelser i hans nedtegnelser. Hvis vi antar at han har hatt tilgang til sagamaterialet som omhandler Grønland, som jeg kommer tilbake til senere, og dessuten har samlet informasjon fra muntlige kilder, burde han ha masse kildemateriale om de norrøne grønlenderne og hvordan de levde. Dette nevnes dog ikke med et ord; hans nedtegnelser inneholder en beskrivelse av seilruten fra Norge til Grønland, en oppramsing av handelsvarer som finnes der, samt en instruks for hvordan man skal opptre når man kommer dit.

En annen faktor som også kan ha vært av betydning for Erik Valkendorfs innsats for gjenopprettet kontakt med den gamle norske kolonien er et ønske om å drive misjon i et område man forlenget hadde mistet kontrollen over, og der man hadde opplysninger om at kristendommen ikke lenger stod så sterkt. Dog er det i hans nedtegnelser et totalt fravær også av religiøst innhold, noe som kan virke påfallende av en erkebiskop. Det synes derfor ikke urimelig å anta at planene om handelsvirksomhet nok har vært Valkendorfs viktigste motivasjonsfaktor for planene om en grønlandsekspedisjon.

Erik Valkendorf var i egenskap av erkebiskop i Nidaros svært interessert i Grønland, i en tid da det utifra hva vi har av opplysninger var drøyt hundre år siden grønlandshandelen var opphørt, og lenge før man ennå visste noe om de norrøne grønlenderes skjebne. På tross av at det gjennom hele 1400-tallet ble utnevnt biskoper til bispesetet på Gardar, er det ingenting

²⁷ Hamre 1943:49

²⁸ DN XVII:644

²⁹ DN XVII:638, 644

³⁰ Ingstad 1995:333

som tyder på at noen av dem har vært der, og paven underrettes i 1492 om at det ikke har seilt noe skip til Grønland på 80 år.³¹ I brev av 23. oktober 1492 til den nylig utnevnte biskop av Gardar Mathias Knutssøn fritar paven bispedømmet for alle avgifter grunnet bispedømmets tilstand, da folket der angivelig skal være falt fra den kristne lære og dessuten leve på bare tørrfisk og melk på grunn av matmangel.³² Deretter følger noen brev fra samme år der paven bevilger biskopen å få overført relikvier fra Roma for å skulle ta med til Grønland, samt at han bevilges å utføre biskoppelige handlinger underveis til sin kirke, altså Gardar.³³ Det er altså tydelig en overenskomst mellom paven og biskop Mathias Knutssøn om at biskopen skal reise til Grønland, og at en reise er under planlegging. Det er dog ingenting som tyder på at denne reisen ble gjennomført; derimot planlegger Erik Valkendorf en ekspedisjon dit, og det er altså i denne forbindelse han i 1516 samler inn alle opplysninger han kan finne om Grønland.

Denne ekspedisjonen skulle heller ikke bli satt ut i livet, antageligvis fordi kongen satte en stopper for det. Men Valkendorfs nedtegnelser om Grønland er svært interessante. Hans viktigste kilde har antagelig vært Ívar Bárðarsons beskrivelse av Grønland, basert på observasjoner han selv gjorde som stedfortreder for biskopen på Gardar midt på 1300-tallet.³⁴ Ívar Bárðarsons nedtegnelser vil jeg forøvrig komme nærmere tilbake til senere. Men Valkendorfs nedtegnelser inneholder også opplysninger han ikke har hentet fra Bárðarson, og vi kan gå utifra at han, i den posisjonen han var, har hatt tilgang til det som fantes av ulike arkiver i Bergen på denne tiden, samt det som fantes i erkesetets egne arkiver i Nidaros. Når det gjelder Ívar Bárðarsons nedtegnelser, som Valkendorf tydelig har lagt stor vekt på og fått bearbeidet og oversatt til eget bruk, er det nok ikke usannsynlig at disse har befunnet seg i erkesetets arkiver; Bárðarson var på Grønland som stedfortreder for biskopen, og dermed underlagt erkesetet. Lars Hamre finner det dog sannsynlig at Valkendorf har funnet Bárðarsons nedtegnelser i arkivene til biskopen i Bergen, da Bárðarson etter sigende skal ha vært å finne som kannik ved Apostelkirken i Bergen i 1364.³⁵

Men som vi skal se oppgir Valkendorf også mange opplysninger som ikke stammer fra Ívar Bárðarson, og som derfor følgelig må stamme fra andre kilder. Mye tyder på at det blant dette

³¹ Hamre 1943:48-49

³² DN XVII:638, 644

³³ DN XVII:646,647

³⁴ Hamre 1943:50

³⁵ Hamre 1943:50

kildematerialet har vært handelslogger fra grønlandshandelen, noe som isåfall med all sannsynlighet har vært å finne i Bergen. Med tanke på at Bergen hadde vært senter for den omfattende grønlandshandelen, som hadde betydning for hele det europeiske markedet, finner jeg det usannsynlig at det *ikke* skulle finnes slike handelslogger her på Valkendorfs tid. Hvis vi ser på det litterære miljøet som oppstår i Bergen i kjølvannet av Valkendorf, vet vi litt mer om det kildematerialet de hadde tilgjengelig; om Absalon Pedersøn Beyer nevnes at han benytter diverse sagamateriale, samt Anales Regii, ulike lovtekster og bergenske kopibøker, og det sies at han har vært en flittig gjest i arkivene til Bergenhus og domkapitlet.³⁶ Dessuten er det grunn til å tro at det fantes en god del kildemateriale i privat eie; blant annet vet vi at den kjente bergenshumanisten Jon Simonssøn satt på flere eldre håndskrifter, deriblant Odd Munks saga om Olav Tryggvason samt "Den store saga om Olav den Hellige", som begge idag befinner seg i Den Arnamagnæanske Håndskriftsamling i København.³⁷ Det er derfor grunn til å anta at Bergens arkiver har vært omfattende, og at det følgelig har vært naturlig for Valkendorf å konsentrere sin innsamling av opplysninger om Grønland her. Hamre mener sogar at Valkendorf kan ha startet dette arbeidet *før* han ble erkebiskop, kanskje allerede i 1507, da vi vet han tilbrakte tid i Bergen som utsending for visekongen.³⁸ Interessant å merke seg er det forøvrig også at Gustav Storm senere refererer til Valkendorfs bearbeidelse av Bárðarson som "den Bergenske 'Grønlands Beskrivelse'".³⁹

Bedre dokumentert er biblioteket ved domkapitlet i Nidaros, som beskrevet blant annet av Ernst Bjerke ved Universitetet i Oslo i hans artikkel "Noen bemerkninger om Trondhjems domkapittels bibliotek". Bjerke skriver at dette biblioteket kan dokumenteres til 1381, men antas å være flere hundre år eldre.⁴⁰ Vi har idag ikke så god kjennskap til hva det har inneholdt; allerede i 1762 skriver Gerhard Schøning at det meste av samlingen er skadet av fukt og annet.⁴¹ Dog antas at det i høymiddelalderen har fungert som et slags sentralbibliotek for hele landet, slik at det er neppe noen tvil om at samlingen har vært betydelig.⁴² Med tanke på at Erik Valkendorf dessuten hadde sitt virke som erkebiskop i Nidaros før reformasjonen gjorde at mange litterære verk gikk tapt, kan vi nok gå utifra at han har hatt tilgang til en anseelig mengde kildemateriale også i de erkebiskopale arkiver.

³⁶ Beyer 1928:16

³⁷ http://www.sn1.no/nbl_biografi/Jon_Simonssøn/utdypning

³⁸ Hamre 1943:49

³⁹ Friis 1881:LIX

⁴⁰ <http://www.middelaldernett.com/?p=1192>

⁴¹ <http://www.middelaldernett.com/?p=1192>

⁴² <http://www.middelaldernett.com/?p=1192>

I tillegg til det skriftlige kildematerialet som Erik Valkendorf har hatt tilgang til, kan vi nok også anta at det på denne tiden fortsatt har vært en rik muntlig tradisjon hva angår Grønland og den kontakten man tidligere hadde hatt. Enkelte slike historier som har blitt fortalt kjenner vi den dag idag fordi de etterhvert har blitt skrevet ned, og selv om det nok har vært en stor grad av fri diktning, forteller det ihvertfall at denne tradisjonen fortsatt var levende, og at Grønland var kjent blant folk.

En slik beretning forteller at hanseatene i Bergen i 1484 skulle ha slått ihjel alle de 40 menn som kjente seilruten til Grønland, men det er vanskelig å forestille seg hvorfor hanseatene skulle ha gått til det skritt, så dette er nok å anse som "en god historie".⁴³

Om Erik Valkendorfs bruk av både muntlige og skriftlige kilder i sitt arbeid med å samle inn opplysninger om Grønland, skriver Claus Christoffersen Lyschander i sin Grönlandske Krönike fra 1608 (hvor han har disse opplysningene fra vet vi forøvrig ikke):⁴⁴

"... Saa lod hand forfare det Rige omkring
Hos Leege oc Lærde om alle Ting,
Som nogen om Grönland viste,
Oc fandt blandt Bönder oc Seylingsmand
God Kundskap som hannem blev skicked tilhand,
Som man kunde meest udfriste.
Der sad den Bagge bod' gammel oc graa,
Fortalde saa smuct huor det monne gaa,
Hvad Old effter Old den sagde...
Hans Clerker oc Præster søgte om i Vraa,
Hvor de kunde gamle Böger faa,
Dem ledte de gænnem til Grunde...
Oc som den Herre vaar snild oc klog,
Saa samled hand sammen aff Mund oc Bog
Dend Seyllatz oc Land til pricke..."

⁴³ Hamre 1943:49

Slike beretninger kan muligens også ha å gjøre med de tildels sterke motsetningene mellom hanseatene og byens øvrige befolkning på denne tiden; Jørgensen 2005:2

⁴⁴ Grönlands Historiske Mindesmærker III 1845:482

Jeg vil nå ta for meg Erik Valkendorfs nedtegnelser om Grønland. Jeg har i den grad det har vært mulig forsøkt å forholde meg til de eldste håndskrevne avskriftene av Valkendorfs originaldokumenter som fortsatt er tilgjengelige, og som blant annet oppgis som kilder i Grønlands Historiske Mindesmærkers kapittel om Erik Valkendorf. Dog har det vist seg å være et altfor tidkrevende og møysommelig arbeid for denne avhandlingen selv å skulle arbeide meg gjennom mer enn enkelte deler av disse håndskriftene. Derfor har jeg, der dette har vist seg umulig, vært nødt til å benytte meg av GHM's fortolkning, på tross av at jeg har avdekket endel mindre unøyaktigheter i teksten her. Enkelte håndskrifter som det refereres til i GHM har jeg heller ikke hatt tilgjengelig, slik at jeg i disse tilfellene har vært nødt til å stole på de opplysninger som oppgis i GHM (dette gjelder for eksempel Klevenfeld og Purchas), uten å ha mulighet til å kontrollsjekke. På den annen side kan jeg ikke se at det skulle være noen grunn til å tvile på at GHM her skulle være etterrettelig.

Vedrørende håndskriften AM 778 a 4to bl 40, Cap XXXI, som i "Katalog over den Arnamagnæanske Håndskriftsamling" refereres til som "Ærkebisp E. Walkendorfs instrux for Grönlands genopdagelse" og dateres til 1600- tidlig 1700-tall, har jeg ikke funnet flere opplysninger om eller henvisninger til denne noe sted.⁴⁵ Da det ville ha blitt et altfor omfattende arbeid selv å skulle oversette denne håndskriften i forbindelse med min avhandling, har jeg dessverre ingen mulighet til å gå nærmere inn på denne teksten her, på tross av at den utvilsomt hadde hatt relevans for denne avhandlingen. Men for å gjøre det helt klart; dette dreier seg altså *ikke* om den teksten man finner i "Grönlands Historiske Mindesmærker", og som man normalt forbinder med Erik Valkendorfs nedtegnelser om Grønland. Den befinner seg dog sammenheftet med de håndskrifter jeg har benyttet, og som jeg omtaler nærmere i neste avsnitt. Jeg har som sagt ikke funnet denne teksten noe annet sted enn i det nevnte håndskrift, og må derfor utelate den i min avhandling. Dog må det nevnes at det kan være denne teksten Tormod Torfæus, som jeg kommer tilbake til senere i avhandlingen, har viet et eget kapittel i sin "Gronlandia Antiqua" fra 1706, og da kan man spørre seg om dette håndskriftet muligens kan settes i forbindelse med ham.

Når det gjelder Valkendorfs kjente nedtegnelser om Grønland, finner man disse i to ulike håndskrifter i Den Arnamagnæanske Håndskriftsamling, og det er disse to jeg har benyttet i tillegg til GHM. Begge er skrevet som et direkte tillegg til Ívar Bárðarsons nedtegnelser, men

⁴⁵ Katalog over Den Arnamagnæanske Håndskriftsamling 1894:198

håndskriftene er av svært ulik kvalitet. Den eldste, AM 777 b 4to, som er datert til sent 1500-tall, er den minst presise, og når det gjelder Bárðarsons nedtegnelser her blir de av P. E. Kristian Kaalund i Katalog over Den Arnamagnæanske Håndskriftsamling beskrevet som "en forvirret afskrift af den under 777 a, 4to anførte Grönlandsbeskrivelse m.v., hvor de enkelte partiers indbyrdes orden er forstyrret".⁴⁶ Jeg har derfor lagt størst vekt på den andre håndskriften, AM 777 d 4to, som dateres til ca. 100 år senere enn AM 777 b 4to, og som også GHM legger til grunn i sitt kapittel om Erik Valkendorf.⁴⁷ Jeg gjengir her mesteparten av Valkendorfs tekst, som i sin helhet i håndskriftene dreier seg om 7,5 side. Når det gjelder formatet her, 4to eller quarto, henviser dette til et ark brettet to ganger, til fire blad eller åtte sider, altså 1/4 ark, hvorav hvert blad måler 10 x 8 tommer eller 25,4 x 20,32 cm.⁴⁸ Dette er forøvrig et format man ofte finner brukt i gamle manuskripter.

Valkendorf innleder sine nedtegnelser om Grønland med en utførlig reiserute som beskriver hvordan man skal seile for å komme dit, og hvor det er tatt hensyn til strøm- og værforhold osv.⁴⁹ Det kan her synes som om han i all hovedsak har hentet sine opplysninger fra Ívar Bárðarson. Men nå skal det også sies at det er grunn til å tro at han har hatt tilgang til atskillig flere skildringer av grønlandsreiser enn det vi idag har kjennskap til, og vi finner en god del opplysninger her som han ikke har fra Bárðarson, som vi skal se. Det kan derfor synes som at Valkendorf har hatt flere kilder til sin reiserute.

Reisebeskrivelsen innledes med følgende, gjengitt etter en avskrift datert til slutten av 1600-tallet, og som befinner seg i De Arnamagnæanske Håndskriftsamlinger i København:⁵⁰

"Primo fran Stadztmullen ret i fuld Wester, der udaff finder hand Hvadsnes i Grönland. Der er mindst ström og mindst Hvalgerinden, men Strömmen og Hvalgerinden ere norden for dennem og schall hand da hafve tou delen aff haffved til Irland og Tredingen til Island. Drager hand saa langt Vester og er det saa goed Söesiunen og sigted klardt Weder, da sees Sneffels Jöchell i Nordost

⁴⁶ Katalog over Den Arnamagnæanske Håndskriftsamling 1894:197

⁴⁷ Grönlands Historiske Mindesmærker III 1845:488

⁴⁸ <http://www.thefreedictionary.com/quarto>

⁴⁹ Grönlands Historiske Mindesmærker III 1845:490-492

⁵⁰ Katalog over Den Arnamagnæanske Håndskriftsamling 1894:197

liggendis paa Island, og Hvidserch, et Bjerg saa heder, Nordvest liggendis paa Grönland..."⁵¹

Her beskrives altså den beste seilruten fra Stadt og til Grönland. Da de fleste seilaser fra Norge til Grönland nok har startet i Bergen (som hovedsenter for grønlandshandelen), er det nok det som har vært utgangspunktet også for denne reisebeskrivelsen, i likhet med den vi finner hos Bárðarson.⁵² Det synes som om Valkendorf har hatt relativt god oversikt over den geografiske beliggenheten til Grönland i forhold til Norge og Island, tiltross for at det ikke var uvanlig å plassere Grönland som en halvøy nord for Norge på kartverk på denne tiden.⁵³ Dog kan det vel ha vært en misforståelse som har ført til at Irland har kommet med her, enten fra Valkendorfs side eller da den gjeldende avskrift ble skrevet. Hvis vi sammenligner med reisebeskrivelsen hos Bárðarson finner vi der ikke Irland nevnt noe sted, hvilket kan peke i retning av at det er en feil som har oppstått i den gjeldende avskrift. Dog finner en samme ordlyd i en tidligere avskrift av Valkendorfs nedtegnelser, AM 777 b 4to, slik at det snarere kan synes som at det dreier seg om en feil som har oppstått i en svært tidlig avskrift eller et originaldokument, eller så kan tekstpassasjen rett og slett bety noe sånt som at ruten går mellom Irland og Island.⁵⁴ Denne teorien understøttes av følgende tekstpassasje som kommer noe senere:

"Item Irland ligger Sudoest aff Grönland
Item Island ligger udi Öster aff Grönland."⁵⁵

Hvorfor Valkendorf trekker inn Irland her kan man jo spørre seg. Dog behandler Kongespeilet disse tre; Irland, Island og Grönland, sammen. Kanskje kan dette være en indikasjon på at Valkendorf har benyttet Kongespeilet, som jeg kommer nærmere tilbake til senere, som kilde.

Tekstpassasjen overfor finnes i det følgende avsnitt, i beskrivelsen av seilruten fra Island til Grönland:

⁵¹ AM 777 d 4to bl 21v-22r (med støtte i GHM 3. bind 1845:490)

⁵² Bárðarson 1930:18

⁵³ Nansen 1911:495

⁵⁴ AM 777 b 4to bl 4r

⁵⁵ Grönlands Historiske Mindesmærker III 1845:492

"Kaaesen fra Island og til Grönland

Item er mand sönden for Breedefjord i Island liggendis, da skal hand prise Vester saalenge hand seer Hvidserch i Grönland, og siden prise Sudvest, saalenge fornefte Hvidserch staaer i Norden; saa maa mand med Guds Hjelp frilige söge Grönland, foruden stor fare for Iss, og med Guds Hjelp finder da Eriksfjorden..."⁵⁶

Som hos Bárðarson nevnes faren med is under seiling til Grönland, hvilket må ha vært et stort problem på denne tiden som det er idag. Christian Keller har påpekt det fullstendige fraværet av dette i Grønlandingsaga og Eirik Raudes Saga, noe som er påfallende da det berettes om mange andre farer i forbindelse med seiling i dette området. Keller mener dette peker i retning av at disse sagaene er skrevet av islendinger som aldri hadde seilt i havet omkring Grönland.⁵⁷ Det kan selvsagt finnes andre forklaringer på dette, såsom at det for forfatterne har vært så selvfølgelig at de ikke har funnet det verdt å nevne. Dog er det nevnt i andre islandske kilder, slik at det synes som om Kellers forklaring kan ha noe for seg. Ívar Bárðarson, som selv hadde mye erfaring i å ferdes i dette farvannet, la vekt på den livsfarlige isen.⁵⁸ Dog er det grunn til å tro at Valkendorf har hatt kjennskap til flere beretninger, muntlige såvel som skriftlige, som forteller om problemene med is i forbindelse med seiling i havet omkring Grönland, da dette nok må sies å representere en av de største utfordringene ved å ferdes til havs i dette området. Kongespeilet fra ca. 1250, som jeg kommer nærmere tilbake til senere, har en detaljert beskrivelse av isforholdene her. Også Grønlandingetåtten, som man finner i Flateyjarbók datert til 1380-årene men som må bygge på eldre kilder, nevner drivis som gjør fjordene ufremkommelige.⁵⁹ Det er forøvrig interessant å merke seg at Grønlandingsaga finnes i den samme bok, noe som tydelig illustrerer at dette er en samling kildekrifter basert på eldre kildemateriale av høyst forskjellig opphav (man finner dessuten et utdrag av Adam av Bremens "Gesta Hammaburgensis Ecclesiae Pontificum", som jeg skal ta nærmere for meg i neste kapittel, og som ytterligere forsterker dette inntrykket).

Mot slutten av Valkendorfs reisebeskrivelse nevnes igjen isforholdene flere ganger (og dessuten henvises det nok en gang til Irland):

⁵⁶ AM 777 d 4to bl 23r (med støtte i GHM III 1845:491)

⁵⁷ Foredrag UiO 14.04.10

⁵⁸ Bárðarson 1930:18

⁵⁹ Norrøn Saga V 1990:259

Grönlands Historiske Mindesmærker I 1838:197

"[Item fornemmer man Iss saa schall mand prise Sönder i Söen, thi mest Issen kommer aff Troldebonnen, dog schall mand icke saa meget prise Sönder, at mand kommer for nær om Issland, fordi der er [stor Ström som er XX Uger Söes fra Irland..."

[Item aff den Iss som henger i Bjergene i Grönland, staar stor Taage [aff ret Frost; saadan Taage staar af den Iss som kommer aff Troldbonen."⁶⁰

Igjen tyder det på at Valkendorf har benyttet seg av annet kildemateriale i tillegg til Bárðarson; hos sistnevnte finnes bare en henvisning til isforholdene, og man finner dessuten ikke tåke nevnt hos ham. Derimot finnes det flere henvisninger til tåke i Grønlandshavet i sagamaterialet, for eksempel i den tidligere nevnte Grønlendingesaga:

"Da sagde Bjarne: "Uforstandig vil vor Reise tykkes, eftersom ingen af os har været i Grönlands Hav." Men dog begave de sig paa Söen, saasnart de vare færdige, og seilede i tre Dage, indtil Landet tabte sig av Syne under Vandet; men da lagde Bören sig, og der opkom Nordenvinde og Taager, og de vidste ikke, hvor de fore, og saaledes gik det i mange Dage..."⁶¹

Også Adam av Bremen og Kongespeilet, som vi skal se nærmere på i neste kapittel, nevner tåken; Adam skriver om "det Tågede Hav", og Kongespeilet beretter om "svart røyk eller tykk tåke" i forbindelse med en beskrivelse av nordlys, men det er vanskelig å si om dette faktisk dreier seg om tåke, skydekke eller om skiftninger i nordlyset.⁶² Dog er tåken, i likhet med isen, et velkjent fenomen i disse farvann, så det er ikke unaturlig at vi finner dette nevnt hos Valkendorf. Kaptein William Scoresby Jr. beretter fra sin ekspedisjon til Grønland via Svalbard og Island i 1822 om at i løpet av en 20-dagers periode utenfor østkysten av Grønland lå tåken tett trefjerdedeler av tiden.⁶³

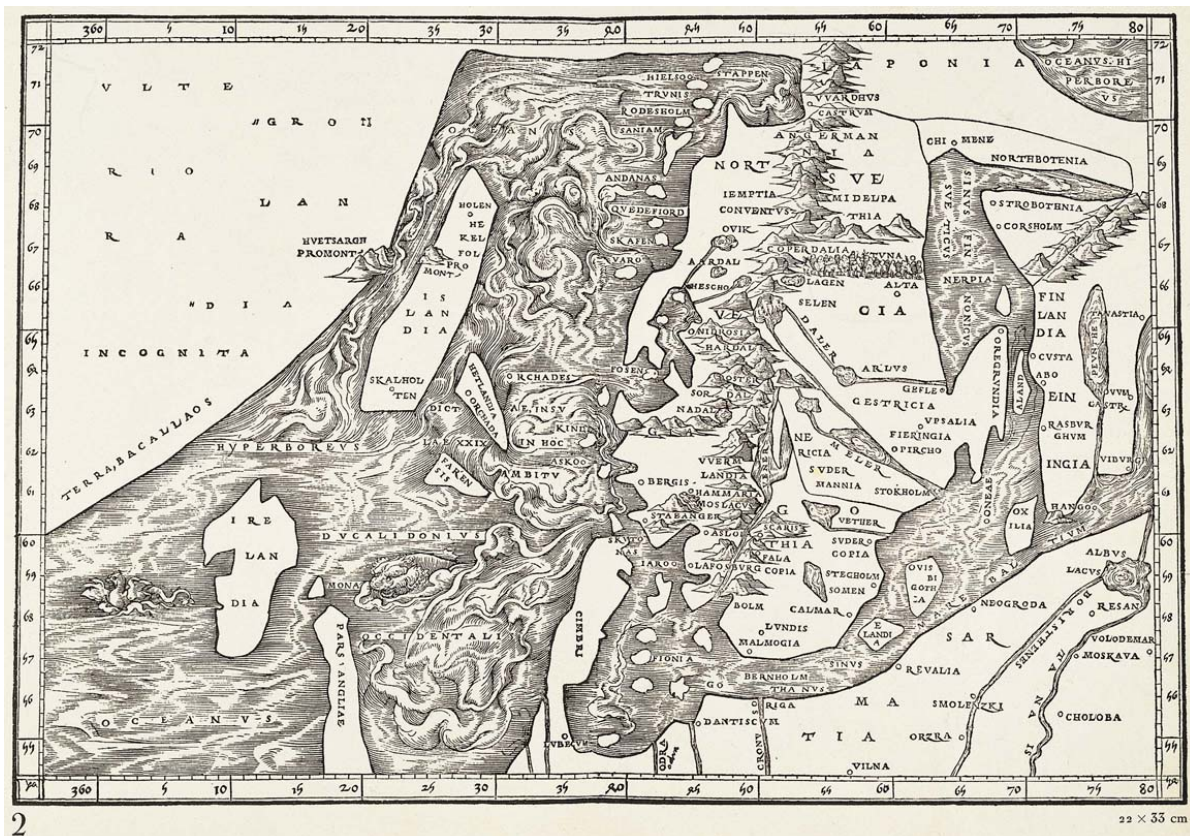
Erik Valkendorfs samtidige Jakob Ziegler oppgir ham som kilde i sin Schondia fra 1536, hvor han skriver (etter Hamres oversettelse):

⁶⁰ Grönlands Historiske Mindesmærker III 1845:492

⁶¹ Grönlands Historiske Mindesmærker I 1838:211

⁶² Kongespeilet 2000:62

⁶³ Magazin for Naturvidenskaberne:70-71

Schondia, Jakob Ziegler 1536⁶⁴

"...på den andre siden av av forberget Hvitsarch like til Lapplandets fastland, forbi Vardøhus slott. Og dette har jeg gjort dess villigere, som den eldre erkebiskop av Nidaros påstod for fullt og fast at havet der bøyer seg i en vinkel. Hertil kommer det at lappene stemme overens med grønlenderne i trolldomskunstens dyrkelse, men dog hverken attrå eller sky den kristne tro. Herved ledes jeg til å tro at denne likhet mellom begge folk forårsakes derved at de ved et fastland berører hverandre."⁶⁵

Som vi ser i Zieglers kart over Skandinavia, plasserer han Irland sørvest for Island, og rett utenfor sørvestkysten av Grønland, noe som skulle stemme ganske godt overens med Valkendorfs seilrute til Grønland.

⁶⁴ http://cipher.uiah.fi/forum/materials/carta_marina/maps/

⁶⁵ Hamre 1943:51

Videre følger en passasje hos Erik Valkendorf som inneholder mange interessante opplysninger:

"Disse ware fall ûdj Grønland. Sabel, maar, hermelin, hvide falche, sielspech, noch hvalspech, rosmertand, sølfberg, noch guldalm, fisch, noch lax, noch elshuder och allehaande felwerch, item los, reffve, ulffve och felfrasser".⁶⁶

I en avskrift av samme tekst fra den danske genealog og samler Terkel Klevenfelds håndskriftsamlinger (som forøvrig i GHM omtales som avskrift av en gammel og svært god original som ikke lenger er tilgjengelig)⁶⁷ er det lagt til følgende:

"...vadmell, smör, store skouffve, hjorte, renner. Der er mange slags vadmell, hualler oc underlig diur"⁶⁸

I Klevenfelds eksemplar finner vi også tillegget "...hvide og sorte Björne..."⁶⁹

I Purchas' engelske oversettelse i hans "Purchas his pilgrimes P. III" utgitt i 1625 nevnes dessuten "otters".⁷⁰ Denne oversettelsen inneholder dog ifølge Finnur Jónsson mange feil, og er oversatt via tysk og så hollandsk før den endelig har blitt oversatt til engelsk, slik at denne oversettelsen skal man nok ikke legge altfor stor vekt på.⁷¹

I Erik Valkendorfs oppramsing av dyrearter som skal finnes på Grønland, finner vi altså blant annet sobel, mår, hermelin, elg, gaupe (los), jerv (felfrasser), bever, svartbjørn og oter.⁷² Dette må nødvendigvis dreie seg om en misforståelse, da de fleste av disse dyreartene ikke forekommer på Grønland, hverken nå eller i middelalderen, og jerv og hermelin kun unntaksvis.⁷³

⁶⁶ AM 777 d 4to bl 23v-24r

⁶⁷ Grönlands Historiske Mindesmærker III 1845:489

⁶⁸ Grönlands Historiske Mindesmærker III 1845:493

⁶⁹ Grönlands Historiske Mindesmærker III 1845:493

⁷⁰ Grönlands Historiske Mindesmærker III 1845:493

⁷¹ Bårðarson 1930:15-16

⁷² Grönlands Historiske Mindesmærker III 1845:492-493

⁷³ Salomonsen 1990:388,390

Lars Hamres teori om dette i hans biografi av Erik Valkendorf er at Valkendorf nok antok at man fant de samme dyrearter på Grønland som i Finmark og Russland, med bakgrunn i datidens geografiske forestillinger om at Nordøst-Europa hang sammen med Grønland.⁷⁴ Dette er forøvrig en forklaring som også enkelte moderne forskere støtter seg til, som Kirsten Seaver i "The Frozen Echo" fra 1996.⁷⁵ Dette er selvsagt en mulighet, men vi kan nok gå utifra at Valkendorf har vært klar over at endel av disse artene ihvertfall ikke har vært å finne i norsk natur, for eksempel sobel og svartbjørn.

En annen mulighet, som Helge Ingstad nevner i sin bok "Landet under Leidarstjernen" (1959), er at Erik Valkendorf som en betydelig handelsmann henviser til de varer som hadde kommet med skip fra Grønland dengang grønlandshandelen fortsatt var levende, og som han nok har kunnet finne frem til ved hjelp av gamle handelslogger.⁷⁶ Ved ankomsten til Bergen er det liten grunn til å anta at det ville bli registrert hvor disse handelsvarene hadde sin opprinnelse, det vesentlige var nok at skipslasten kom fra Grønland. Den samme teori nevner forøvrig Herluf Winge i "Grønlands Pattedyr" (1902) vedrørende Erik Valkendorfs nedtegnelser.⁷⁷ Denne teorien synes styrket nettopp ved ordlyden i Valkendorfs tekst i denne passasjen. Dette kan altså være en indikasjon på at de norrøne grønlenderne har opprettholdt kontakten med Nord-Amerika i en lengre periode enn det vi så langt har funnet bevis for, og at de har hentet ut salgsvarer herfra som så har blitt sendt videre til Bergen. Det viser dessuten at den tidligere nevnte teori om handelsvirksomhet som kanskje den viktigste motivasjonsfaktor for Valkendorf, godt kan være riktig.

Ifølge Grønlands Historiske Mindesmærker skal Jens Munks mannskap ha fanget en mår på Grønland på deres reise til Hudson Bay i 1619.⁷⁸ Det har dog ikke lyktes meg å finne noen andre kilder til dette, og jeg har ikke engang kunnet finne bekreftelser på at de i det hele tatt gikk i land på Grønland. Jeg anser det derfor som tvilsomt at dette medfører riktighet, da det heller ikke synes å være gjort andre observasjoner av mår på Grønland.

⁷⁴ Hamre 1943:51

⁷⁵ Seaver 1996:32

⁷⁶ Ingstad 1995:276

⁷⁷ Winge 1902:322

⁷⁸ Grønlands Historiske Mindesmærker III 1845:496

Man antar også i Grønlands Historiske Mindesmærker at elgskinn nok har blitt forvekslet med reinsdyrskinn, da det ikke finnes elg på Grønland.⁷⁹ Denne teorien finner jeg det dog vanskelig å feste lit til, da reinsdyrskinn minner lite om elgskinn. Dette var neppe annerledes i tiden da grønlandshandelen fortsatt var aktiv, og jeg antar at man i Bergen på denne tiden var godt kjent med forskjellen på disse. Det synes derfor lite trolig at man, som man foreslår i Grønlands Historiske Mindesmærker, skulle forveksle elg med rein, uavhengig av hva slags kilde Valkendorf skulle ha hentet dette fra.

Videre gir Valkendorf instruksjoner først om hva man må huske å medbringe for fremstilling av ferskvann når man kommer til Grønland, noe som kan ha sin bakgrunn i Adam av Bremens grønlandsbeskrivelse, og deretter hvordan man skal forholde seg når man kommer dit:

"Item at ikke forgjette at tage den Steen med at forfersche Vand med i Söen, om Behoff gjöres, hvilken Steen jeg forschriffver aff Tydskland og kommer til Bergen i Foraaret.

Item at ikke forgjette at tage tou Tönder goed fersch sort Jord med, til at slaee udi Balger og sie aff salted Söen der igjennem, saa mand kan bruge det."⁸⁰

"Item naar Gud föyer det at mand kommer under Grönland, da schall mand intet sætte fleere udi Land end II Personer, og tage merchelig Bescheden aff dennem, hvorledis mand tager merchet paa dennem, om det er uden Fare eller ey, at fare udi Land effter dennem.

Item jeg og fuldkommeligen forbiuder dennem fornævnte Land söge ville, at de tager der nogen Mands Ord fore, at de giffve sig fleere udi Land end saa mange, at Skibet er alt bemandet og besörget met Styremand, saa det kan löbe tilbage igjen, og merche vel Kaasen og Veyen til Grönland igjen, om de blive grefne eller formorde som i Land vorde, thi de schulle, med Guds hjælp, faa Undsettnig igjen inden Aarss Dag, saa sterch, at de schulle med Guds hjælp forsvare sig self og undsette dennem i Grönland blifve."⁸¹

⁷⁹ Grønlands Historiske Mindesmærker III 1845:496

⁸⁰ Grønlands Historiske Mindesmærker III 1845:493

⁸¹ Grønlands Historiske Mindesmærker III 1845:493

Her er altså en instruks om ikke å sette i land flere enn to personer, før man vet om dette er forbundet med fare eller ikke. Man skal dessuten sørge for at det er mannskap og styrmann ombord i tilfelle de som går i land blir pågrepet eller drept, og man må seile vekk for så å seile tilbake igjen for å komme de pågrepne til unnsetning. Hvorfor gir han denne instruks? Er det en generell regel om å være forsiktig når man ankommer ukjente steder? Har det kanskje med Ívar Bárðarsons opplysninger om skrælingene i Vesterbygden å gjøre?⁸² Eller har det bakgrunn i for oss ukjente beretninger om farer som kan lure når man kommer til Grønland?

I Bjørn Jónsens "Grønlands Annaler" fra 1623-25 kan man lese om et skip som ankommer Grønland i stormfullt vær i 1540.⁸³ Det holder på å forlise i stormen, men mannskapet søker tilflukt i en bukt hvor de finner le. Bukten bærer preg av å være bebodd; de kan se naust, fiskerboder og steinloft (steenhjælde). Da de går i land, finner de en død mann iført klær av vadmel og selskinn liggende nesegrus på stranden, med en bøyd og nedslitt tollekniv ved siden av seg på bakken. Denne beretningen stammer etter sigende fra Jon Grønlænder, som skal ha fått sitt kallenavn etter å ha drevet iland på Grønland tre ganger.⁸⁴

Nå er det nok tvilsomt om dette er noe særlig mer enn en god historie, men at det kan stamme fra en eldre kilde er ikke utenkelig. Usannsynlig er det heller ikke at Erik Valkendorf isåfall også skulle ha kjennskap til denne kilden, eller til andre tilsvarende beretninger, og at han derfor fant det nødvendig å ta sine forholdsregler. Som jeg vil komme nærmere inn på i neste kapittel finnes det dessuten opplysninger i eldre kildeskrifter som kan ha ført til at Valkendorf valgte å ta dette med i sine instrukser, deriblant hos Adam av Bremen. Også de tidligere nevnte pavebrev, som Valkendorf må ha hatt god kjennskap til, kan tenkes å ha påvirket ham, når de nevner at befolkningen på Grønland har falt fra den kristne tro, noe som på denne tiden nok ville være ensbetydende med at man måtte passe seg svært godt for dem.

Så fortsetter Valkendorf med instrukser for hvordan man skal gå frem for lettere å bli akseptert og integrert i samfunnet på Grønland:

"Item formercke mine Klerche, at der er nogen Hövitzmand, eller Almuen self, icke vil hafve eder udi Landet, at I da biuder eder til Tjeneste, for Schrifvere eller

⁸² Bárðarson 1930:29-30

⁸³ Grønlands Historiske Mindesmærker III 1845:513-515

⁸⁴ Grønlands Historiske Mindesmærker III 1845:513-515

Kapelaner, om I formerche de ville annamme dennem, eller Tienestekarle, saa I først kunde fange Tjeneste og siden schiche eder efftersom Behoff gjøres."⁸⁵

Det neste avsnittet vitner om, som det også i GHM påpekes, at Valkendorf hadde planlagt å bringe med seg et stort skip på sin grønlandsekspedisjon:⁸⁶

"Item at icke forgjette at tage tou eller trej Sexringe og Otteringe met paa Schibet, met deris Aarer og Redskap, og hænge dennem omkring Forteket der som de tage mindst Rum og Vind."⁸⁷

Så avslutter Valkendorf sine instruksjoner med noe som kan tolkes som å være hans ønskede fremgangsmåte for å markere at landet igjen er under erketet, og at kristendommen igjen råder:

Item at tage Ildjern og Öxer med sig i Land og gjöre en stor Ild, om icke findes bygt, og gjöre der mange store Vorder eller mange merchelige Gjærninger og hugge store Kaars op og Kaars i Træerne og i Stene, og andet saadant."⁸⁸

Interessant er også noe som Valkendorf *ikke* nevner i sine nedtegnelser om Grønland, men som man derimot finner både hos Ívar Bárðarson, i den tidligere Kongespeilet og hos de senere Absalon Pedersøn Beyer og Peder Claussøn Friis; nemlig opplysningen om at det skal finnes marmor på Grønland. Dette vil jeg komme nærmere tilbake til under de respektive kilders kapitler. Men kanskje er det så enkelt som at han ikke fant det nødvendig å nevne da det allerede var nevnt hos Bárðarson; det finnes mange opplysninger hos Bárðarson som skulle være av interesse for Valkendorf og hans planlagte grønlandsekspedisjon, men som Valkendorf i sine nedtegnelser ikke nevner. Jeg er flere ganger inne på at Valkendorf kan ha ansett sine nedtegnelser som et tillegg til Bárðarson, slik at dette godt kan være en plausibel forklaring. Da forekomsten av marmor er omtalt i alle de nevnte kildeskrifter, finner jeg det merkelig at Valkendorf ikke skulle vurdere dette som interessant. Og at han har kjent til det er udiskutabelt, da han selv har stått for bearbeidelsen av Ívar Bárðarsons nedtegnelser. En

⁸⁵ Grönlands Historiske Mindesmærker III 1845:494

⁸⁶ Grönlands Historiske Mindesmærker III 1845:497

⁸⁷ Grönlands Historiske Mindesmærker III 1845:494

⁸⁸ Grönlands Historiske Mindesmærker III 1845:494

mulig forklaring på fraværet av marmor i hans nedtegnelser kan være at han ikke har sett det som en attraktiv handelsvare, og derfor ikke har funnet grunn til å nevne det. Hans nedtegnelser synes, som jeg allerede har vært inne på, å fokusere på det som har med handelsvirksomhet å gjøre.

Et spørsmål det er naturlig å stille seg vedrørende Erik Valkendorfs nedtegnelser er hvorfor de ulike avskriftene ikke inneholder det samme. Er det skriverne som har lagt til etter eget forgodtbefinnende, eller er det andre årsaker? Man har idag ikke lenger tilgang til originalmanuskriptet eller -manuskriptene, slik at muligheten for å kontrollere opp mot dette finnes ikke.

Disse nedtegnelsene har av Valkendorf vært skrevet for eget bruk, og de har ikke vært utgitt selvstendig. Noen av de kjente avskriftene, inkludert de jeg selv har brukt som kilde, er skrevet som tillegg i avskrifter av Ívar Bárðarsons nedtegnelser om Grønland. Dette er ikke så underlig, da Valkendorf selv, ifølge Grønlands Historiske Mindesmærker, kan ha sett på dette som tilleggsopplysninger til Bárðarsons nedtegnelser.⁸⁹ Noen av disse synes dessuten å være brukt som kilder til hverandre, hvilket selvsagt betyr at eventuelle feil eller mangler vil forplante seg.⁹⁰ Da det er svært varierende kvalitet på de ulike avskriftene med hensyn til rettskrivning på stedsnavn osv., kan forklaringen på ulikheter i innholdet rett og slett være de forskjellige skrivers nøyaktighet (som tidligere nevnt ble avskrifter av disse nedtegnelsene "stærkt udbredt", som Storm uttrykte det). En annen mulighet man kan tenke seg er at Erik Valkendorf selv har hatt flere ulike eksemplarer av sine nedtegnelser, slik at de senere avskriftene har vært basert på ulike originaler.

Etter å ha gått gjennom Erik Valkendorfs nedtegnelser, synes antagelsene innledningsvis om at hans overordnede mål med den planlagte grønlandsekspedisjonen nok har vært å drive handelsvirksomhet, ikke urimelige. Det fokuseres på hvilke handelsvarer som finnes der, samt hvordan man skal komme seg frem og tilbake, og dessuten hva man trenger for å oppholde seg der. Det er som nevnt et totalt fravær av både menneskelige skildringer og religiøst innhold, noe man kan anta at det hadde vært lagt vekt på hvis formålet hadde vært å drive misjonsvirksomhet, som ikke synes unaturlig for en erkebiskop som kjente til at den gamle

⁸⁹ Grønlands Historiske Mindesmærker III 1845:484-485

⁹⁰ Katalog over Den Arnamagnæanske Håndskriftsamling 1894:197

menigheten hadde forlatt troen. Dette fokuset på handel kan ha flere årsaker; Valkendorf var allerede en av de betydeligste handelsmenn i landet i egenskap av erkebiskop, samt at erkesetet trengte å styrke sin økonomi og status for å bedre sin situasjon i den pågående konflikt med regjeringsmakten.

Erik Valkendorf la ned et formidabelt arbeid med å samle opplysninger om Grønland i forbindelse med planleggingen av sin ekspedisjon til Grønland. Dette arbeidet har vært av stor betydning for den senere grønlandsforskningen, kanskje større enn den oppmerksomheten han har fått skulle tilsi. Det er ikke godt å si hvor kjent Ívar Bárðarsons nedtegnelser, som er den eneste skriftlige kilde man har fra middelalderens Grønland, hadde vært om ikke Valkendorf hadde fått bearbeidet og oversatt disse til bruk i sin egen forskning. Og opplysningene hos Valkendorf som antagelig stammer fra idag tapte handelslogger, har i høyeste grad vært med på å bidra til den fortsatt like aktuelle forskningen rundt de norrøne grønlanderes forhold til det nordamerikanske kontinent, noe jeg vil komme tilbake til senere i avhandlingen.

2.2. Erik Valkendorfs kilder

Av det utvalget av skriftlig kildemateriale som erkebiskop Erik Valkendorf hadde eller som det er sannsynlig at han har hatt tilgang til i arkivene i Bergen og Nidaros, har vi idag kun oversikt over en ganske liten del. Jeg har i det foregående kapitlet såvidt vært innom noe av det kildematerialet som kan ha ligget tilgrunn for Valkendorfs nedtegnelser, men jeg vil her se nærmere på de viktigste kildene vi kan anta at han har benyttet seg av og som vi idag kjenner til, og som man dessuten med litt velvilje kan kategorisere som forskningslitteratur.

Jeg vil ta for meg de ulike kildene kronologisk, og jeg ser på de omkringliggende forhold såsom forfatterens bakgrunn og motivasjon for sitt litterære arbeid, samfunnsforhold som kan ha vært av betydning for dette materialet osv.

2.2.1. Adam av Bremen

Jeg vil innlede med Adam av Bremen, eller Adamus Bremensis, som er det latinske kallenavnet man finner ham under.⁹¹ Nå er dette kildematerialet skrevet svært tidlig, og det er høyst tvilsomt om dette kan kalles forskningslitteratur; dog finner jeg det allikevel interessant å ta med hva han skriver om Grønland, dels fordi dette til tider i svært liten grad bærer preg av å være forankret i virkeligheten, men også fordi det inneholder opplysninger man ikke finner andre steder. Nå er jo dette strengt tatt ikke norsk eller nordisk litteratur, og man kan derfor gjerne stille spørsmål ved om det er relevant å ha det med her. Dog var hele det skandinaviske området på dette tidspunkt tildels underlagt bispedømmet Hamburg-Bremen, og Adams motivasjon for arbeidet med det litterære verket om Skandinavia har nok vært å styrke dette forholdet.⁹² Jeg anser det dessuten ikke som usannsynlig at Erik Valkendorf i sin posisjon som erkebiskop har hatt tilgang til Adams verk i arkivene i Bergen eller Nidaros. Derfor har jeg valgt å ta det med, selv om det kanskje kan synes noe perifert i denne sammenheng.

Om Adam vet man at han var leder av domskolen i Bremen under erkebiskop Adalbert, og han levde ca. 1040-1081 (de opplysninger man har om Adam stammer fra presten Helmold von Bosaus "Chronica Slavorum" skrevet midt på 1100-tallet, hvor han oppgir Adam som sin viktigste kilde)⁹³.⁹⁴ Adam er særlig kjent for å ha skrevet det litterære verket "Historia Hammaburgensis Ecclesiae" (Den Hammaburgiske kirkes historie), eller "Gesta Hammaburgensis Ecclesiae Pontificum" (De Hamburgske Erkebispers historie), som det senere har blitt hetende, og som første gang ble utgitt på trykk i 1579.⁹⁵ Dette er et historisk verk i fire bind, skrevet på 1070-tallet, der de tre første bind tar for seg den nordiske misjonshistorie opp til Adams egen tid, og det fjerde bindet er en beskrivelse av Norden og dets befolkning ("Descriptio Insularum Aquilonis").⁹⁶ Adam oppgir selv daværende kong Sven Estridssøn i Danmark som en av sine viktigste kilder til dette bindet, og han skal angivelig ha tilbragt tid sammen med kongen, uten at vi vet hvor dette skal ha funnet sted.⁹⁷

⁹¹ Adam af Bremen 2000:9

⁹² Sigurðsson 2003:68-69

⁹³ Adam af Bremen 2000:9

⁹⁴ Adam af Bremen 2000:9

⁹⁵ Adam af Bremen 2000:7-11

⁹⁶ Adam af Bremen 2000:20

⁹⁷ Adam af Bremen 2000:11-12

For å kunne vurdere hvor aktuell Adam av Bremen kan ha vært som kilde for erkebiskop Erik Valkendorf er det nødvendig å vite litt mer om hva slags verk dette dreier seg om. Adam var utsending fra erkebispesetet Hamburg-Bremen, som i utgangspunktet var opprettet for å skulle drive misjonsarbeid nordover.⁹⁸ I denne perioden, under erkebiskop Adalbert, var deres posisjon svekket i Norden; Norge og Sverige knyttet bånd til kirken i England, Danmark hadde søkt om å få opprette et eget erkebispedømme, og Adalbert var dessuten i konflikt med paven om den kirkelige maktposisjonen i Nord-Europa.⁹⁹

Sett på bakgrunn av dette synes det ikke urimelig å anta at Adams sterkeste motivasjon for å skrive sitt verk "*Gesta Hammaburgensis Ecclesiae Pontificum*" har vært å legitimere erkebispedømmet Hamburg-Bremens eksistens og styrke dets posisjon, som også Allan A. Lund skriver i innledningen til sin oversettelse av det nevnte verk.¹⁰⁰ Dette inntrykket forsterkes når man leser Adams beskrivelse av det skandinaviske området; ikke minst hans fantasifulle beskrivelse av det hedenske Uppsala.¹⁰¹ Han unnlater dessuten å nevne et viktig kristent monument som det i Jelling, og det samme er tilfelle med den allerede betydelige forekomsten av kirker på Jylland.¹⁰² Allan A. Lund mener at dette kan være et utslag av manglende oppdaterte kunnskaper om Norden grunnet foreldet kildemateriale (Adam har benyttet seg av skriftlig kildemateriale fra antikken og frem til tiden rett etter opprettelsen av Hamburg erkebispedømme, altså på midten av 800-tallet)¹⁰³.¹⁰⁴ Jeg finner det derimot vanskelig å tro at Adam ikke skulle ha kjennskap til disse forholdene, tatt i betraktning det langvarige forholdet som hadde vært mellom erkesetet og det skandinaviske området, der misjonsarbeid her har vært deres viktigste ansvarsområde. På bakgrunn av dette finner jeg det mer sannsynlig at han bevisst unnlater å nevne det for å opprettholde inntrykket av Skandinavia som et hedensk område hvor det er av stor betydning å drive fortsatt misjonsarbeid, da dette som nevnt vil være av avgjørende betydning for å sikre Hamburg-Bremens fortsatte maktposisjon.

Adam av Bremens "*Gesta Hammaburgensis Ecclesiae Pontificum*" ble som tidligere nevnt trykket første gang i 1579, men finnes bevart i en rekke eldre håndskrifter, deriblant et som

⁹⁸ Sigurdsson 2003:68

⁹⁹ Sigurdsson 2003:68

¹⁰⁰ Adam af Bremen 2000:21

¹⁰¹ Adam af Bremen 2000:220-222

¹⁰² Adam af Bremen 2000:13-14

¹⁰³ Adam af Bremen 2000:21

¹⁰⁴ Adam af Bremen 2000:14-16

ifølge Bernhard Schmeidler skal ha befunnet seg i Den Gamle Kongelige Samling i København og som han i sin utgave av verket fra 1917 daterer til 1400-tallet.¹⁰⁵ Det synes ikke urimelig å anta at dette eller andre håndskrifter av det samme verket skal ha befunnet seg i arkivet i Nidaros, og således ha vært tilgjengelig for erkebiskop Erik Valkendorf. Det er forfattet som en beskrivelse av Norden under erkebispedømmet Hamburg-Bremen, og burde derfor i høyeste grad være av interesse for erkesetet i Nidaros. Hamburg-Bremen var dessuten formelt utnevnt til erkesete også for Grønland, noe Valkendorf nok har kjent til, og som man kan tenke seg ville ha gjort Adams verk om det gamle erkebispedømmet interessant for ham. Nå skal det sies at endel av opplysningene hos Adam om Grønland nok ville oppfattes som utdatert på Valkendorfs tid, slik at dette neppe kan sies å ha vært blant hans viktigste kildemateriale.

Om Grønland skriver Adam følgende (etter Allan A. Lunds oversettelse til dansk fra 2000):

"...og til højre Nordmanniens fjelde og endnu længere ude øerne Island og Gronland. Dér ender det Ocean, som kaldes det Tågede Hav."¹⁰⁶

Og videre:

"37. Der findes imidlertid flere andre øer ude i Oceanet, af hvilke Gronland ikke [er] den mindste. Den ligger længere ude i Oceanet - ud for svedernes bjerge eller De Ripæiske Bjerge. Det fortælles, at man kan sejle til denne ø - ligesom til Island - fra nordmannernes land på fem til syv dage. På grund af saltvandet er menneskene deroppe grønne, hvoraf stedet har fået sit navn. Befolkningens levevis ligner islanernes, bortset fra at de er grusommere og farligere for de søfarende på grund af deres sørøvertogter. Det forlyder, at kristendommen for nylig også skal være nået op til dem."¹⁰⁷

Som vi ser i den første passasjen, nevner også Adam tåken i Grønlandshavet, i likhet med blant andre Erik Valkendorf. Dette kan man nok gå utifra har vært et velkjent fenomen blant de fleste som har vært i dette området.

¹⁰⁵ Magistri Adam Bremensis 1917:XIII

¹⁰⁶ Adam af Bremen 2000:208

¹⁰⁷ Adam af Bremen 2000:231-232

I dette verket finner vi dessuten den aller tidligste litterære henvisningen til Vinland som vi idag kjenner til:

"39. Han fortalte mig yderligere om en ø, som mange har opdaget i denne del av Oceanet. Den kaldes Winland, fordi der på den findes vildtvoksende vinstokke, som giver den bedste vin. At der også på øen findes en overflod af selvsået korn, er noget, jeg har fra pålidelige daneres beretninger og ikke fra fantastiske fortællinger. ["Bag denne ø," siger han, "findes der ikke andre beboelige øer i Oceanet, men alt, hvad der ligger længere ude, er dækket af uhyre ismasser og en uendelig tåge." Herom beretter Martianus: "En dags sejlads hinsides Thile er havet størknet." Dette har nordmennernes vidtberejste kong Harald for nylig undersøgt. Han udforskede nemlig med sine skibe det nordlige Oceans bredde, men måtte til sidst, da den svindende Verdens ydergrænse fortabte sig i en tåge for hans øjne, vende om og undkom kun med nød og næppe afgrundens gabende svælg.]¹⁰⁸

Den norske kong Harald det her berettes om kan neppe være noen annen enn Harald Sigurdsson Hardråde, som rådde helt eller delvis i perioden 1046-1066.¹⁰⁹ Såvidt jeg har kunnet bringe på det rene er dette den eneste kilde til at Harald skal ha seilt i dette området; ingen av manuskriptene til kongesagaene vi idag har tilgjengelig beretter om dette, tiltross for at de utførlig beskriver en lang rekke andre, kanskje sogar mindre spektakulære ferder. En mulig årsak til at denne angivelige ekspedisjonen ikke har blitt lagt vekt på i sagaene kan være at den ikke har hatt noen politisk betydning, noe som ellers ofte har vært tilfelle med ferdene det berettes om (i tillegg til ferder i Norge, Skandinavia og til England, berettes det også om omfattende farting sør- og østover i Europa samt til Jerusalem, hvor han overalt legger land under seg).¹¹⁰

Her er det også flere andre interessante opplysninger å ta tak i. At Vinland her blir nevnt for første gang (som vi idag kjenner til), med den danske kong Sven oppgitt som kilde, er bemerkelsesverdig. Han hevder dessuten å ha blitt fortalt at det var mange som hadde vært der, og man kan få inntrykk av at dette var godt kjent. Når det gjelder beskrivelsen av Vinland

¹⁰⁸ Adam af Bremen 2000:232-233

¹⁰⁹ Morkinskinna 2004:321

¹¹⁰ Snorres kongesagaer 2009:459-528

L'Anse aux Meadows, NL. Foto: Lars T. Engedalen 2006

er det vanskelig å ta stilling til sannhetsgehalten i dette, uten at man vet sikkert hvor det virkelig ligger, og dette er fortsatt et svært omdiskutert tema. Men hvis vi tar utgangspunkt i stedet som gjerne har blitt satt i sammenheng med Vinland basert på sagamaterialet samt funnet av en norrøn boplass, nemlig Newfoundland, så gir ihvertfall deler av beskrivelsen mening. Opplysningen om at det "...findes en overflod af selvsået korn" kjenner vi ikke bare fra sagamaterialet ofte omtalt som "Vinlandssagaene" (Eirik Raudes saga, Grønlandingsaga)¹¹¹; det er fortsatt karakteristisk for det nordlige Newfoundland, og da særlig L'Anse aux Meadows-området, hvor restene av en norrøn bosetning befinner seg.¹¹²

Når det gjelder opplysningen om at det "findes vildtvoksende vinstokke, som giver den bedste vin", stemmer dette dårlig overens med Newfoundland, både i perioden som omtales hos Adam og nå.¹¹³ Til det er værforholdene altfor røffe. Men igjen finner man samme karakteristikk i Vinlandssagaene.¹¹⁴ Dette har vært, og er tildels fortsatt, et tema for heftig debatt blant forskerne, og de ulike teoriene har vært mange. Helge Ingstad argumenterer i sin bok "Landet under Leidarstjernen" fra 1959 for at navnet "Vinland" ikke refererer til det vi normalt forbinder med vin, men derimot er et norrønt ord for beitemark, og at dette således er en ren misforståelse fra Adams side.¹¹⁵ Dette er nemlig, ifølge Ingstad, den eneste kilde der det faktisk hevdes at navnet Vinland har med vinstokker og vin å gjøre.¹¹⁶ Denne forklaringen

¹¹¹ Seaver 1996:14

¹¹² De Islandske sagaer I 2000:359

¹¹³ Seaver 1996:24

¹¹⁴ De Islandske sagaer I 2000:356

¹¹⁵ Ingstad 1995:245-252

¹¹⁶ Ingstad 1995:250-251

har imidlertid vært sterkt imøtegått fra ulike hold, uten at jeg skal gå nærmere inn på denne diskusjonen her.

En alternativ tolkning av navnet Vinland er i den senere tid lansert av Christian Keller og William Schipper. De hevder at det kan stamme fra det angel-saksiske Wynlond, som er nevnt i diktet "The Old English Phoenix" fra Book of Exeter (i Encyclopædia Britannica datert til ca. 975)¹¹⁷, og som kan oversettes med "Det gode landet".¹¹⁸ I så tilfelle er det ikke unaturlig å sette det i sammenheng med Adams neste opplysning, om forekomsten av selvsådd korn. Et mål på hvor rikt et land er har tradisjonelt vært nettopp hvor godt kornet gror. Dermed kan det igjen synes som en feilkobling eller misforståelse fra Adams side.

Erik Valkendorf nevner i sine nedtegnelser om Grønland ikke Vinland eller det nord-amerikanske kontinent i vest med et ord. Men Helge Ingstad bruker, som jeg tidligere har vært inne på, disse nedtegnelsene som en indikasjon på de norrøne grønlenderes kontakt med Nord-Amerika gjennom det som synes å være en oppramsing av handelsvarer de kan ha hentet derfra.¹¹⁹ Således møtes altså Adam av Bremen og Erik Valkendorf hos Helge Ingstad flere hundre år etter dem begge.

Det er altså kong Sven Estridssøn som oppgis som kilde til opplysningene om Vinland. Men hvor har han sin kunnskap om Vinland fra? Dette er, ifølge dateringene, ca. femti år etter at bygningsmassen på L'Anse aux Meadows har vært i bruk, og vi vet svært lite om hvilken tilknytning de norrøne folk har hatt til området etter dette.¹²⁰ Derfor er det svært interessant at dette her presenteres som en fortsatt levende tradisjon.

De eldste nålevende manuskripter som inneholder Vinlandssagaene er skrevet ca. 300 år etter Adam (deriblant Flateyjarbók, som også inneholder et kort utdrag av Adams verk, og som dateres til slutten av 1300-tallet)¹²¹. Dog stammer dette utvilsomt fra eldre kilder, slik at disse opplysningene selvsagt kan komme fra tidligere skriftlige kilder. Man kan derfor ikke se bort ifra at Adams opplysninger er basert på de samme kilder som de såkalte Vinlandssagaene.

¹¹⁷ <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/198020/Exeter-Book>

¹¹⁸ Keller 2000:81

¹¹⁹ Ingstad 1995:276

¹²⁰ Wallace 2000:210

¹²¹ Grønlands Historiske Mindesmærker I 1838:197

Allan A. Lund hevder (i likhet med Christian Keller i en artikkel fra 2000)¹²² at Adam ikke bare har den første henvisningen til Vinland i sin "Gesta Hammaburgensis Ecclesiae Pontificum" men også til Grønland.¹²³ Dette er dog ifølge Kirsten A. Seaver ikke korrekt; den første gang Grønland nevnes er i en skriftlig kunngjøring av Pave Leo IX datert 6. januar 1053, altså ca. tyve år tidligere enn Adams verk, der han utnevner biskop Adalbert av Hamburg-Bremen og hans etterfølgere til biskoper også av Grønland.¹²⁴

Den kanskje mest oppsiktsvekkende opplysningen i denne sammenheng er imidlertid at både Vinland og Grønland hos Adam beskrives som øyer. Dette er han også alene om; ifølge Allan A. Lund ble det først i 1902, altså over 800 år senere, slått fast at Grønland ikke tilhører fastland men er en øy (dog bør det nevnes i denne sammenheng at Grønland fremstilles som en øy blant annet på den såkalte Laon-globusen fra 1493, og på Abraham Ortelius' kart fra 1573)¹²⁵.¹²⁶ Allan A. Lund forklarer Adams beskrivelse av Vinland og Grønland som øyer med datidens syn på verden som bestående av tre kontinenter, og at Adam derfor nok forestilte seg at nyoppdaget land måtte være øyer og ikke del av de allerede kjente kontinenter.¹²⁷ Dette er forøvrig en forklaring som støttes av blant andre Kirsten A. Seaver.¹²⁸ Det er forøvrig ikke unaturlig at Erik Valkendorf ikke støtter seg til Adam av Bremens beskrivelse av Grønland som en øy, selv om han nå skulle ha benyttet seg av hans verk, da den alminnelige oppfatning i Valkendorfs samtid var av Grønland som del av et fastland, noe som heller ikke er underlig da hele det nordlige havområdet her er islagt.

Når det gjelder den geografiske plasseringen av Island, Grønland og Vinland hos Adam, er det fullt i tråd med en tradisjon som holdt seg til langt ut i middelalderen; det var svært varierende hvor disse øyene ble plassert i forhold til det skandinaviske fastland, og det var ikke uvanlig at man forestilte seg det som beliggende nord for Norge (jfr. for eksempel den tidligere nevnte Laon-globusen). Som jeg har vært inne på tidligere var dette heller ikke uvanlig på Erik Valkendorfs tid, altså ca. 450 år senere.

¹²² Keller 2000:80

¹²³ Adam af Bremen 2000:36

¹²⁴ Seaver 1996:45

¹²⁵ Nansen 1911:503-504

http://cipher.uiah.fi/forum/materials/carta_marina/maps/one_map/4b_ortelius.jpg

¹²⁶ Adam af Bremen 2000:36

¹²⁷ Adam af Bremen 2000:36

(Adam identifiserer den mytiske øya Thule med Island; les Adam af Bremen 2000:230)

¹²⁸ Seaver 1996:34

Det virker som om Adam er relativt godt informert om de grønlandske forhold når han opplyser om at kristendommen nylig har nådd Grønland (dette skjedde omtrent samtidig som på Island, altså rundt 1000-årsskiftet). Derfor fremstår hans neste opplysninger som underlige; han hevder at grønlenderne er grønne av farge på grunn av saltvannet der, og at øya har fått sitt navn fra dette fenomenet. Deretter opplyser han, i tråd med det vi idag vet, at grønlendernes levesett minner om islendingenes, men så skriver han videre "bortset fra at de er grusommere og farligere for de søfarende på grund af deres sørøvertogter". Nå kan vel dette like gjerne dreie seg for eksempel om fredløse fra Island som har flyktet til Grønland, men dette er ikke en vurdering Adam foretar.

Disse opplysningene er, såvidt jeg har kunnet bringe på det rene, Adam alene om på denne tiden, og man kan undres hvor de kommer fra. Det er selvsagt ikke usannsynlig at dette kan stamme fra muntlige overføringer; det berettes i Floamannasaga, hvor det eldste bevarte håndskriftfragmentet dateres til sent 1300- tidlig 1400-tall, om en røverbande av fredløse islendinger som holder til ute på øyene i Eriksfjorden og gjør livet surt for folk.¹²⁹

Det er ikke utenkelig at Valkendorf kan ha hatt tilgang til denne sagaen; den finnes fra senere tid i en rekke ulike håndskrifter, hvor mange eksemplarer som har eksistert på Valkendorfs tid er vanskelig å ha noen formening om. Kanskje kan disse opplysningene her og hos Adam settes i sammenheng med Erik Valkendorfs instruksjoner om forsiktighetsregler når man ankommer Grønland?

Når det gjelder Adams opplysning om grønlendernes farge kan man selvsagt tenke seg at det er mulig å bli grønn hvis man drikker saltvann, men det er neppe det Adam refererer til. Derimot kan det tenkes at det er denne opplysningen som har fått Erik Valkendorf til å skrive en påminnelse om å medbringe nødvendige hjelpemidler for fremstilling av ferskvann når man skal reise til Grønland.

Det synes ikke mulig å gi noen entydig konklusjon om hvorvidt Erik Valkendorf har benyttet seg av Adam av Bremens skrifter som kilde til sine nedtegnelser om Grønland. Men det synes ihvertfall klart at Adams verk *kan* ha vært tilgjengelig for Valkendorf, da håndskrifter av dette synes å ha sirkulert i Norden på dette tidspunkt (den befinner seg som nevnt blant annet i

¹²⁹ Grönlands Historiske Mindesmærker II 1838:16, 130-137

Flateyjarbók med deriblant Grønlandingsagaene). Det er også, som nevnt tidligere i dette kapitlet, indikasjoner på at Erik Valkendorf har basert noen av sine instruksjoner på opplysninger fra Adam, men dette er svært uklart. Dette må sies å være den kilden jeg her tar for meg som er den mest usikre, og altså også den eldste.

2.2.2. Kongespeilet

Konungs Skuggsjá, eller Speculum Regale som den blir kalt i det samme verk, er sannsynligvis skrevet midt på 1200-tallet ("Grönlands Historiske Mindesmærker" legger til grunn en langt tidligere datering)¹³⁰, og synes å være en lærebok i høvisk opptreden.¹³¹ Den er utformet som en samtale mellom far og sønn, der sønnen søker kunnskap om ulike emner hos sin far, og den har antagelig sin opprinnelse i kretsen rundt kong Håkon Håkonsson.¹³² Det har versert mange teorier om hvem forfatteren kan ha vært, men det nærmeste vi kommer er nok å antyde at det godt kan ha vært en geistlig ved kongens hoff.¹³³

Kongespeilet finnes bevart i en rekke håndskrifter, hvorav samtlige som de i "Grönlands Historiske Mindesmærker" har forholdt seg til befinner seg hos De Arnamagnæanske Håndskriftsamlinger, og der det eldste dateres til 1200- tidlig 1300-tall.¹³⁴ Hvis vi legger til grunn den idag allment aksepterte teorien at det har sin opprinnelse i kretsen rundt kong Håkon Håkonsson, som hadde sin residens i Bergen, anser jeg det for svært sannsynlig at man har hatt eksemplarer i arkivene i Bergenhus, samt i erkesetets arkiver i Nidaros. Dermed kan vi anta at Erik Valkendorf har hatt kjennskap til dette verket, og det er ikke usannsynlig at han har benyttet seg av dette, da det inneholder en lang rekke opplysninger om Grønland (Kongespeilet oppgis som kilde av Peder Claussøn Friis, som regnes med blant bergenshumanistene, i hans verk om Grønland fra ca. 1600)¹³⁵. Jeg vil ta for meg hva det her skrives om Grønland, og jeg vil se om det finnes noen forbindelser til dette i Valkendorfs nedtegnelser (jeg benytter meg forøvrig hovedsakelig av De Norske Bokklubbenes utgave fra 2000, med forord av professor Sverre Bagge).

¹³⁰ Grönlands Historiske Mindesmærker III 1845:269

¹³¹ Kongespeilet 2000:VII, 5

¹³² Kongespeilet 2000:XIII-XIV

¹³³ Kongespeilet 2000:XIV

¹³⁴ Grönlands Historiske Mindesmærker III 1845:270

¹³⁵ Friis 1881:209

Når det gjelder verkets genre er denne litt ubestemmelig; Sverre Bagge sier i sitt forord til 2000-utgaven at den europeiske utviklingen i Europa på 1200-tallet gikk mot et klarere skille mellom såkalt skjønnlitteratur og faglitteratur, og at sistnevnte som regel var skrevet på latin, mens førstnevnte gjerne ble skrevet på talespråket, noe som nok kan ha vært for å nå et bredere publikum (det kan vel dessuten tenkes at forfatteren ikke nødvendigvis alltid har vært særlig kyndig i latin).¹³⁶ Nå er Kongespeilet skrevet på norrønt, som jo var talespråket, men den fremstår samtidig som et verk skrevet for å skulle være til opplysning for leseren, både hva gjelder korrekt fremtreden, geografi og annet. Så kanskje kan det være riktig å kalle det for et populærvitenskapelig verk; det kunne være utgangspunkt for en interessant debatt som jeg ikke skal gå inn på her.

Som jeg såvidt var inne på under kapittelet om Erik Valkendorf, behandler Kongespeilet de tre land Irland, Island og Grønland i sammenheng med hverandre. Hvis vi ser på Ívar Bárðarson, finnes ikke Irland nevnt hos ham overhodet, mens Erik Valkendorf nevner Irland flere ganger i sin beskrivelse av reiseruten til Grønland. Dette kan peke i retning av at Valkendorf har kjent til Kongespeilet, og har brukt opplysningene han fant her (det må selvsagt også tas høyde for at disse opplysningene kan være basert på andre kilder, som for eksempel muntlige overføringer, eller skriftlige kilder vi idag ikke kjenner til).

Kongespeilet innleder sin grønlandsbeskrivelse med å fortelle om undrene der; det første bærer preg av å være basert på overtro og myter når de forteller om sjøtroll og såkalte havgjerdinger, som skal være bølger som går sammen og omringer de seilende, slik at ingen kan slippe unna i live.¹³⁷ Det siste fenomenet blir forøvrig i utgaven fra 1976 satt i sammenheng med jordskjelv i havbunnen, slik at det faktisk kan ha en naturlig forklaring.¹³⁸ Så følger en lengre beskrivelse av isforholdene i havet rundt Grønland, samt vær- og klimaforhold. Den tyder på en god kjennskap til området i sin detaljerte gjengivelse av de faktiske forhold:

"Disse isene ligger mer i nordøst eller nord for landet enn i syd, sydvest eller vest.
Derfor skal enhver som vil nå landet, seile omkring det til sydvest og vest, inntil

¹³⁶ Kongespeilet 2000:LXV

¹³⁷ Kongespeilet 2000:52-54

¹³⁸ Kongsspegelen 1976:64

han er kommet omkring all denne isen, og så seile derfra til lands..."¹³⁹

"...Denne isen er underlig av natur. Den ligger noen ganger så rolig som vanlig is med skilte vaker eller store fjorder, men andre ganger er farten dens så stor og voldsom at den går ikke langsommere enn et skip som har god bør. Den farer like ofte mot været som med, når den er i drift. Det er ennå en slags is i det havet, med en annen form; grønlandingene kaller den falljøkler. Deres form er akkurat som et høyt fjell som stod opp av havet, og de blander seg ikke med annen is, men holder seg for seg selv."¹⁴⁰

Her nevnes altså fast is, drivis og isfjell, som burde være velkjent for alle som har beveget seg i dette området. Den beskriver også utførlig de farer som denne isen medfører for de seilende, og hvilke forholdsregler man kan ta for å unngå dem. Dette til sammenligning med tidligere nevnte Grønlandingsaga og Eirik Raudes saga, hvor isforholdene rundt Grønland ikke nevnes med et ord. Både Ívar Bárðarson og Erik Valkendorf legger vekt på isforholdene i sine beskrivelser av reiseruten til Grønland, som jeg er inne på i de respektive kapitler.

Isfjell fra Grønland utenfor L'Anse aux Meadows, NL. Foto: Lars T. Engedalen 2008

¹³⁹ Kongespeilet 2000:54-55

¹⁴⁰ Kongespeilet 2000:55

Denne beskrivelsen i Kongespeilet er så detaljert at disse opplysningene må komme fra noen som har førstehåndskjennskap til seiling i disse havområdene, enten via skriftlige kilder eller direkte fra muntlige overføringer. Som senter for handelen med Grønland har Bergen selvsagt hatt en mengde potensielle kilder til dette, da det må ha vært mange sjøfolk her på denne tiden som selv hadde vært med på å seile til Grønland. Deler av denne beskrivelsen er også utpreget muntlig i sin form, slik at det virker svært sannsynlig at disse opplysningene kan ha et slikt opphav.

Den samme presise beskrivelsen av de faktiske forhold på Grønland finner vi også i følgende passasje, hvor Kongespeilet som hos Valkendorf nevner is ikke bare på havet men også på land:

"Det skal du vite visst at det er en liten del av landet som er tint, men alt det andre er dekket av is. Og folk vet ikke om landet er stort eller lite, fordi alle fjellkjedene og alle dalene er dekket av is, slik at en ikke finner noen åpning der."¹⁴¹

Forfatteren av Kongespeilet har dessuten en teori om hvorfor klimaet er som det er på Grønland. Denne lanseres i en svært interessant beskrivelse av jordklodens inndeling i ulike klimasoner, som må sies å stemme bemerkelsesverdig godt med den kunnskapen vi idag sitter inne med:

"...Det synes meg derfor at det finnes fem himmelstrøk, to som folk kan bo under, men tre som det er ubeboelig under.
Alt land er beboelig under de strøk som ligger mellom kuldens og hetens soner. Men det er rimelig at det må være forskjell mellom landene, slik at noen er hetere enn andre, og at de som er hetere, ligger nærmere varmebeltene. De landene som er kalde, slik som våre land, de ligger nærmere det strøk som er kaldt, og som frosten kan bruke kraften sin til å kjøle. Etter min utregning synes det rimeligst at det hete beltet ligger fra øst og til vest i en bøyet ring, som en brennende vei omkring hele jordkloden. Da er det på den annen side mest sannsynlig at de kalde strøkene ligger på de ytterste sidene av verden, i nord og syd. Hvis jeg har tenkt dette riktig, da er det ikke urimelig at Grønland ligger under det kalde beltet; for

¹⁴¹ Kongespeilet 2000:58

det vitner de fleste som har vært på Grønland, at der har kulden fått sin største makt.

...For der er det frosset både om vinteren og sommeren, og både land og hav er dekket med is."¹⁴²

Her beskriver altså forfatteren Ekvator og polene på en måte som man idag, 750 år senere, kan nikke gjenkjennende til. Selvsagt er det også teorier her som forlengst er forkastet, og som bærer preg av et mer mystifisert verdensbilde. Men hovedinntrykket er av en svært reflektert og kunnskapsrik forfatter.

I likhet med Ívar Bárðarsons beskrivelse av værforholdene på Grønland, beskriver også Kongespeilet Grønland som "værgodt":

"Når du spurte om solen skinner på Grønland, eller om det der noensinne er fagert vær som i andre land, da skal du vite for visst at det er fagert solskinn der, og at landet snarest blir kalt værgodt.

...og når solen kommer høyest, da har den full kraft til å skinne og lyse, men liten makt til varme og hete. Men den har da så stor kraft at der hvor jorden er opptint, der varmer den landet, så jorden gir godt og velluktende gress. Derfor kan folk godt bo i landet der hvor det er tint, men det er et meget lite område."¹⁴³

Grønland består av 80% is, hvor innlandsisen på det meste er ca. 3 kilometer tykk.¹⁴⁴ På sørvestkysten er det dog, som tidligere nevnt, en stripe langs kysten hvor klimaet gjør at det er fullt beboelig, og hvor man både i de norrøne grønlenderes tid og idag har drevet husdyrhold. Den beskrivelsen vi finner i Kongespeilet stemmer altså forbløffende godt overens med virkeligheten slik vi kjenner den, og forfatteren viser igjen god kunnskap om og forståelse for de geografiske og klimatiske forhold på Grønland. Det skulle være interessant å vite hvilke kilder forfatteren av Kongespeilet har lagt til grunn for sin beskrivelse av Grønland, men denne viten er nok dessverre forlengst tapt.

¹⁴² Kongespeilet 2000:60-61

¹⁴³ Kongespeilet 2000:61-62

¹⁴⁴ http://www.snl.no/Grønland/geologi_og_landformer

Kongespeilet tar for seg hvilke dyrearter man finner på Grønland, til lands som til vanns, og hvilke av disse man nytter til føde.¹⁴⁵ Forfatteren synes å være bedre informert når det gjelder dette enn Erik Valkendorf; sistnevnte ramser opp, som vi så i forrige kapittel, en rekke dyrearter som ikke finnes på Grønland, mens Kongespeilet gir en ganske dekkende beskrivelse. Dette kan ha sin forklaring i at Valkendorf, som vi så, tok utgangspunkt i hvilke varer man fikk fra Grønland, mens Kongespeilet forklarer hva befolkningen der lever av, i tillegg til å beskrive de geografiske forhold (det nevnes en rekke dyrearter som bekræftelse på at Grønland må være fastland og ikke en øy)¹⁴⁶.

Jeg har tidligere vært inne på at Erik Valkendorfs viktigste motivasjonsfaktor for sin grønlandsekspedisjon nok har vært gjenopptagelsen av grønlandshandelen, og det er i denne forbindelse interessant at Kongespeilet legger vekt på at prisene er gode på Grønland, fordi landet ligger langt borte og befolkningen der er nødt til å kjøpe det de trenger annetsteds fra.¹⁴⁷ Også Kongespeilet nevner hvilke varer man handler fra Grønland; tildels samsvarende med Erik Valkendorfs liste, dog ikke fullstendig:

"Så fører folk disse varer derfra, til gjengjeld for varene de kjøper: bukkesskinn og nauthuder og selhuder og slike rep som vi før talte om, som folk skjærer av de fiskene de kaller rostung, og som heter swardrep, og så tennene på dem (hvalrosstann)."¹⁴⁸

Nå er Kongespeilet skrevet langt tidligere enn Valkendorfs nedtegnelser, og dessuten drøye 100 år før grønlandshandelen opphørte, og dette kan være en forklaring på disse avvikene. Kongespeilet nevner dessuten også landets rike forekomst av hvite falker, samt at "landsfolket selv vet ikke å nytte dem".¹⁴⁹ Erik Valkendorf nevner hvite falker som en av handelsvarene herfra.

Som jeg har nevnt tidligere er det flere kilder som beretter om den rike forekomsten av marmor på Grønland; både Absalon Pedersøn Beyer og Ívar Bárðarson, og Kongespeilet, som

¹⁴⁵ Kongespeilet 2000:55-58

¹⁴⁶ Kongespeilet 2000:57-58

¹⁴⁷ Kongespeilet 2000:57

¹⁴⁸ Kongespeilet 2000:57

¹⁴⁹ Kongespeilet 2000:58

sammen med Claus Pederssøn Friis (som godt kan ha sine opplysninger fra Kongespeilet) har den mest detaljerte beskrivelsen, sier følgende:

"Marmor er det mye av i det landet, der hvor det er bebodd, med forskjellig farge, både rød og blå og grønnspraglet."¹⁵⁰

At det finnes marmorforekomster på Grønland, er hevet over tvil. Det finnes sogar et stedsnavn som bekrefter dette; Maarmorilik nord for Disco, der det i første halvdel av 1900-tallet ble utvunnet marmor kommersielt. Dog har det, utifra de opplysninger jeg har greid å fremskaffe, ihvertfall i moderne tid bare vært utvunnet hvit marmor der.¹⁵¹ Dette vil jeg forøvrig komme nærmere tilbake til senere i avhandlingen.

At Ívar nevner marmor er kanskje ikke så overraskende, da han har oppholdt seg på Grønland over en lengre tidsperiode og godt kan ha sett marmor her. Det er heller ikke så underlig at Absalon Pedersøn Beyer omtaler marmor i sin beskrivelse av Grønland; han kan gjerne ha lest både Kongespeilet og Erik Valkendorfs bearbeidelse av Bárðarson. Når det gjelder Kongespeilets omtale av marmor anser jeg det for sannsynlig at dette kan stamme fra de under kapittel 2.1.2 omtalte handelslogger fra grønlandshandelen, som selvsagt også kan ha vært kilder for utgivelsene av både Bárðarson og Beyer. At Valkendorf ikke nevner dette kan synes merkelig, men som jeg tidligere har nevnt kan dette ha sin bakgrunn i at han har funnet det overflødig, da det står nevnt hos Bárðarson, som jeg vil ta for meg i det påfølgende kapittel.

Som Adam av Bremen er det altså ikke usannsynlig at Kongespeilet har vært tilgjengelig for Valkendorf, og med tanke på at den antas å være skrevet av en geistlig i Håkon Håkonssons omgangskrets kan man nesten gå utifra dette. Det er dog ikke mange skjæringspunkter å finne mellom disse tekstene. Det fremgår tidligere i kapitlet at Valkendorf kan ha basert noen opplysninger, som vi vet ikke kom fra Ívar Bárðarson, i sin kursbeskrivelse på Kongespeilet. Dette er dog svært usikkert, men vi kjenner ikke idag til noen annen kilde han kan ha hentet det fra. Det er dessuten interessant at Kongespeilet i likhet med Valkendorf legger så stor vekt på grønlandshandelen, og det er deler av hans oppramsing av handelsvarer fra Grønland som

¹⁵⁰ Kongespeilet 2000:58

¹⁵¹ Den Store Danske: Maarmorilik

samsvarer med Kongespeilets, og således kan stamme herfra. Men som kilde til Erik Valkendorfs nedtegnelser må denne også, i likhet med Adam av Bremen, sies å være svært usikker.

2.2.3. Ívar Bárðarson

Om Ívar Bárðarson, eller Bårdssøn, vet vi ikke mye. Det første man hører om ham er i et brev utstedt av biskop Håkon i Bergen 8. august 1341, vedrørende en "Ivarus Barderi" som skal reise til Grønland på kirkens vegne.¹⁵² Det nevnes dessuten en ved samme navn 18. mars 1844 som skal ha fått et geistlig embete i Bergen, men her er P. A. Munch og Finnur Jónsson uenige om det dreier seg om samme person. Sistnevnte finner dette lite sannsynlig, da den Ívar Bárðarson det her dreier seg om trolig befinner seg på Grønland på dette tidspunkt.¹⁵³ Men vi finner ham igjen nevnt 25. juni 1364 da han dukker opp som kannik ved Apostelkirken i Bergen, og det virker sannsynlig at dette dreier seg om den samme Ivar som befant seg på Grønland i en årrekke.¹⁵⁴

Ívar Bárðarson er den eneste kilden vi med sikkerhet kan si at Erik Valkendorf har benyttet seg av. Grunnen til at vi vet dette er at Valkendorf selv fikk oversatt og bearbeidet hans nedtegnelser til eget bruk, nettopp i forbindelse med hans innsamling av opplysninger om Grønland, og man finner idag altså Valkendorfs egne nedtegnelser skrevet som et tillegg til Bárðarson i de tidligere omtalte bevarte håndskrifter.

Man kjenner idag ikke originalen til Ívar Bárðarsons nedtegnelser om Grønland. Men utifra ordlyden kan det synes som om det er nedskrevet etter hans muntlige overføringer, og Finnur Jónsson antar at det opprinnelig har vært nedskrevet på norsk.¹⁵⁵ Av samme oppfatning er man i "Grönlands Historiske Mindesmærker", og de holder det dessuten for sannsynlig at det har vært nedskrevet på initiativ fra erkebiskopen i Nidaros tidlig på 1400-tallet.¹⁵⁶ Det er ikke usannsynlig at det er denne originalteksten som har vært grunnlaget for Erik Valkendorfs

¹⁵² Bárðarson 1930:7

¹⁵³ Bárðarson 1930:7

¹⁵⁴ Bárðarson 1930:8

¹⁵⁵ Bárðarson 1930:8

¹⁵⁶ Grönlands Historiske Mindesmærker III 1845:484

bearbeidelse av disse nedtegnelsene, noe Finnur Jónsson også påpeker i innledningen til sin utgivelse av Ívar Bárðarsons beskrivelse av Grønland.¹⁵⁷

Ívars nedtegnelser finnes i en rekke håndskrifter av svært varierende kvalitet. Et av de mest nøyaktige er AM 777 C 4to, som befinner seg i arkivene til Den Arnamagnæanske Håndskriftsamling ved Københavns Universitet, og som i henhold til Katalog over Den Arnamagnæanske Håndskriftsamling kan dateres til ca. 1600.¹⁵⁸ Det er også dette Finnur Jónsson benytter i sin utgivelse av Ívar Bárðarsons nedtegnelser om Grønland fra 1930.¹⁵⁹ Dette håndskriftet inneholder forøvrig ikke tillegget til Erik Valkendorf, men det befinner seg idag sammen med de under kapittel 2.1.2 omtalte håndskrifter fra Den Arnamagnæanske Håndskriftsamling. Det finnes dessuten enkelte oversatte utgaver, som nevnt i kapittel 2.1.2, og en av disse skal ifølge "Grönlands Historiske Mindesmærker" være en hollandsk oversettelse av svært god kvalitet. Den skal være basert på en original på norrønt funnet i en regnebok på Færøyene ca. 100 år tidligere.¹⁶⁰ Om dette medfører riktighet vites ikke, men det kan ikke utelukkes (heller ikke kan det utelukkes at Valkendorf har kjent til dette angivelige kildeskiftet funnet på Færøyene, og kan sogar ha vært et av hans kildeskrifter). Den skal videre ha blitt oversatt fra høyhollandsk til lavhollandsk, og denne skal så ha dannet grunnlag for tidligere nevnte Purchas. Men da Purchas har med Erik Valkendorfs tillegg, virker det for meg mer sannsynlig at Purchas' oversettelse er basert på Valkendorf, eller at han ihvertfall har støttet seg til hans oversettelse. Det skal dessuten finnes en oversettelse av Ívar Bárðarson til tysk, utgitt i 1679.¹⁶¹

Ívar Bárðarsons tekst er forøvrig behandlet så grundig av Finnur Jónsson at jeg for å spare tid her hovedsakelig velger å forholde meg til hans oversettelse istedenfor å benytte meg direkte av håndskriftet.

Utover de allerede nevnte opplysninger om Ívar Bárðarson finnes kun de han selv oppgir i sine nedtegnelser, og som lyder som følger (gjengitt etter Finnur Jónsson):¹⁶²

¹⁵⁷ Bárðarson 1930:9

¹⁵⁸ Katalog over Den Arnamagnæanske Håndskriftsamling 1894:197

¹⁵⁹ Bárðarson 1930:9

¹⁶⁰ Grönlands Historiske Mindesmærker III 1845:249

¹⁶¹ Grönlands Historiske Mindesmærker III 1845:250

¹⁶² Bárðarson 1930:30

"Dette alt som forsauget er sagde oss Iffuer Bardsenn Grønlennendinger, som vor forstander paa biscopsgaarden i Gardum paa Grønland vdi mange aar, ath hand hafde alt dette seet, och hand vor en aff thennom, som vor vdneffinder aff laugmader ath fare till Vesterbijgdt emod the Skrelinge, ath uddriffve the Skrelinge vdaff Vesterbijgd, och tha the komme tiid, tha funde de ingen mand enthen christne eller hedne vden nogit vilt fæ och foer och bispesede sigh aff thet vilt fæ och faar saa megit som skibene kunde bere och seiglede saa sielff ther met hiem och for^{ne} Iuer vor ther med."

Her forteller han altså at han var forstander på biskopsgården på Gardar i mange år, noe vi nok kan tolke som at han har vært stedfortreder for den daværende biskop Jon Skalle, som selv aldri kom til Grønland.¹⁶³ Vi får dessuten vite at han var utnevnt av lovmannen for å reise med et følge og drive ut skrælingene fra Vesterbygden, men at det eneste de finner er noe fe som beskrives som vilt, og som de tar med seg. Dette har blitt tolket, også av Ívar selv, som at skrælingene hadde utryddet befolkningen i Vesterbygden, tiltross for at det ikke fantes tegn til at de oppholdt seg der.¹⁶⁴ Det er heller ikke gjort arkeologiske funn som understøtter dette. Men Ívars grunnlag for å anta at dette var tilfelle kan bygge på kirkens generelle skepsis overfor folkeslag med en annen religion og kultur i denne tidsperioden. Hvis vi går tilbake til Erik Valkendorfs forsiktighetsregler vedrørende ankomsten til Grønland, er det heller ikke usannsynlig at dette har med Bárðarson å gjøre, når han oppgir følgende:¹⁶⁵

"...nu haffue Skrelinge all Vesterbijgden vdt, tha er ther nog heste, geder, nød och faar, alt vilt, och inthet folck enthen christen eller heden."

Ívars nedtegnelser innledes med en beskrivelse av seilkursen til Grønland, som ikke unaturlig minner om den vi finner hos Erik Valkendorf. Bárðarson synes også å ha kontroll på øyenes geografiske beliggenhet i forhold til Norge. Her er et utdrag fra hans beskrivelse av seilruten, etter Finnur Jónssons oversettelse:

¹⁶³ Bárðarson 1930:8

¹⁶⁴ Bárðarson 1930:29

¹⁶⁵ Bárðarson 1930:29

"Saa sige vise mend, som fødte ere vdi Grønland, och sidst komme aff Grønland, at Norden aff Stad vdi Norge er vij dage seiglingh ret vdi vester till Horns, som ligger østerst paa Island.

Item fra Sneffelnæs aff Island, som er stackist till Grønland, ij dage och ij netthers seilingh rett i vesther ath seigle, och tha ligger Gunbiørnerskier ret paa mijt vejn emellom Grønland och Island, thette vor gamle seilingh, end nu er kommen iss vdaff landnordenbotne saa ner forskreffne skeer, at ingen vden liffs fare thende gamle leed seigle som her effther høris."¹⁶⁶

Han gir sogar en instruks for hvordan man skal legge kursen til Grønland om man seiler vill fra Bergen og bommer på Island, i tillegg til beskrivelsen over av seilruten via Island:

"The som segle vilde vdaff Bergenn retledis till Grønland och komme icke till Island, tha skulle the seigle ret vdi vesther, saa lingi the komme sijndenn ved Island til Røckesnes, och tha skulle the vere xij vgger søes sijnder i haffued aff for^{ne} vesterlede skall hand komme vnder det høge land vdi Grønland, som heder Huarff, en dagh tilforn førend mand kand sie for^{ne} Huarff skall hand sije et andet høijt bierigh som heder Huitserck, end vnder for^{ne} ij fjeld, som Huarff heder och Huidserck, ligger et ness, som heder Herioldzness, och ther ved ligger en haffn som heder Sand, almindeligh haffn for Normend och kiøbmennd."¹⁶⁷

Som vi kan se over, og som jeg også tidligere har vært inne på, legger Bárðarson, om enn ikke i samme grad som Kongespeilet, vekt på den livsfarlige isen som har lagt seg i havet rundt Grønland, og som har gjort at man har måttet legge om seilruten fra Norge til Grønland. Bárðarson har selv erfaring med seiling her etter å ha oppholdt seg mange år i området, mens Erik Valkendorf og forfatteren av Kongespeilet har det fra andre kilder.

Når disse nedtegnelsene kalles Ívar Bárðarsons beskrivelse av Grønland, er dette svært treffende. Teksten videre er nemlig en relativt detaljert beskrivelse av geografiske forhold og plassering av navngitte steder, en tilsynelatende fullstendig oversikt over de grønlandske kirkers og klostres plassering samt landeierforhold osv. Dessuten ramser han opp ulike

¹⁶⁶ Bárðarson 1930:17-18

¹⁶⁷ Bárðarson 1930:18-19

dyrearter og naturressurser, samt at han kommer inn på klimatiske forhold. Jeg vil her ikke gjengi hele hans beskrivelse av Grønland, da denne er å finne hos Finnur Jónsson, men her følger avslutningen av hans tekst, som er svært interessant:

"Vdi Grønland er nog sølffbiergh, huidebiørne, haffuende røde flicke i hoffuudet, huiide falcke, hualtzender, røstunge suorde, alle haande fiskkøn mere end vdj nogre andre lande, ther er och malmersteen alle hande lijder, ther er tellijge stien som aldrig skader ild och vdaff the stener hugge the Grønlendinge pottes, grijder, kierle, och saa stuore kar, ath vdj en karr maa ligge x eller xij tønner, ther er noch reendiur.

Vdj Grønland kommer alldrigh stor stormeveder.

Snee møgit kommer vdj Grønland, ther er icke saa kalt som vdj Island er Norge, ther voxer paa høijfelden och neden vnder the olden saa store som nogle æble och gode ath æde, ther voxer then beste huede som vere maa."¹⁶⁸

Her beskrives altså et klima som er mildere og mer gjestfritt enn i Norge og på Island, stikk i strid med det vi normalt forbinder med øya. Utifra denne beskrivelsen er det heller ingenting som peker i retning av matmangel og hungersnød, som man ofte har antatt har vært en av årsakene til avfolkningen på Grønland. Man kan undre seg over Bárðarsons tilsynelatende lovprising av øya, men alt tyder ihvertfall på at han har trivdes der.

Når det gjelder opplysningen om forekomsten av marmor, finner man denne også både i Kongespeilet, som tidligere nevnt, og hos Absalon Pedersøn Beyer og Claus Pederssøn Friis, som jeg kommer tilbake til senere. At man finner dette nevnt hos Ívar Bárðarson er ikke så underlig, med tanke på at han hadde tilhold på Grønland i en årrekke. Dog stemmer hans opplysning om marmor i mange farger dårlig overens med mine opplysninger om grønlandsmarmor, som tidligere nevnt (her må jeg dog ta forbehold, da mine opplysninger om dette kan være mangelfulle). Men at han har blitt forevist slik marmor der er jo slett ikke utenkelig, og at han derved har antatt at den stammet derfra. Han kan jo dessuten ha kjent til både de tidligere omtalte handelslogger og Kongespeilet, og således hatt opplysningen derfra. Nå er jo også Ívars nedtegnelser som nevnt sannsynligvis skrevet av andre, basert på hans muntlige overføringer. At det kan ha oppstått misforståelser vedrørende marmorens

¹⁶⁸ Bárðarson 1930:31-32

opprinnelse og at Ívar selv har vært fullstendig klar over at den ikke opprinnelig kom fra Grønland, er jo slett ikke utenkelig. Det er ikke uvanlig å supplere en beretning med opplysninger man kommer over i andre kilder, dette finnes det utallige eksempler på. Valkendorfs manglende henvisning til marmor kan som tidligere nevnt ha med å gjøre at Ívar allerede hadde nevnt det i sine nedtegnelser, eller at han ikke anså det som en handelsvare av betydning. At Ívar opplyser om at det finnes marmor i mange farger, i likhet med Kongespeilet, stemmer forøvrig godt overens med kanadisk marmor fra Nova Scotia, som omtalt i forrige kapittel.

Det synes som at Erik Valkendorf har lagt mest vekt på opplysningene hos Ívar Bárðarson om seilruten til Grønland og dessuten naturressursene der. Som jeg tidligere har vært inne på gir Ívar blant annet en detaljert beskrivelse av beliggenheten til alle Grønlands kirker og klostre, og dette er hos Valkendorf ikke nevnt.

Utifra de få opplysninger vi har om Ívar Bárðarson anslår Finnur Jónsson at han har vært på Grønland i ca. 20 år, og det er derfor grunn til å anta at han har god kjennskap til øya.¹⁶⁹ Dette er derfor en helt unik kilde til middelalderens Grønland og selvsagt et fantastisk grunnlag for videre forskning. Som tidligere nevnt settes de idag kjente eksemplarer av hans grønlandsbeskrivelse i sammenheng med Erik Valkendorf og hans arbeid, og uten ham er det slett ikke sikkert at disse nedtegnelsene var blitt bevart for ettertiden.

¹⁶⁹ Bárðarson 1930:8

3. Valkendorf og humanistmiljøene

Det vokste på 1500-tallet frem en humanistbevegelse i Norge, som var særlig konsentrert rundt miljøene i to byer, Bergen og Oslo. Bergen var på denne tiden en handelsby av stor betydning i Norden, og var således eksponert for påvirkning fra det øvrige Europa. Derfor var det, ikke unaturlig, her disse strømningene først kom til overflaten.¹⁷⁰ Begge disse miljøene var sterkt opptatt av landets historie, noe som nok kan settes i sammenheng med at Norge på dette tidspunkt nettopp hadde mistet sin selvråderett og var blitt direkte underlagt Danmark, og i Bergen hadde man dessuten den sterke handelsdominansen av hanseatene.¹⁷¹ Ifølge Jon Gunnar Jørgensen er de tydeligste forskjellene på disse to miljøene at bergensmiljøet konsentrerer seg om historisk-topografisk litteratur og presenterer den norrøne litteraturen for samtiden, mens oslomiljøet driver en større grad av reproduksjon, "mindre original når det gjaldt innhold, men mer avansert når det gjaldt form", som Jørgensen uttrykker det.¹⁷² Dessuten skriver vestlandsmiljøet på dansk, mens østlendingene skriver på latin.

Det er særlig bergenshumanistene som er interessante for denne avhandlingen. Etter at Christiern Pederssøn hadde utgitt Saxos "Gesta Danorum" på latin i 1514, med støtte av Erik Valkendorf (som jeg har tatt for meg tidligere), startet han arbeidet med en dansk oversettelse som han ville supplere med annet kildemateriale. Han har i den forbindelse fått tilgang til gamle norrøne kilder fra Norge (det er selvsagt ikke usannsynlig at han har fått kjennskap til dette materialet av Erik Valkendorf i forbindelse med den første utgivelsen), gjennom noen ekserpter som det antas at han har fått fra Bergen.¹⁷³ Dette skulle komme til å anspore de tidligste oversettelser av kongesagaene i bergensmiljøet; både Mattis Størssøn og Laurents Hanssøn har oversatt deler av "Heimskringla", og dessuten Peder Claussøn Friis, som jeg skal komme nærmere tilbake til litt senere.¹⁷⁴ Gustav Storm har forøvrig argumentert for at det kan ha vært Erik Valkendorf som besørget det norske kildematerialet til Christiern Pederssøn, men dette synet har Jon Gunnar Jørgensen argumentert imot.¹⁷⁵ Men med tanke på Valkendorfs tilknytning til Bergen som jeg har tatt for meg tidligere, hans litterære produksjon og voldsomme engasjement, virker det ikke urimelig å hevde at Valkendorf kan

¹⁷⁰ Jørgensen 2005:1

¹⁷¹ Jørgensen 2005:1-2

¹⁷² Jørgensen 2005:1

¹⁷³ Jørgensen 2005:3-4

¹⁷⁴ Jørgensen 2005:4

¹⁷⁵ Jørgensen 2005:3-4

ses som en forgjenger til humanistmiljøet i Bergen, noe jeg også vil komme tilbake til senere i kapitlet.

Jeg vil i det følgende ta for meg den litterære produksjonen i disse miljøene som har tilknytning til grønlandsforskningen, og som er mest relevant for denne avhandlingen.

3.1. Absalon Pedersøn Beyer

Absalon Pedersøn Beyer ble født i Aurlandsfjorden i Sogn i 1528, og vokste opp som pleiesønn hos sin onkel biskop Geble Pedersøn i Bergen.¹⁷⁶ Geble var forøvrig den første lutherske biskop i Norge, og skal dessuten angivelig ha studert sammen med en av Erik Valkendorfs brødre.¹⁷⁷ Absalon ble siden sendt for å studere under biskop Petrus Palladius i København og Filip Melanchton i Wittenberg, og han ble lektor ved katedralskolen i Bergen etter å ha tatt magistergraden i København.¹⁷⁸ Senere ble han også notar ved domkapitlet og slottsprest på Bergenhus.¹⁷⁹

Harald Beyer skriver i innledningen til hans utgivelse av Absalons "Om Norgis Rige" fra 1928 at Absalon har blitt kalt "den betydeligste av de norske humanister".¹⁸⁰ Hans mentor, Geble Pedersøn, blir forøvrig i det samme forord kalt "norges første humanist".¹⁸¹ Beyer skriver videre:

"...Men det er heller ikke deres lærdom i gresk og latin som gjør at menn som Absalon, Peder Claussøn, Hallvard Gunnarson og andre har krav på å minnes. Det som har betydning, er deres glødende interesse for sitt lands natur og dets historie. De grunnlegger den historisk-topografiske litteratur som særpreger norsk åndsliv helt inn i det 18de århundre."¹⁸²

¹⁷⁶ Beyer 1928:8

¹⁷⁷ http://www.snø.no/.nbl_biografi/Gjeble_Pederssøn/utdypning

¹⁷⁸ Beyer 1928:10

¹⁷⁹ Beyer 1928:10

¹⁸⁰ Beyer 1928:6

¹⁸¹ Beyer 1928:7

¹⁸² Beyer 1928:6

Beyer tar neppe feil når han vektlegger disse miljøers betydning. Men han synes fullstendig å glemme Erik Valkendorf, både når han hevder at Geble Pedersøn er Norges første humanist, og når han fremholder disse forfatterne som grunnleggere av den historisk-topografiske litteratur. Det er det dog liten grunn til å tro at de nevnte miljøer har gjort; jeg har vanskelig for å tro at de ikke, i likhet med for eksempel de tidligere nevnte Jakob Ziegler og Olaus Magnus, har latt seg inspirere av den betydningsfulle erkebiskop og kulturpersonlighet, som hadde sitt virke noen decennier tidligere.

Det finnes tre skrifter etter Absalon Pedersøn Beyer; "Absalon Pederssøns dagbok 1552–1572", som også har blitt kalt "Bergens Kapitelsbok", "Oration om M: Geble", som er en biografi av hans onkel biskop Geble Pedersøn, og til sist det som er mest interessant i denne sammenheng, "Om Norgis Rige", skrevet i 1567.¹⁸³ Dette er skrevet som et historisk-topografisk verk, og han har benyttet et svært omfattende kildemateriale, såsom norrøne håndskrifter, bylover og retterbøker, og han har hatt tilgang til bergenske kopibøker og arkivene til Bergenshus, hvor han ble slottsprest fra 1566, og Bergens domkapitel, hvor han var notarius fra 1560.¹⁸⁴ Noe av hans motivasjon for å skrive dette verket, utover hans interesse for historie, kan man ane når han uttaler følgende om hanseatene i byen; "...en hob grove, nesvise kompaner, som komme hid i riget, laste Norge oc sige at her haffuer hverchen verit konger eller adel."¹⁸⁵

Om Grønland skriver han i "Om Norgis Rige" følgende:¹⁸⁶

"Udi Grønland haver verit eit biscopssede som kalledis Garde. Den første hed Erich, den anden Arnald, han var siden den første bisp i Hammers stict. Ifra den første oc til den siste, som hed Johannes, haver alle verit 14 bisper med de to. Den siste Johannes ved navn var til 1351. Ifraa hannom oc til denne tid forstaar jeg der haver ingen seglats verit til Grønland, idet jeg kan icke nogen steds finne nogen bispers navn efter hannom, regjerede han i kong Magni smecks tid. Grønland er it rigt land paa vildvare, hvide bjørne, sobel, maard, der ere marmelstene, cristal, fisk, vadmél, smør, veldige store skouge, hjort, rein, der ere mange slags hvaler oc

¹⁸³ Beyer 1928:15

¹⁸⁴ Beyer 1928:16

http://www.snl.no/Absalon_Pederssøn_Beyer

¹⁸⁵ Beyer 1928:7-8

¹⁸⁶ Beyer 1928:90-91

underlige djur. Island er nogit ner begavit med samme gaver, dog er svovel paa Island, men ingen skoug."

Innledningsvis handler det her altså om det grønlandske bispesetet, hvor det virker rimelig å anta at han har funnet sitt kildemateriale i domkapitlet (Storm mener at Friis, som jeg skal ta for meg senere i kapitlet, har funnet tilsvarende opplysninger i norske eller islandske lovbøker). Deretter følger en oppramsing av Grønlands naturressurser og handelsvarer, som minner ikke så rent lite om Valkendorfs liste over handelsvarer fra det samme sted. Som hos Valkendorf synes det igjen å dreie seg om en misforståelse, da denne oppramsingen også inneholder flere ting man ikke finner på Grønland. Vi finner også her sobel og mår, som hos Valkendorf. Dessuten nevner han marmor (marmelstene), som heller ikke er å finne på Grønland.

I den tidligere omtalte Kongespeilet, sannsynligvis skrevet i kretsen rundt kong Håkon Håkonsson ca. 1250, og altså mens grønlandshandelen fortsatt var i full drift, nevnes også at det skal være store mengder marmor på Grønland, sågar i mange ulike farger.¹⁸⁷ Igjen kan det være naturlig å se dette i sammenheng med Nova Scotia, og dessuten Vermont, hvor man finner marmor av ulike kvaliteter og farger, og hvor marmorindustrien fortsatt den dag idag er virksom.

Det er ingen umulighet at Absalon Pedersøn Beyer har hatt tilgang til Kongespeilet da han søkte kildemateriale til sitt arbeid om Grønland, og at det er derfra denne henvisningen til marmor kommer fra. Det er sogar svært sannsynlig, da Peder Claussøn Friis, som jeg tar for meg i neste kapittel, uttrykkelig oppgir Kongespeilet som kilde. På den annen side er det heller ikke usannsynlig at det kan komme fra en annen kilde som omhandler grønlandshandelen, hvis dette, som mye tyder på, i perioder har vært en velkjent handelsvare fra Grønland.

Beyer nevner også, i likhet med Valkendorf, vadmél, som vi vet var en kjent eksportartikkel fra Grønland særlig til de britiske øyer, og dette kan tyde på at Beyer her har benyttet seg av kilder til handelsvarer man fikk fra Grønland, såsom handelslogger e.l., som jeg tidligere har

¹⁸⁷ Kongespeilet 2000:XIII, 58

vært inne på.¹⁸⁸ Dernest trekker han, i likhet med Erik Valkendorf, også frem "veldige store skouge", og dette er heller ingen særlig treffende beskrivelse av Grønland. Derimot kunne det selvsagt stemme godt med for eksempel Canada i vest. Dog kan denne opplysningen hos begge også stamme fra Ívar Bárðarson, som nevner en skog på Grønland.

Beyer nevner altså ikke hverken Valkendorf eller Bárðarson, men det kan synes påfallende at ordlyden hos Beyer flere steder minner om den hos Valkendorf, i tillegg til at han nevner flere av de samme ting som Erik Valkendorf har med i sine nedtegnelser. Dog er det vesentlige forskjeller som med all tydelighet viser at Beyer nok har basert sin grønlandsbeskrivelse ikke bare på Valkendorf og Bárðarson, men også på en god del annet kildemateriale. Det synes dessuten som om Beyer har mindre fokus på de opplysninger som har med handel å gjøre enn Valkendorf. Men med den posisjonen erkebiskop Erik Valkendorf har hatt, er det nok liten tvil om at Beyer har hatt god kjennskap til ham og hans litterære arbeid, og det synes nokså klart at en god del av Beyers opplysninger er hentet fra Valkendorfs oversettelse av Bárðarson samt hans eget tillegg. Gustav Storm hevder i sin utgivelse av Claussøns samlede skrifter at Valkendorfs oversettelse av Bárðarsons grønlandsbeskrivelse "...blev stærkt udbredt i Affskrifter", og må således ha vært godt kjent i bergensmiljøet.¹⁸⁹

3.2. Peder Claussøn Friis

Peder Claussøn Friis ble født i Egersund i 1545, men kom tidlig til Undal i Vest-Agder, hvor hans far ble sogneprest, en stilling Peder overtok da hans far døde i 1566.¹⁹⁰ Samme år ble han forøvrig innsatt som prost i Lista, noe som vel må sies å ha vært svært tidlig, både når det gjelder alder og karrieremessig. Han ble da også etterhvert erkediakon i Stavanger og direkte underlagt biskopen.¹⁹¹

Han hadde gjennom sin karriere en betydelig litterær produksjon, og store deler av dette ble utgitt etter hans død. Deriblant finner vi Ole Worms utgivelse av "Norske Kongers Chronica" fra 1633, som er hans kongesagaoversettelser og forøvrig første helhetlige oversettelse av

¹⁸⁸ Seaver 1996:48

¹⁸⁹ Friis 1881:LIX

¹⁹⁰ Friis 1881:IX-X

¹⁹¹ http://www.sn1.no/.nbl_biografi/Peder_Claussøn_Friis/utdypning

"Heimskringla", samt Gustav Storms utgivelse av hans samlede skrifter i 1881.¹⁹² Det er i sistnevnte utgivelse vi finner hans verk "Grønland", som jeg her skal ta for meg, og som Peder ifølge Storm har påbegynt i 1596.¹⁹³

Peder Claussøn Friis hadde sin utdanning fra Stavanger, men hadde forbindelse til humanistmiljøet i Bergen gjennom Jon Simonssøn, som Jon Gunnar Jørgensen forøvrig mener kan ha vært den som stod bak de tidligere nevnte ekserptene som Christiern Pederssøn benyttet til sin Saxo-utgave på dansk.¹⁹⁴

Peders beskrivelse av Grønland er relativt omfattende, og jeg skal derfor ikke gjengi den i sin helhet, men bare henviser til utgivelsen "Samlede Skrifter af Peder Claussøn Friis", utgitt av Gustav Storm i 1881.

Han innleder sitt verk med landnåmet på Grønland, frem til Eirik Raude lot seg kristne. Hans viktigste kilde til denne delen blir av både Jørgensen og Storm antatt å være Bergsbók, etter et islandsk håndskrift fra 1300-tallet.¹⁹⁵ Deretter følger han opp med en beskrivelse av reiseruten fra Norge til Grønland:

"Kosen och Seilatzten fra Norrig til Grønland.

Saa er sagt aff forfarne Mend at fra Stad paa Sundmør i Norrig er 7 dages Segling til Horns østen paa Island.

End fra Snefieldsnæs westen paa Island, der som nest er offuer, er 4 Dags Segling udi wester at seile til Grønland, men om mand seiler fra Bergen i Norrig, da seiler mand nogen Weger Søes sønden for Island och til Huarffuen paa Grønland.

Fra Røgenæs sønden paa Island er [5 Dags Segling til Bildeløb paa Irland rett sønder paa, end fra Langenes aa Island er 4 Dagers Segling nord til Sualbarden i Haffsbonden.

Paa Grønland haffuer werit en Biscopsstoel eller Sæde i Gordum (det er, i Gaarden).¹⁹⁶

¹⁹² http://www.sn.no/nbl_biografi/Peder_Claussøn_Friis/utdypning

¹⁹³ Friis 1881:LIX

¹⁹⁴ http://www.sn.no/nbl_biografi/Jon_Simonssøn/utdypning

¹⁹⁵ Friis 1881:LIX; http://www.sn.no/nbl_biografi/Peder_Claussøn_Friis/utdypning

¹⁹⁶ Friis 1881:206

Som vi ser er denne passasjen innledningsvis svært lik Ívar Bárðarsons og Erik Valkendorfs tilsvarende reiseruter, og det kan vel neppe være noen tvil om at Peder har lest disse. Dessuten nevner han Irland, som vi jo også finner hos Erik Valkendorf. Som tidligere nevnt var Valkendorfs oversettelse av Bárðarsons "Det gamle Grønlands Beskrivelse" blitt spredt i et stort omfang etter at den var ferdig.¹⁹⁷ Utifra de håndskriftene vi kjenner idag av denne teksten finnes de i versjoner både med og uten Valkendorf sitt tillegg, og det er vel ikke usannsynlig at de gjorde det i de tidlige avskriftene også. Dog skiller Peders beskrivelse seg noe fra Bárðarson og Valkendorf ved at han nevner et stedsnavn på Irland, samt at han har tatt med Svalbard. Når det gjelder stedsnavnet på Irland vet jeg ikke hvor han har det fra, eller hvilket sted dette kan være. Han oppgir litt senere Kongespeilet, eller Speculum Regale som kilde, og her berettes det om Irland, men jeg finner ikke dette stedsnavnet nevnt (her må jeg ta forbehold, da jeg benytter meg av den oversatte utgaven fra 2000). Det kan jo heller ikke utelukkes at dette stedsnavnet kan være en feiltolkning fra Peders side.

Hans passasje om Svalbard er nærmest identisk med den islandske Landnámabok, så det virker sannsynlig at dette er kilden han har hentet denne opplysningen fra. Men interessant er det at samme år som Peder ifølge Storm har skrevet de første deler av dette verket, ble Svalbard nyoppgdaget av Willem Barentsz, slik at det nok kan ha vært betydelig blest rundt disse øyene akkurat på denne tiden, ikke minst i sjøfartsbyen Bergen.¹⁹⁸

Den siste setningen i dette avsnittet, om bispesetet på Gardar, ser ut til å kunne være hentet fra Absalon Pedersøn Beyer, hvis de da ikke har benyttet seg av samme kilde og at dette forklarer den svært like ordlyden. Da Peder følger opp med en liste over alle Gardars biskoper, synes denne siste forklaringen å være mest plausibel. Storm mener forøvrig å vite at Peder har hentet dette fra norske eller islandske lovbøker, og at han har supplert med årstall fra de islandske annaler.¹⁹⁹

I det følgende kapittel som utfra overskriften handler om Grønlands handel, men som vel så mye er en topografisk beskrivelse av Grønland, oppgir Friis selv Kongespeilet som kilde; "Mere om Grønlands handel, udschreffuit aff en gamel norsk Bog som kaldis Speculum

¹⁹⁷ Friis 1881:LIX

¹⁹⁸ <http://www.snl.no/Svalbard#menuitem12>

¹⁹⁹ Friis 1881:LIX

regale...".²⁰⁰ Denne delen er også i all hovedsak basert på de opplysninger man finner i Kongespeilet, foruten at han supplerer med enkelte sammenligninger med Island og Norge. Men så, i den delen som omhandler handelsvarer, oppgir han en annen kilde i følgende avsnitt:

"Udi Norrigis Chrønicke formeldis at der ocksaa haffuer udi gamel Tid wancket paa Grønland Maard och Sabel och Beuerskind."²⁰¹

Storm mener at disse opplysninger ikke finnes i noen norsk krønike, og henviser til Valkendorf og Beyer som mulige kilder.²⁰² Valkendorfs nedtegnelser er det første sted vi finner disse opplysningene, og som jeg tidligere har vært inne på finner jeg det sannsynlig (i likhet med Ingstad, som jeg kommer nærmere tilbake til senere) at dette kan stamme fra handelslogger vedrørende grønlandshandelen, og at misforståelsen kan ha oppstått her. Selvsagt kan Friis ha opplysningene fra de samme kilder som Valkendorf (og Beyer, hvis han ikke har hentet det fra Valkendorf), og at det er disse kildene han henviser til som "Norrigis Chrønicke".

I likhet med Kongespeilet nevner han marmor i mange farger; "...Malmorsteen med atskiellige Farffue, baade huid och rød och blaaspettit och grønspeittit."²⁰³ Kongespeilet nevner ikke hvit marmor, men dette er ifølge de opplysninger jeg har greid å fremskaffe den eneste kvaliteten man utvinner på Grønland. Hvorvidt dette er en antagelse fra Peders side eller om han kan ha denne opplysningen fra en annen kilde, er vanskelig å si. Disse beskrivelsene er forøvrig de mest detaljerte vi kjenner; Beyer nevner bare "marmelstene", og Bárðarson skriver om "malmersteen alle hande lijder".

Friis antar at både Austerbygden og Vesterbygden befinner seg på Grønlands østkyst, en misoppfatning som i senere kilder, etter min oppfatning noe urettferdig, har blitt tillagt Erik Valkendorf; den danske historiker Wilhelm August Graah skriver i 1832 følgende:

²⁰⁰ Friis 1881:209

²⁰¹ Friis 1881:212

²⁰² Friis 1881:212-213

²⁰³ Friis 1881:216

"Paa hans Compilationer grunde sig for største Delen deres Mening, som have henlagt, ei alene Østerbygden, men ogsaa Westerbygden på Østkysten af Grønland, en Mening som Walchendorf selv var af, og som for ham og hans Samtidige var saare naturlig, da man på den Tid endnu ikke havde opdaget Davisstrædet, og ikke kiendte landets Configuration, eller vidste stort andet derom, end at det var det nærmeste Land Westen for Island, og at Erik Raude, da han opdagede landet, styrede i Wester fra Island."²⁰⁴

Oppfatningen om at ihvertfall Austerbygden hadde sin beliggenhet på østkysten av Grønland holdt seg lenge. Magazin for Naturvidenskaberne skriver i 1824 i en artikkel om kaptein William Scoresby Jr.'s grønlandsekspedisjon to år tidligere: "Forskjellige, tildeels urimelige Hypoteser have været fremsatte, for at forklare Aarsagen til at man ei kunde gjenfinne denne Kolonie, blandt hvilke den urimeligste vel var den, at denne Kolonie, uagtet den kaldtes *Österbygden*, egentlig har ligget paa den vestre Kyst nord for Kap Farvel."²⁰⁵

Deretter kommer en personlig betraktning fra Friis, som han høyst sannsynlig baserer på Bárðarson, om at dersom det fortsatt skulle finnes folk i Austerbygden, er dette nok de første grønlenderes etterkommere, mens han frykter at Vesterbygdens innbyggere kan være "...enten ødelagde aff de groffue hedenske Folck som boo westen eller Sudwest fra dennem eller och forblandet med dennem." Videre skriver han "... jeg frychter det at were offuergaaet baade den østre och den westre Bygd och dennem der-offuer at haffue offuergiffuet den Kunskaaff och Gemeinskab som de haffde met Norrig."²⁰⁶

Friis nevner også Markland vest for Grønland, og henviser til en islandsk bok, som Storm identifiserer som Islandske Annaler fra 1347.²⁰⁷ Han bemerker også at landet vest for Grønland strekker seg til "Americam", noe som nok var velkjent blant folk, ihvertfall sjøfarende folk, på denne tiden.

Han uttrykker dessuten bekymring for at grønlendingene kan ha gått med av sult og frost "besønderlig i den store Winter som war heden med 2 hundrit Aar forleden...", hvilket synes å

²⁰⁴ Graah 1832:8

(Estrup henviser til Bárðarson i sin artikkel i Det Skandinaviske Selskabs Skrifter fra 1824)

²⁰⁵ Magazin for Naturvidenskaberne:62

²⁰⁶ Friis 1881:219

²⁰⁷ Friis 1881:219

stamme fra allment kjent kunnskap om en særlig hard vinter som nok også har rammet Norge.²⁰⁸

Friis avslutter sitt kapittel om Grønland med følgende kommentar:

"Om hvilcken ganske handel ingen weed bedre och rettere at dømme end Islenderne, om de ellers wille sige det de wide."²⁰⁹

Claus Pederssøn Friis benytter seg av et relativt omfattende kildemateriale i sitt verk om Grønland, uten at han nevner Erik Valkendorf og Ívar Bárðarson. Dog er det så mange indikasjoner på at han har benyttet seg av disse at det neppe kan være tilfeldig. Hans kursbeskrivelse synes i stor grad å være et sammendrag av disse, med enkelte komplementerende opplysninger. Dette bemerkes forøvrig også av Tormod Torfæus, som jeg vil komme nærmere tilbake til senere, og som vier mye plass til Erik Valkendorfs nedtegnelser. Gustav Storm peker som nevnt også på Valkendorf og Bárðarson som sannsynlige kilder for Friis, i Storms utgivelse av hans tekster. Det er også interessant å merke seg at i motsetning til Absalon Pedersøn Beyer synes Friis, som Kongespeilet og Valkendorf, å være sterkt opptatt av handelsaspektet ved Grønland.

Jeg vil i neste kapittel ta for meg forskningslitteraturen fra tiden etter disse tidlige humanistene, og trekke linjene frem til vår egen tid.

²⁰⁸ Friis 1881:220

²⁰⁹ Friis 1881:220

4. Grønlandsforskningen etter bergenshumanistene

Det skulle i årene som fulgte bli stadig større aktivitet i de nordvestlige atlanterhavsområdene, og Grønland ble del av en politisk drakamp mellom de europeiske sjøfartsnasjonene om rettigheter til disse områdene, der det dreide seg om handel, fiskerettigheter og herredømme. Men samtidig som konkurransen om rettigheter i dette området økte, synes handelsaspektet i forskningslitteraturen å ha blitt stadig mindre fremtredende.

Allerede 1576-78 hadde briten Martin Frobisher landkjenning på Grønland, og det ble et kappløp mellom Norge-Danmark, Nederland, Hamburg og Storbritannia, i tillegg til at de sørligere sjøfartsnasjoner også ville ha sin bit.²¹⁰ For Norge-Danmark sin del var det nok like mye som handels- og fiskerettigheter et ønske om gjenopprettet kontakt med "det gamle Grønland", som Finn Gad uttrykker det, og få etterkommerne etter de norrøne grønlendere over til den "rette", lutherske tro.²¹¹

I dette landskapet dukket det også opp en mengde forskningslitteratur om Grønland, og jeg skal i det følgende ta for meg ganske kort det jeg anser som mest relevant for denne avhandlingen.

Tormod Torfæus tilbrakte store deler av sitt liv i Norge og Danmark med sagaoversettelser og historieskriving på kongelig oppdrag og etterhvert professortittel, men han var født Þormóður Torfason på Island i 1636.²¹² Hans største litterære verk var "Historia rerum Norvegicarum", et 4-binds verk om Norges historie utgitt i 1711.²¹³ Under arbeidet med dette store verket ble det utgitt en rekke "biprodukter", hvorav Grønlandia Antiqua fra 1706 var det ene.²¹⁴ Innledningsvis oppgir Torfæus blant andre Ívar Bárðarsons "Grønlands beskrivelse" (han kaller ham Ivers Bere, men beskriver ham så inngående at det kan ikke være tvil om hvem det er snakk om) som kilde.²¹⁵ Han nevner ikke Erik Valkendorf i forbindelse med denne, som altså er Valkendorfs oversettelse av Bárðarson, men han kommer senere tilbake til ham. Han går sogar gjennom hendelsesforløpet fra Valkendorf ble utnevnt til erkebiskop, og til han falt i

²¹⁰ Gad 1984:87-103

²¹¹ Gad 1984:104

²¹² Jørgensen 2008:476

²¹³ Jørgensen 2008:479

²¹⁴ Torfæus 1947:III

²¹⁵ Torfæus 1947:X

unåde hos Christian 2. og måtte rømme landet.²¹⁶ Deretter tar han grundig for seg Erik Valkendorfs beskrivelse av seilkursen til Grønland, dog uten å oppgi hvilket kildeskrift han benytter.²¹⁷ Han innleder dette kapitlet med følgende overskrift:

"OM SEIGLATZEN FRA NORGE ELLER IISLAND TIL GRØNLAND, DE
GAMLES BERETNINGER SAMMENSKEVNE AF PEDER CLAUSSEN
UNDAL I HANS BESKRIVELSE PAG. 172 OG LIGNEDE MED MIT
EXEMPLAR PAA PAPIIR."²¹⁸

Som vi så i kapitlet om Peder Claussøn Friis, som er den Torfæus her viser til, minnet hans kursbeskrivelse svært om de man finner hos Valkendorf og Bárðarson, dog uten at han oppga dem som kilde. Jeg finner det derfor svært interessant at Tormod Torfæus har gjort seg denne betraktning. Torfæus oppgir også annet kildemateriale her; såsom Kongespeilet og Bjørn Jónsen.

Tormod Torfæus vier et kapittel til de varer man får fra Grønland, hvor han tar utgangspunkt i Erik Valkendorfs sådanne oppramsing.²¹⁹ Torfæus er også av den oppfatning at ikke alle disse dyr kan stamme fra Grønland, som jeg har vært inne på tidligere, og han skriver: "...hvad for diur derudj Landet var at finde, endten som Landet selv giver, eller og andensteds fra, did kommer og saa fanges...".²²⁰ Han benytter i det samme kapitlet Ívar Bárðarson og Kongespeilet for utfyllende opplysninger.

Det vies et kapittel hos Torfæus utelukkende til Valkendorf:

"ERCHE-BISP EIRICH VALKENDORPS INSTRUX ELLER BEFALL,
SCHIBSFOLCHET SOM AD GRØNLAND VAAR BESKICHET TIL
EFTERRETNING."²²¹

²¹⁶ Torfæus 1947:50-51

²¹⁷ Torfæus 1947:51-53

²¹⁸ Torfæus 1947:46

²¹⁹ Torfæus 1947:59

²²⁰ Torfæus 1947:59

²²¹ Torfæus 1947:197

Dette synes å være basert på det tidligere omtalte håndskrift AM 778 a 4to, som jeg dessverre ikke har hatt tid til å studere nærmere i forbindelse med denne avhandlingen. Hvis dette skulle vise seg å stemme, er det i så tilfelle det eneste sted jeg har sett dette håndskriftet brukt som kilde. Som tidligere nevnt er det datert til sent 1600- tidlig 1700-tall, hvilket tidsmessig stemmer godt overens med Torfæus' utgivelse, så kanskje kan man sogar sette dette håndskriftet i forbindelse med ham. Det bør i denne forbindelse dessuten nevnes at Tormod Torfæus og Árni Magnússon, i hvis samlinger dette håndskriftet nå befinner seg, var personlige venner.²²² I "Grönlands Historiske Mindesmærker" oppgis dessuten at Torfæus skal ha skaffet tilveie håndskrifter om Grønland til Jakob Raschs samling, og da formodentlig inneholdende Erik Valkendorfs oversettelse av Ívar Bárðarson, med eller uten hans egne tillegg.²²³ Jeg antar dog at det ikke kan dreie seg om AM 778 a 4to, da GHM ikke gjengir teksten i dette håndskriftet. Rasch skal forøvrig ha henvist til "... de gamle Relationer og Beretninger , som maa have været i Biskop Walckendorffs Tid og forklarer de Herligheder, som man finder i Grønland...", da han sender sine skrifter til kong Fredrik 4.²²⁴

Det er forøvrig interessant å merke seg at Tormod Torfæus, i sin "Historia Vinlandiae Antiquae" utgitt året før hans verk om Grønland, peker på Newfoundland, hvor Helge og Anne Stine Ingstad over 250 år senere skulle påvise en norrøn bosetning, som en sannsynlig beliggenhet for Vinland.²²⁵

Hans Poulsen Egede, født i Harstad og senere kalt "Grönlands Apostel", reiser i 1721, ved hjelp av det nyopprettede handelskompani *Det Bergen Grönlandske Compagnie*, eller *Bergenskompagniet*, til Grønland for å drive misjon overfor de gamle norrøne grønlenderes etterkommere, etter inspirasjon fra Peder Claussøn Friis' grönlandsbeskrivelse.²²⁶ Han fant dem dog ikke, og konsentrerte isteden sin virksomhet mot inuittbefolkningen der. Interessant er det at Egede, som synes fullstendig uinteressert i handel og kun ønsker å drive misjon, var på Grønland som handelskompaniets representant. Hans Egede nevner forøvrig i sitt omfattende verk om Grønland Erik Valkendorfs initiativ til å gjenoppta kontakten med Grønland, uten at han går noe nærmere inn på dette.²²⁷ Han oppgir Ívar Bárðarson som kilde

²²² Jørgensen 2008:478

²²³ Grönlands Historiske Mindesmærker III 1845:488-489

²²⁴ Bobé 1936:41

²²⁵ http://www.sn1.no/nbl_biografi/Tormod_Torfæus/utdypning

²²⁶ Gad 1984:143-146

²²⁷ Egede 1818:24

når han antar at skrælingene har utslettet ihvertfall store deler av den norrøne befolkningen.²²⁸ Dog skal Egede angivelig fortsatt ha vært overbevist om at etterkommere av de norrøne grønlendere befant seg på Grønland også da han forlot øya, etter å ha tilbrakt 15 år der.

På 1700- og 1800-tallet henvises det stadig til Erik Valkendorf i forskningslitteraturen om Grønland. Jeg har allerede, i forbindelse med de mye omtalte håndskriftene, vært inne på Gustav Storm og hans forskningsarbeid. Han har skrevet en rekke litterære verk som berører grønlands- og vinlandsforskningen, og står svært sentralt i denne forskningen på sent 1800-tidlig 1900-tall. Det samme kan sies om Finnur Jónsson, som blant annet har gitt ut Erik Valkendorfs oversettelse av Ívar Bárðarsons grønlandsbeskrivelse, og dessuten Fridtjof Nansen, som selv utførte flere ekspedisjoner til Grønland. Han nevner i sitt verk "Nord i Tåkeheimen" fra 1911 Ívar Bárðarsons beskrivelse av Grønland, men henviser til en ukjent forfatter som har oversatt denne til dansk, og han har åpenbart ikke kjennskap til at det er Erik Valkendorf som står bak.²²⁹ Dog oppgir han senere Valkendorf som kilde til en beskrivelse av skrælingene, men denne er hentet fra hans "Finnmarkens Beskrivelse".²³⁰ Nansen nevner også Zieglers "Scondia", hvor erkebiskop Erik Valkendorfs beskrivelse av seilruten til Grønland oppgis som kilde til hans kart, men dette er åpenbart også oversett av Nansen.²³¹

Den danske zoolog Herluf Winge henviser i sin "Grønlands Pattedyr" fra 1902 til erkebiskop Erik Valkendorfs oppramsing av ulike dyrearter i hans nedtegnelser om Grønland. Han bemerker at endel av disse dyrearter ikke kunne stamme fra Grønland, men er av den oppfatning at disse kan være medbrakt fra Vinland (han oppgir forøvrig "Grønlands Historiske Mindesmærker" som kilde til disse opplysningene).²³² Winge nevner også Ívar Bárðarsons grønlandsbeskrivelse, i likhet med Nansen tydelig uten å være klar over at dette dreide seg om en oversettelse gjort av Valkendorf.²³³ Dette er mulig å finne ut i "Grønlands Historiske Mindesmærker", som han også her oppgir som kilde, men det er antagelig ingen åpenbar kobling mellom disse uten at man har håndskriftene foran seg.

²²⁸ Arneborg 2000:117

²²⁹ Nansen 1911:369

²³⁰ Nansen 1911:376, 416

²³¹ Nansen 1911:384

²³² Winge 1902:322-323

²³³ Winge 1902:321

Det finnes som nevnt en mengde kilder som henviser til Erik Valkendorf, men det blir for omfattende å ta for seg alt dette her. Det synes som at forfatterne i tiden rett etter Valkendorf unnlater å nevne ham som kilde, selv om det virker helt åpenbart at de har benyttet seg av hans nedtegnelser. På 17-1800-tallet synes det derimot som at hans navn dukker opp i det meste som skrives om Grønland. Som eksempel kan nevnes Estrups artikkel "Nogle Bemærkninger angaaende Grönlands Österbygde" publisert i "Det Skandinaviske Litteratur Selskabs Skrifter" i 1824, som gjengir mesteparten av Valkendorfs oversatte Ívar Bárðarsons grønlandsbeskrivelse med Valkendorfs tillegg, og dessuten nevner at den tidligere har vært trykket i "Nye Danske Magazin I B".²³⁴ Senere finnes det kun enkelte henvisninger til ham, som hos nevnte Winge, og dessuten hos Louis Bobé i hans "Opdagelsesrejser til Grønland..." fra 1936, hvor han blir nevnt flere ganger. Dog er de fleste kildehenvisninger etterhvert til "Grönlands Historiske Mindesmærker" fra 1845 og kapitlet der om Erik Valkendorf, og håndskriftene synes etter dette for en stor del å være glemt.

I neste kapittel skal jeg ta for meg en av de forskere som har betydd mest for den nyere grønlandsforskningen, nemlig Helge Ingstad, og hvilket forhold han har til erkebiskop Erik Valkendorf.

Som en liten kuriositet vil jeg avslutningsvis i dette kapitlet nevne Wraxalls "The History of France..." fra 1814, hvor han skriver om Valkendorfs angivelige gjentatte ekspedisjoner til Grønland: "Various, but ineffectual endeavours were exerted to discover the remains of this establishment, if any survived: under the reign of Christian the Second, Valkendorf, Archbishop of Drontheim, a prelate of literature and merit, sent repeated expeditions thither, for the same purpose, but without success, the settlers having all perished."²³⁵

²³⁴ Estrup 1824:268-281

²³⁵ Wraxall 1814:233

Parks Canada - L'Anse aux Meadows National Historic Site. Foto: Lars T. Engedalen 2006

5. Helge Ingstad - fra historie til arkeologi

Mer enn noen annen har Helge Ingstad sammen med sin kone Anne Stine satt sitt preg på den nyere grønlandsforskningen. Deres forskning har sogar ført til et klart skifte i forskningstradisjonene, og man kan gjerne snakke om "før og etter" deres oppdagelser.

Helge ble født i 1900, og vokste opp i Bergen som sønn av en statsansatt ingeniør, i en søskenflokk på tre.²³⁶ Han fikk tidlig interesse for natur og villmark, noe som i høy grad skulle komme til å kjennetegne hans karriere som forsker. Helge hadde så lenge de levde full

²³⁶ Ingstad 2009:13-18

støtte av sine foreldre Olav og Olga i det meste av det han foretok seg, selv om de nok ikke alltid var enig i hans avgjørelser, og også kunne gi uttrykk for det.

I 1922 avla Helge eksamen som jurist ved Universitetet i Kristiania, noe som førte ham til Levanger som fullmektig hos sorenskriveren og senere med egen praksis, da det var få jobber å oppdrive på denne tiden.²³⁷ Da denne perioden skulle bli hans eneste med en "normal" jobb, var det nok denne ballast som etterhvert ga ham stillingen som norsk sysselmann på Øst-Grønland i 1932, ved siden av hans allerede betydelige erfaring fra arktiske strøk etter å ha livnært seg som pelsjeger i Canadas villmark sammenhengende i fire år.²³⁸

Den norske offisielle okkupasjonen av den av norske fangstmenn disponerte sonen på Øst-Grønland 10. juli 1931 kom som en følge av mange års tautrekking mellom den norske og danske regjering, som redegjort for av Jon Skeie i "Grønlandssaken" utgitt samme år.²³⁹ Helges oppgave som sysselmann skulle være å befeste norsk virksomhet i området frem til eiendomstvisten med Danmark skulle avgjøres av den internasjonale domstolen i Haag. I april 1933 falt imidlertid avgjørelsen i favør av Danmark, og hele Grønland ble erklært for dansk område.²⁴⁰

Dette førte Helge som sysselmannsfullmektig til et annet, politisk minst like betent område; nemlig Svalbard. Her var han fungerende sysselmann frem til det ble utnevnt en ny sysselmann i 1935, en funksjon han skulle returnere til for en kortere periode i 1947.²⁴¹ Da det ikke fantes noen sysselmannsbolig ved Helges ankomst i Longyearbyen, tok han selv på seg å bygge en sysselmannsgård som han flyttet inn i, og som fungerte som bolig for sysselmannen på Svalbard frem til den ble brent ned av tyske soldater i 1943.²⁴²

Helge Ingstad hadde en rik litterær produksjon som bestod av alt fra poesi og skuespill til vitenskapelige verk. Hans gamle studiekamerat Nordahl Grieg skal ha uttalt da de traff hverandre mange år senere at "Det var du som var ansett som den store dikteren".²⁴³ Men

²³⁷ Ingstad 2009:48-51

²³⁸ Ingstad 2009:65-108, 137

²³⁹ Skeie 1931:61

²⁴⁰ Ingstad 2009:138-154

²⁴¹ http://www.sn.no/nbl/biografi/Helge_Ingstad/utdypning

²⁴² Ingstad 2009:174

http://www.arkivverket.no/webfelles/sato/arkivkataloger/Sysselmannen_Svalbard.pdf

²⁴³ Ingstad 2009:34

først og fremst var han nok vitenskapsmann, og det var vitenskapelig arbeid som i stor grad kom til å oppta ham.

Etter lengre studier av norrøne skrifter har Ingstad blitt særlig interessert i de norrøne grønlendere og deres skjebne. I 1953 legger derfor han og hans kone Anne Stine, som han var blitt gift med i 1941, ut på en ekspedisjon langs vestkysten av Grønland for å utforske de gamle norrøne bygder.²⁴⁴ I hans verk "Landet under Leidarstjernen", som kom ut i 1959, tar han for seg dette forskningsarbeidet, hvor han sammenholder saga- og forskningslitteraturen med de faktiske funn i dette området, og han gir en inngående beskrivelse av grønlendernes liv og levned slik det kan ha vært. En viktig kilde som han flittig benytter her er Ívar Bárðarsons grønlandsbeskrivelse, som han tillegger særlig stor betydning for beskrivelsen av Grønlands topografi, og som han hevder de har brukt "...så å si som reisehåndbok. Den ga oss ikke bare opplysninger, men også stemningen fra den gamle tid."²⁴⁵

Helge Ingstad er særlig opptatt av å finne svaret på gåten med de norrøne grønlenderes skjebne. Dette har opptatt mange forskere, og det finnes en mengde forskningslitteratur som behandler denne problemstillingen. Jeg vil her ganske kort ta for meg de ulike teoriene som har vært lansert om dette.

Den første teorien, som ble lansert tidlig på 1700-tallet, gikk ut på at de norrøne grønlendingene ble drept av skrælingene, eller inuittene.²⁴⁶ Denne teorien støtter seg til kilder både med norrønt og inuittisk opphav, og islandske annaler forteller om et inuittangrep i 1379 der atten norrøne grønlendere ble drept og to menn ble tatt som slaver. Denne skriften forteller dog ikke noe om hvor dette skulle ha skjedd, og man har heller ikke funnet noen tegn på dette.²⁴⁷ Men den viktigste kilden til denne teorien er Ívar Bárðarsons beretninger, som jeg har tatt for meg i et tidligere kapittel. Han skrev i en setning at skrælingene hadde tatt hele Vesterbygden. Men han skrev også at det ikke fantes hverken kristne eller hedninger på stedet da han kom dit. Og på tross av at denne beretningen ikke nevner noe om inuittangrep, så oppga Hans Egede i 1724 dette som kilde da han hevdet det ble sagt at nordboerne var blitt uttryddet av ville hedninger, men han sier samtidig at de grønlendere han har kontakt med

²⁴⁴ Ingstad 1995:9
http://www.sn1.no/nbl_biografi/Helge_Ingstad/utdypning

²⁴⁵ Ingstad 1995:44-45

²⁴⁶ Arneborg 2000:117

²⁴⁷ Arneborg 2000:117

(inuitter) ikke har noen kjennskap til dette.²⁴⁸ I hans revisjon fra 1741 er denne opplysningen dog endret til at dette blir bekreftet av inuittene.²⁴⁹ I tiden etterpå, og langt inn på 1800-tallet, dukker det opp en mengde inuittlegender som alle beretter om hvordan inuittene hadde uttryddet den norrøne befolkningen på Grønland. Men disse kildene dukket opp i en periode hvor man i mange tilfeller endog mottok belønning for å komme med opplysninger som kunne løse mysteriet med de norrøne grønlenderne, og moderne forskere har konkludert med at disse beretningene ikke kan tillegges noen vekt som historiske kilder.²⁵⁰ Man har heller ikke gjort noen arkeologiske funn som understøtter denne teorien, tvert imot så er det gjort funn som tyder på at disse beretningene ikke kan stemme. Blant annet er det gårder og kirker som ifølge legendene skulle ha vært brent, og som etter arkeologiske utgravninger beviselig ikke er det. Det er heller ikke gjort andre arkeologiske funn som vitner om inuittangrep på den norrøne befolkningen.²⁵¹ Moderne forskere forkaster dog ikke teorien fullstendig som ihvertfall en medvirkende årsak; Jared Diamond nevner sårbarheten deres i forholdet til inuittene på grunn av at de ikke hadde mulighet til å produsere jern til våpen og beskyttelse.²⁵² Det nevnes også kort i skriftlige kilder episoder som tyder på at det kan ha vært ihvertfall mindre, voldelige konfrontasjoner de to folkene imellom.²⁵³ Dette er forøvrig et syn som Helge Ingstad også støtter, og han fremholder at om det har forekommet trefninger så har dette nok vært unntaksvis. Hvis annet var tilfelle ville de islandske kildene ha flere beretninger om slike hendelser, og ikke "...innskrenke seg til å tale om ekteskap, skip og biskoper, hvis det virkelig var så at eskimoene gikk angrepsvis til verks og ble en trusel for polarsamfunnets eksistens", hevder Ingstad.²⁵⁴

En annen mulig årsak til grønlendernes endelikt som Jared Diamond trekker frem er deres manglende evne eller vilje til å tilpasse seg nye forhold. De lærte seg ikke inuittenes jaktmetoder; da bestandene av flere ulike typer sel, som utgjorde en vesentlig del av den norrøne befolkningens diett, begynte å minke, jaktet inuittene ringsel med harpun og skinnkano; dette greide aldri de norrøne grønlenderne å lære seg.²⁵⁵ Arkeologiske utgravninger i Vesterbygden har avdekket tegn som tyder på hungersnød; man har funnet

²⁴⁸ Arneborg 2000:117

²⁴⁹ Arneborg 2000:118

²⁵⁰ Arneborg 2000:118

²⁵¹ Arneborg 2000:118

²⁵² Diamond 2005:252

²⁵³ Diamond 2005 :261

²⁵⁴ Ingstad 1995:511

²⁵⁵ Diamond 2005:260

beinrester av nyfødte lam og kalver, jakthunder og et antall kyr som stemmer overens med antall båser på låven, samt bittesmå fugler og kaniner som det normalt ikke ville være verdt å jakte på. Med mangel på brensel i tillegg synes det ikke usannsynlig at man har sultet og frosset ihjel.²⁵⁶ Etter at bosetningen i Vesterbygden var borte, må det nødvendigvis ha vært vanskeligere å drive jakt nordover til Disko Bay slik man tidligere hadde gjort, dit hvor de største forekomstene av sel og hval befant seg.

Noe som rimer dårlig med teorien om de norrøne grønlendernes manglende tilpasningsevne og vilje til fleksibilitet er deres gradvise overgang fra et kosthold bestående hovedsaklig av kjøtt fra husdyr som sau og storfe, til et kosthold som i stor grad er basert på maritim kost som sel og fisk, hvilket nyere dansk forskning har kommet frem til.²⁵⁷ Dette, mener seniorforsker Jette Arneborg ved Nationalmuseet i København, tyder på en stor grad av tilpasningsevne og fleksibilitet. Et poeng som Ingstad i denne forbindelse trekker frem dog er deres sårbarhet i de årene som fisket eventuelt skulle svikte, som han fremholder som sannsynlig at det innimellom nok har gjort.²⁵⁸

Jared Diamond trekker frem enda en årsak til hvorfor det gikk så galt for den norrøne befolkningen på Grønland, nemlig at man ødela den naturlige vegetasjonen på stedet. Da de første bosetterne ankom Grønland brant de skogområdene for å gjøre plass til beitemark, samt gravde ut store mengder torv. Deretter hugde de ned skog til ved og tømmer, og dette rakk aldri å vokse opp igjen på grunn av beitende husdyr samt den korte sommersesongen.²⁵⁹ Dette blir underbygget av funn av plantedeler og pollen, samt tegn på at det har vært brent der.²⁶⁰ Dette førte så til alvorlig jorderosjon. Det ble mangel på tømmer og ved, som igjen førte til problemer blant annet med å utvinne jern, som de var så avhengige av.²⁶¹ Dette vil også over tid føre til at beitemarkene forsvinner, og det blir ikke nok før til et tilstrekkelig antall husdyr. Diamond hevder at dette har skjedd ihvertfall med Vesterbygden, muligens også med Austerbygden.²⁶² Jorderosjon er den dag idag fortsatt et stort problem på Grønland.²⁶³

²⁵⁶ Diamond 2005:269

²⁵⁷ http://www.videnskab.dk/content/dk/kultur/vikinger_havde_keltisk_blod_i_arenne

²⁵⁸ Ingstad 1995:489

²⁵⁹ Diamond 2005:248

²⁶⁰ Diamond 2005:249

²⁶¹ Diamond 2005:250

²⁶² Diamond 2005:254

²⁶³ Diamond 2005:255

Ingstads syn på dette synes å være todelt. Han sier seg enig i at rovdrift nok har forekommet, og at dette har ført til erosjon. Som eksempel trekker han frem Ívar Bárðarsons beskrivelse av skogen hvor biskopens buskap pleide å beite, og som nå er borte.²⁶⁴ På den andre siden fremholder han tiltakene de norrøne grønlenderne gjorde for å ta vare på jorda og beitemarkene mens de var der, og at dette således kan ha blitt kraftig forverret frem mot vår tid ved at det ikke har blitt opprettholdt.²⁶⁵

En annen teori som har vært lagt frem som mulig årsak til den norrøne bosetningens sammenbrudd på Grønland er avtagende handel med Europa. Else Roesdahl fremhever dette som, om ikke den eneste, så ihvertfall den viktigste årsaken. Grønlenderne var i lang tid leverandører av luksusvarer som spesielle ullstoffer, forskjellige typer skinn og pels, isbjørner, narhvaltenner og hvalrosselfenben til Europa, og Roesdahl trekker frem det siste som i særklasse det viktigste eksportproduktet.²⁶⁶ Elfenben av elefanter hadde vært populært som høystatusprodukter i Europa i århundrer, men det var på denne tiden blitt svært vanskelig å få tak i i Vest-Europa.²⁶⁷ Hvalrosselfenben var allerede kjent og hadde vært brukt i mindre grad, og dette ble nå en svært populær erstatning for elefantelfenben. Særlig fra rundt år 1000 tok dette av, noe funn av en mengde gjenstander over store deler av Nord- og Vest-Europa vitner om.²⁶⁸ Selv om man vet at det også ble levert hvalrosselfenben fra andre steder, som for eksempel fra Novgorodområdet i Russland, er det trolig at Grønland var hovedleverandør av dette produktet til det vesteuropeiske markedet.²⁶⁹ Arkeologiske utgravninger i Austerbygden har forøvrig også vist at man, om enn i mindre grad, laget ferdige produkter her, blant annet beltespenner.²⁷⁰ Utover på 1200-tallet sank derimot etterspørselen etter hvalrosselfenben, da det igjen ble lettere å få tak i elefantelfenben, før elfenben forsvant helt av moten for en periode på 1400-tallet.²⁷¹ Hvis man sammenligner årstallene med perioden hvor man antar at de norrøne bosetningene på Grønland forsvant, så synes det ikke urimelig å trekke konklusjonen at det er en sammenheng, og Else Roesdahl er ihvertfall ikke i tvil om at man her har funnet årsaken.²⁷²

²⁶⁴ Ingstad 1995:486

²⁶⁵ Ingstad 1995:482-483

²⁶⁶ Roesdahl 2005:182

²⁶⁷ Roesdahl 2005:184

²⁶⁸ Roesdahl 2005:186

²⁶⁹ Roesdahl 2005:187

²⁷⁰ Roesdahl 2005:187

²⁷¹ Roesdahl 2005:187

²⁷² Roesdahl 2005:189

Det synes klart at klimaet i området gradvis forverret seg ihvertfall fra 1300-tallet; det ble kaldere og mer utsatt for stormer. At økende ismasser førte til vanskeligere seilforhold nevnes blant annet i tidligere nevnte artikkel av Estrup fra 1824.²⁷³ På samme tid ble det også stadig mindre skipstrafikk til og fra Grønland.²⁷⁴ Handelen i Europa hadde i lang tid vært dominert av hanseatene, men ble på 1400-tallet i stor grad overtatt av engelske handelsmenn.²⁷⁵ Mens man ellers i Nord-Atlanterhavsområdet tilpasset seg markedssvingninger og begynte med kommersielt fiske, skjedde ikke denne omleggingen på Grønland, tiltross for at fiskeressursene i området var enorme.²⁷⁶ Dette, i tillegg til det nevnte forverrede klimaet, gjorde at man ikke lenger hadde noen grunn til å ha kontakt med Grønland.

Helge Ingstad trekker dessuten frem de hjemlige forhold i Norge på denne tiden som årsaker til minskende kontakt med Grønland; landet lå tildels i kne etter svartedauden midt på 1300-tallet, og handelsdominansen ble overtatt av andre nasjoner.²⁷⁷ Men når det gjelder klimaskifte stiller det seg imidlertid annerledes. Her har det i de senere år skjedd atskillig på forskningsfronten som Helge ikke har hatt tilgjengelig da han foretok denne analysen, og han finner det, i likhet med flere andre forskere på denne tiden, ikke sannsynlig at det har vært en vesentlig klimaforverring i middelalderen.²⁷⁸

Christian Keller nevner mulige konflikter med konge og kirke i Norge som en mulig årsak til Grønlands tiltagende isolasjon, og Helge Ingstad legger også vekt på hvordan kirken sviktet grønlendingene.²⁷⁹

Teorien Helge Ingstad legger mest vekt på dreier seg om utvandring, og han hevder at ihvertfall befolkningen i Vesterbygden kan ha utvandret til Nord-Amerika.²⁸⁰ Han viser til sagaberetningen om Torfinn Karlsefni som reiste via Vesterbygden på sin ferd til Nord-Amerika, og han hevder at befolkningen her nok har kjent til denne ruten.²⁸¹ Han nevner også endel skriftlige kilder som tyder på ihvertfall kontakt med Nord-Amerika; biskop Eirik Gnipsson Upsis Vinlandsferd i 1121, samt biskop Gisle Oddssons annaler, hvor han under

²⁷³ Estrup 1824:252

²⁷⁴ Diamond 2005:270

²⁷⁵ Keller 1990:127

²⁷⁶ McGovern 1994:147

²⁷⁷ Ingstad 1995:460-461

²⁷⁸ Ingstad 1995:480-483

²⁷⁹ Keller 1990:129

²⁸⁰ Ingstad 1995:519

²⁸¹ Ingstad 1995:519

året 1342 skriver om Grønlands innbyggere som frivillig har sviktet den kristne tro og vendt seg til Amerikas folk.²⁸² Islandske annaler forteller om et skip som i 1347 skal ha seilt fra Grønland til Markland, for så å bli stormdrevet til Island (som nevnt i kapitlet om Peder Claussøn Friis).²⁸³ Ingstad mener at dette kan ha vært et skip som skulle hente tømmer, men utelukker heller ikke at det kan ha vært utvandrere fra Vesterbygden. Grønlandernes bruk av tømmer fra Labrador er også emne for Valeri A. Pilgrims masteravhandling "The Greenland Norse: The Hunt for Wood in Labrador" fra 2004.

Ingstad trekker også frem Erik Valkendorf og Absalon Pedersøn Beyer som skriftlige kilder som indikerer kontakt med Nord-Amerika, som behandlet tidligere i avhandlingen.²⁸⁴ Han antar forøvrig at Beyer ikke har hatt kjennskap til Valkendorfs nedtegnelser, et syn jeg ikke deler med ham, som jeg også har redegjort for tidligere i avhandlingen.²⁸⁵ Han fremholder dog at de begge kan ha basert seg på idag tapte kilder, noe jeg også, som tidligere nevnt, finner svært sannsynlig.

Tidligere i avhandlingen har jeg vært inne på referansene til marmor i kildematerialet som indikasjoner på kontakt med Nord-Amerika. Dette nevner, såvidt jeg kan se, ikke Ingstad noe om. Jeg har heller ikke funnet andre referanser til dette. Som nevnt har det, utifra de opplysninger jeg har funnet, utelukkende vært utvunnet hvit marmor på Grønland. Kongespeilet, og dessuten Friis, gir en detaljert beskrivelse av marmor i mange ulike farger, og dette er også nevnt av Bárðarson. Jeg har fremskaffet opplysninger om at det finnes marmorforekomster som stemmer godt overens med opplysningene i kildematerialet jeg har behandlet her eksempelvis på Nova Scotia, rett sørvest for Newfoundland, der det er en rik forekomst av marmor i mange ulike fargesjatteringer, fra rosa til dyprød og brun, og i ulike blågrå sjatteringer (se illustrasjon neste side).²⁸⁶

Man finner også andre variasjoner av marmor i den nordamerikanske delstaten Vermont, som ligger på nordøstkysten av USA og grenser til Quebec i det østlige Canada, og i Pennsylvania litt lenger sør.²⁸⁷ I alle disse områdene drives forøvrig fortsatt kommersiell marmorutvinning.

²⁸² Ingstad 1995:519-520

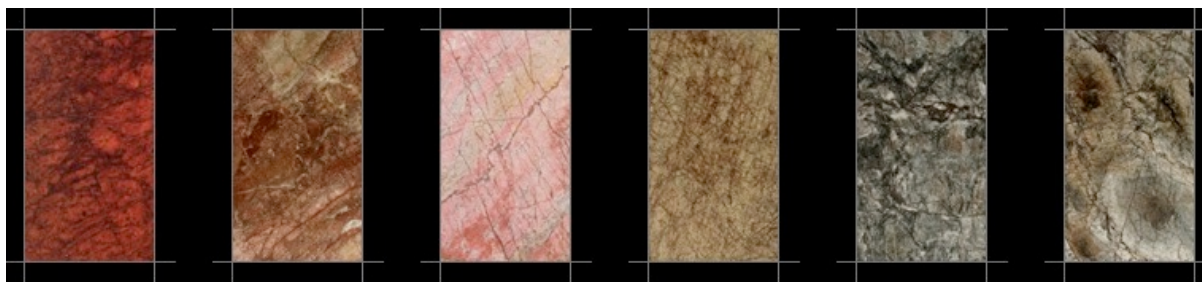
²⁸³ Ingstad 1995:519-520

²⁸⁴ Ingstad 1995:275-276

²⁸⁵ Ingstad 1995:276

²⁸⁶ <http://www.canadamarble.com>

²⁸⁷ <http://en.wikipedia.org/wiki/Marble>; <http://www.vermontquarries.com/>

Marmor fra MacLeod Resources Ltd., Cape Breton, Nova Scotia

Jeg ønsker ikke å trekke noen entydig konklusjon her, men dette *kan* altså være en indikasjon på kontakt med det Nord-Amerikanske kontinent utover det man så langt har funnet bevis for.

Det var året etter utgivelsen av "Landet under Leidarstjernen" at Helge Ingstad kom over de hustuftene på L'Anse aux Meadows på nordspissen av Newfoundland, som Anne Stine og han selv skulle bruke de neste årene på å grave ut. Han hadde da reist langs østkysten av Nord-Amerika for ved hjelp av det gamle skriftlige kildematerialet å søke etter det som i sagaene ble kalt Vinland. Det første Anne Stine avdekket som viste at det kunne være noe å finne her, var et ildsted av samme type som de tidligere hadde funnet i de norrøne bygdene på Grønland.²⁸⁸ Dette ledet til et stort utgravningsprosjekt med Anne Stine Ingstad som utgravningsleder, hvor man etterhvert kunne fastslå at det dreide seg om hustufter av norrøn opprinnelse.²⁸⁹

På tross av at dette ble bekreftet av flere arkeologiske kapasiteter fra ulike deler av verden, møtte de allikevel stor motstand og tildels personlige angrep, noe som ifølge Helge selv særlig rammet Anne Stine som leder av de arkeologiske undersøkelsene.²⁹⁰

Området har nå fått sin plass på UNESCOs "World Heritage List", og det er idag ingen seriøse forskere som bestrider at dette dreier seg om en norrøn boplass fra ca. 1000 år tilbake. Dette funnet har således endret både grønlandsforskningen og vinlandsforskningen. Plutselig visste man om ihvertfall et område mot vest hvor de norrøne grønlenderne hadde oppholdt seg. Og vinlandsdebatten gikk over fra å dreie seg om hvor Vinland kunne være, til hvorvidt L'Anse aux Meadows var Vinland eller ikke.

²⁸⁸ Ingstad 2002:134

²⁸⁹ Ingstad 2002:236

²⁹⁰ Ingstad 2002:236

Når man arbeider med skriftlig kildemateriale finnes det to grunnleggende forskjellige tilnærminger til dette materialet, da man kan velge å behandle det som levning eller beretning. Det er i denne sammenheng verdt å nevne notater og blyantstreker i de tidligere omtalte håndskrifter; sannsynligvis av Árni Magnússon eller Finnur Jónsson. Dette viser tydelig at de ser dette kildematerialet som beretning, og ikke som levning, da de i motsatt fall nok ville ha behandlet disse manuskriptene ganske annerledes.

Tendensen i moderne forskning har vært å legge stadig mindre vekt på det skriftlige kildematerialet som historisk kilde ihvertfall på detaljnivå, og heller sette det inn i en noe større sammenheng med hensyn til kultur og samfunnsforhold osv. Når det gjelder grønlandsforskningen har det arkeologiske kildematerialet fått stadig større betydning, etterhvert som man har gjort flere og flere funn. Det finnes endog arkeologer som anser det skriftlige materialet som å stå i veien for en objektiv vurdering av de arkeologiske funn.²⁹¹ Dog er det mange forskere som er av den oppfatning at en dialog mellom skriftlige og arkeologiske kilder er en fornuftig tilnærming, og at man således kan komme frem til nye forskningsresultater.²⁹²

Helge Ingstad markerer på mange måter overgangen mellom disse forskningstradisjonene. Han benyttet de gamle kildeskriftene som veivisere da han reiste ut på leting etter norrøne boplasser, og han brukte Erik Valkendorfs Bárðarson-oversettelse som "reisehåndbok" da han utforsket de norrøne bygder på Grønland. Når man i ettertid ser på de forskningsresultater som har kommet ut av dette, er vel dette også kanskje det klareste eksempel vi har på at en dialog mellom skriftlige og arkeologiske kilder kan være svært fruktbart.

Ingstad legger ingen stor vekt på Erik Valkendorf og hans nedtegnelser. Han synes kanskje endog å tillegge Absalon Pedersøn Beyer større vekt enn Valkendorf. Dog oppgir han Ívar Bárðarson som en viktig kilde, både med hensyn til informasjon og som inspirator. Han synes ikke å være klar over at det er Erik Valkendorf som står bak denne bearbeidelsen av Bárðarson, på tross av at dette fremgår av Finnur Jónssons utgivelse av Bárðarson og "Grönlands Historiske Mindesmærker". Nå er dette som nevnt ikke så lett å finne ut av i

²⁹¹ Arneborg 2000:113

²⁹² Arneborg 2000:114

GHM, og han har antakelig heller ikke vært så opptatt av Finnur Jónssons kilder til sin utgivelse. Men Ingstad har altså i stor grad benyttet seg av dette kildematerialet.

Anne Stine Ingstad døde i 1997, og ble etterfulgt av Helge fire år senere. Disse to har satt sine dype fotavtrykk på grønlandsforskningen; fotavtrykk som aldri vil bli vasket vekk.

L'Anse aux Meadows, NL. Foto: Lars T. Engedalen 2008

6. Konklusjon

Jeg nevnte innledningsvis i denne avhandlingen at erkebiskop Erik Valkendorf etter min oppfatning ikke har fått den plass i vår vitenskaps- og kulturhistorie som jeg synes han fortjener. Etter å ha gått gjennom så store mengder med kildemateriale har dette inntrykket bare blitt forsterket, et inntrykk jeg håper at jeg i min avhandling også har greid å formidle. At han var en betydningsfull person på så mange måter, har jeg såvidt vært inne på. Det er dog hans påvirkning på grønlands- og vinlandsforskningen som er av relevans her, og jeg vil derfor begrense meg til det som har med dette å gjøre. Jeg vil i det følgende foreta en kort oppsummering og konklusjon.

Erkebiskop Erik Valkendorf synes å ha hatt en sterk interesse for de arktiske strøk, noe hans litterære virksomhet bærer preg av. Særlig gjaldt nok dette Grønland, da han planla en ekspedisjon dit i en tid hvor man de siste hundre år ikke hadde hatt kontakt med øya. Han la ned et stort arbeid i planleggingen, og da særlig i å samle opplysninger om Grønland og forholdene i de gamle nordbobygdene der. I denne forbindelse fikk han bearbeidet og oversatt Ívar Bárðarsons beskrivelse av Grønland, som fantes i norrøne håndskrifter som han må ha hatt tilgjengelig, og som synes å ha vært hans viktigste kilde. Dog er det opplysninger hos ham som han må ha fått fra andre kilder enn Bárðarson. Vi kan gå utifra at han har hatt en rekke kilder som idag har gått tapt, og som vi ikke lenger har kjennskap til. Dessuten må man anta at han har benyttet seg av muntlige kilder, noe eldre historikere også nevner, og som det synes å ha vært kunnskap om i tiden etter at han døde. Jeg har her tatt for meg de kildene som vi idag vet at han kan ha hatt tilgjengelig, og hvor det er indikasjoner på at han har hentet opplysninger. Dette gjelder Adam av Bremen, Kongespeilet samt endel sagamateriale, i tillegg til Ívar Bárðarson. Dette må dog sies å være svært usikkert, selvsagt med unntak av Bárðarson, som tidligere nevnt. Når man analyserer Valkendorfs egne nedtegnelser og sammenligner med hans kildemateriale, synes det klart at hans fokus og viktigste motivasjon for den planlagte grønlandsekspedisjonen har vært å gjenoppta den tidligere grønlandshandelen, samt å markere erkesetets rettigheter. Dette ville kunne bedre erkesetets økonomiske situasjon og status betraktelig, i en periode med sterke motsetninger mellom kirke og stat. Nå skulle det selvsagt ikke bli noe av den planlagte ekspedisjon, og Erik Valkendorf endte isteden sitt liv i landflyktighet.

Den andre hoveddelen av avhandlingen har jeg viet til å se på hvilken påvirkning Erik Valkendorf har hatt på grønlandsforskningen etter sin død. Dette arbeidet har på mange måter vært enklere, da denne påvirkningen mange steder er så tydelig. Som redegjort for er det i endel av det tidlige materialet så sterk påvirkning at det nesten dreier seg om avskrift enkelte steder. Her må jeg tillegge at jeg regner den bearbejdede utgaven av Ívar Bárðarsons nedtegnelser i denne sammenheng som Valkendorfs arbeid, da det er hans oversettelse av teksten som er benyttet som kildemateriale. Tatt i betraktning Valkendorfs posisjon har nok dette også vært kjent en god stund etter hans død. Men i det tidlige materialet er hverken Valkendorf eller Bárðarson nevnt som kilder, kanskje nettopp fordi de er så nære i tid.

Utover på 17-1800-tallet synes Erik Valkendorf, og også etterhvert Ívar Bárðarson, å bli nevnt i det meste av det som skrives av forskningslitteratur om Grønland, både i og utenfor Norden. Men koblingen mellom de to synes ikke lenger å være særlig kjent, og det er bare "Grönlands Historiske Mindesmærker", som også grundig tar for seg håndskriftene, som nevner denne. Etter utgivelsen av GHM henvises det forøvrig ikke lenger til annet enn dennes omtale av Erik Valkendorfs nedtegnelser, mens Ívar Bárðarsons grønlandsbeskrivelse også blir utgitt av Finnur Jónsson (som forøvrig i sitt forord tar for seg håndskriftene og koblingen til Valkendorf). Deretter synes det fullstendig å ha blitt glemt at det var Erik Valkendorf som fikk bearbejdet og oversatt Ívar Bárðarsons nedtegnelser. Dette gjelder forøvrig også Helge Ingstad, som trekker frem Bárðarsons grønlandsbeskrivelse som en viktig kilde, men som ikke synes å tillegge Erik Valkendorf den samme betydning. Nå skal det dog sies at Helge Ingstad bruker Valkendorf, i tillegg til Absalon Pedersøn Beyer, som kilde til å sannsynliggjøre de norrøne grønlendernes kontakt med det nord-amerikanske kontinent, en forskning som skulle komme til å gi Helge Ingstad og hans kone Anne Stine en helt spesiell plass innenfor grønlands- og vinlandsforskningen.

Det er ikke som forfatter Erik Valkendorf har levert sitt viktigste bidrag til grønlands- og vinlandsforskningen. Det er som konservator og formidler av kunnskap som uten hans innsats og engasjement antagelig ville vært tapt for all fremtid, og som vi idag ikke ville kunnet dra nytte av. Derfor er hans bidrag til grønlandsforskningen av uvurderlig verdi, og det er derfor erkebiskop Erik Valkendorf fortjener å bli husket.

7. Litteraturliste

7.1. Primærkilder:²⁹³

Adam af Bremens krønike. Oversatt og kommentert av Allan A. Lund. Wormianum, Højbjerg 2000

AM 777 b-d 4to, Den Arnamagnæanske Håndskriftsamling, Københavns Universitet

AM 778 a 4to, Den Arnamagnæanske Håndskriftsamling, Københavns Universitet

Bárðarson, Ívar; Finnur Jónsson: "Det gamle Grønlands beskrivelse", Levin & Munksgaard, København 1930

Beyer, Absalon Pedersøn; Harald Beyer: "Om Norgis Rige", F. Beyers Forlag, Bergen 1928

Bobé, Louis: "Opdagelsesrejser til Grønland 1473-1806", i *Meddelelser om Grønland Bd. 55 Nr. 1, udgivne af Kommissionen for Videnskabelige Undersøgelser i Grønland*, C. A. Reitzels Forlag København 1936

De Islandske Sagaer. Gunnar Gunnarsson og Hans Kyrre (red.). Uendret opptrykk av 2. utgave, bearbejdet av Johs. Brøndum-Nielsen og Jón Helgason. Gyldendalske Boghandel, Nordisk Forlag A/S 2000

Diplomatarium Norvegicum bind XVII nr. 754, Dokumentasjonsprosjektets nettsider 14.04.2010:

http://www.dokpro.uio.no/perl/middelalder/diplom_vise_tekst.prl?b=14803&s=n

²⁹³ Under primærkilder har jeg også den forskningslitteratur som henviser til Erik Valkendorfs nedtegnelser om Grønland, og som viser hans påvirkning på grønlandsforskningen, direkte eller indirekte.

Diplomatarium Norvegicum bind XVII nr. 759, Dokumentasjonsprosjektets nettsider
14.04.2010:

http://www.dokpro.uio.no/perl/middelalder/diplom_vise_tekst.prl?b=14808&s=n&str=

Diplomatarium Norvegicum bind XVII nr. 761, Dokumentasjonsprosjektets nettsider
14.04.2010:

http://www.dokpro.uio.no/perl/middelalder/diplom_vise_tekst.prl?b=14810&s=n

Diplomatarium Norvegicum bind XVII nr. 762, Dokumentasjonsprosjektets nettsider
14.04.2010:

http://www.dokpro.uio.no/perl/middelalder/diplom_vise_tekst.prl?b=14811&s=n

Egede, Hans: "A Description of Greenland", T. and J. Allman, London 1818

Estrup, Dr. H. F. J.: "Nogle Bemærkninger angaaende Grönlands Österbygde", i *Det Skandinaviske Litteratur Selskabs Skrifter. Tyvende Bind*. København 1824

Friis, Peder Claussøn: "Samlede Skrifter". Udgivne for Den Norske Historiske Forening af Dr. Gustav Storm, Kristiania 1881

Grönlands Historiske Mindesmærker Bind I, Det Kongelige Nordiske Oldskrift-Selskab, København 1838

Grönlands Historiske Mindesmærker Bind II, Det Kongelige Nordiske Oldskrift-Selskab, København 1838

Grönlands Historiske Mindesmærker Bind III, Det Kongelige Nordiske Oldskrift-Selskab, København 1845

Graah, Wilhelm August 1832: "Undersøgelses-Reise til Östkysten af Grönland. Efter Kongelig Befaling udfört i Aarene 1828-31", J. D. Quist, Kiöbenhavn

Ingstad, Helge 1995: "Landet under Leidarstjernen - En ferd til Grönlands norrøne bygder" 2. utg., Gyldendal Norsk Forlag Oslo

Kongespeilet. Oversatt av Anton Wilhelm Brøgger, innledning av Sverre Bagge. De norske Bokklubbene 2000

Kongsspegelen. Omsetting og forord av Alf Hellevik. Det Norske Samlaget Oslo 1976

Magazin for Naturvidenskaberne: "Gamle Grønlands Österbygds nye Opdagelse af Kaptein Scoresby". Udgivet af Professorerne G. F. Lundh, C. Hansteen og H. H. Maschmann. Anden Aargangs første Bind. Chr. Grøndahl, Christiania 1824

Magistri Adam Bremensis: "Gesta Hammaburgensis Ecclesiae Pontificum - Editio Tertia". Utgitt av Bernhard Schmeidler. Hannover und Leipzig, Hahnsche Buchhandlung 1917

Morkinskinna. Oversatt av Kåre Flokenes, etterord av professor Gunnstein Akselberg. Dreyer Bok 2004

Nansen, Fridtjof 1911: "Nord i Tåkeheimen - Utforskningen av Jordens Nordlige Strøk i Tidlige Tider", Jacob Dybwads Forlag, Kristiania

Norrøn Saga Bind V, Aschehoug Oslo 1990

Snorre Sturlasons kongesagaer. Oversatt av Anne Holtsmark og Didrik Arup Seip. Redaktør: Finn Hødnebo. J. M. Stenersens Forlag Oslo 2009

Storm, Gustav 1888: "*Islandske Annaler indtil 1578*", Det norske historiske Kildeskriftsfond, Christiania

Torfæus, Tormod 1947: "Det Gamle Grønland eller Det Gamle Grønlands Beskrivelse", utgitt av Oslo Etnografisk Museum i *Norge og Grønland II*, A. W. Brøggers Boktrykkeris Forlag Oslo 1927

Winge, Herluf 1902: "Conspectus Faunæ Groenlandicæ. Mammalia. Grønlands Pattedyr." Særtryk af "Meddelelser om Grønland", XXI. Bianco Lunos Bogtrykkeri, København

Wraxall, Nathaniel William 1814: "History of France - from the accession of Henry the Third, in 1574, to the death of Henry the Fourth, in 1610. Preceded by A View of the Civil, Military and Political State of Europe at the accession of Louis the Thirteenth." The Second Edition, in Six Volumes, Vol. II. T. Cadell and W. Davies, In the Strand, London

7.2. Øvrig litteratur

Arneborg, Jette 2000: "Norse Greenland Archaeology: The Dialogue Between the Written and the Archeological Records", i Shannon Lewis-Simpson (red.): *Vínland Revisited: the Norse World at the Turn of the First Millennium. Selected Papers from the Viking International Symposium, 15-24 September 2000, Newfoundland and Labrador, St. John's*

Arkivverket Riksarkivet og Statsarkivene, www.arkivverket.no 29.04.2010:
http://www.arkivverket.no/webfelles/sato/arkivkataloger/Sysselmannen_Svalbard.pdf

Bjerke, Ernst: "Noen bemerkninger om Trondhjems domkapittels bibliotek", på www.middelaldernett.com 04.05.2010: <http://www.middelaldernett.com/?p=1192>

Den Store Danske, denstoredanske.dk 21.04.2010:
http://www.denstoredanske.dk/Rejser,_geografi_og_historie/Grønland/Grønlands_geografi/Maarmorilik?highlight=maarmorilik

Diamond, Jared 2005: "Collapse. How Societies Choose to Fail or Survive", Viking. Penguin Group, New York

Encyclopædia Britannica, eb.com 07.04.2010:
<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/198020/Exeter-Book>

Fossen, Anders Bjarne: "Gjeble Pederssøn - utdypning", i Store Norske Leksikon, snl.no 26.04.2010: http://www.snl.no/.nbl_biografi/Gjeble_Pederssøn/utdypning

Gad, Finn 1984: "Grønland", Politikens Forlag København

Hamre, Lars 1943: "Erkebiskop Erik Valkendorf – Trekk av hans liv og virke", John Griegs Forlag

Hamre, Lars 1968: "Erkebispedømmet i unionstiden", i Holmsen, Andreas; Jarle Simensen: *"Norges nedgang i Senmiddelalderen - Norske historikere i utvalg IV"*, Universitetsforlaget Oslo

Hamre, Lars 1971: "Norsk historie frå midten av 1400-åra til 1513 - Førelesingar av Lars Hamre", Universitetsforlaget

Hamre, Lars 1998: "Norsk politisk historie 1513-1537", Det Norske Samlaget Oslo

Imsen, Steinar 2002: "Noregs nedgang", Det Norske Samlaget Oslo

Ingstad, Benedicte 2009: "Eventyret, en biografi om Helge Ingstad", Gyldendal Norsk Forlag

Ingstad, Helge 2002: "Vesterveg til Vinland, oppdagelsen av norrøne boplasser i Nord-Amerika", 5. utgave. Gyldendal Norsk Forlag

Jørgensen, Jon Gunnar: "Jon Simonssøn - utdypning", i Store Norske Leksikon, snl.no
27.04.2010: http://www.snl.no/.nbl_biografi/Jon_Simonssøn/utdypning

Jørgensen, Jon Gunnar: "Om å ha Saxo til venn", i *Renæssanceforum 1* 2005,
www.renaessanceforum.dk

Jørgensen, Jon Gunnar: "Peder Claussøn Friis - utdypning", i Store Norske Leksikon, snl.no
27.04.2010: http://www.snl.no/.nbl_biografi/Peder_Claussøn_Friis/utdypning

Jørgensen, Jon Gunnar: "Tormod Torfæus og det fantastiske i sagalitteraturen", i *Historisk tidsskrift* 3, 2008

Katalog over Den Arnamagnæanske Håndskriftsamling 2. bind, Kommissionen for Det Arnamagnæanske Legat, København 1894

Keller, Christian 1989: "The Eastern Settlement Reconsidered - Some Analyses of Norse Medieval Greenland", Oslo

Keller, Christian 1990: "Vikings in the West Atlantic: A Model of Norse Greenlandic Medieval Society", i *The Norse of the North Atlantic*, Munksgaard nr. 61

Keller, Christian 2000: "Vinland etter Ingstad", i *Leiv Eiriksson, Helge Ingstad og Vinland - Kjelder og tradisjonar*, Innlegg ved eit seminar i regi av Det Kongelige Norske Videnskabers Selskab 13-14 oktober 2000; Hagland, Jan Ragnar og Steinar Supphellen (red.), Det Kongelige Norske Videnskabers Selskab, Skrifter 1, Akademisk Forlag 2001

Krogh, Knud J. 1982: "Erik den rødes Grønland", Nationalmuseets Forlag

McGovern, Thomas H. 1994: "Management for Extinction in Norse Greenland", i Carole L. Crumley (ed.): *Historical Ecology. Cultural knowledge and Changing Landscapes. School of American Research Advanced Seminar Series*, Santa Fe, New Mexico

Moseng, Ole G.; E. Opsahl; Gunnar I. Pettersen; Erling Sandmo 2003: "Norsk Historie I 750-1537" 2. utgave, Tano Aschehoug

Pilgrim, Valeri A. 2004: "The Greenland Norse: The Hunt for Wood in Labrador - A Cross-Cultural Perspective", University of Oslo

Roesdahl, Else 2005: "Walrus ivory – demand, supply, workshops, and Greenland", i Andreas Mortensen and Símun V. Arge (ed.s): *Vikings and Norse in the North Atlantic. Select Papers from the Proceedings of the Fourteenth Viking Congress, Tórshavn, 19-30 July 2001*. Annales Societatis Scientiarum Færoensis, Tórshavn

Salomonsen, Finn; Bent Muus, Christian Vibe 1990: Grønlands Fauna. Fisk - Fugle - Pattedyr, 2. utgave, Nordisk Forlag København

Seaver, Kirsten A. 1996: "The Frozen Echo - Greenland and the Exploration of North America ca. A.D. 1000-1500", Stanford University Press

Sigurðsson, Jón Viðar 2003: "Kristninga i Norden 750-1200", Det Norske Samlaget Oslo

Skeie, Jon 1931: "Grønlandssaken", Olaf Norlis Forlag, Oslo

Skovgaard-Pedersen, Inge 1987: "Studiet av kilderne til den ældste nordiske historie. En historiografisk oversigt", i (Red) Karlsson, Gunnar: *Kilderne til den tidlige middelalders historie*

Store Norske Leksikon, snl.no 06.04.2010:

http://www.snl.no/Absalon_Pederssøn_Beyer

Store Norske Leksikon, snl.no 24.04.2010:

http://www.snl.no/Grønland/geologi_og_landformer

Store Norske Leksikon, snl.no 27.04.2010:

<http://www.snl.no/Svalbard#menuitem12>

Titlestad, Torgrim: "Tormod Torfæus - utdypning", i Store Norske Leksikon, snl.no

06.05.2010: http://www.snl.no/.nbl_biografi/Tormod_Torfæus/utdypning

Vesteinsson, Orri; McGovern, Thomas & Keller, Christian 2002: "Enduring impacts: Social and environmental aspects of viking age settlement in Iceland and Greenland", *Archeologia Islandica* 2

videnskab.dk 06.04.2010:

http://www.videnskab.dk/content/dk/kultur/vikinger_havde_keltisk_blod_i_arerne

Wallace, Birgitta Linderöth 2000: "The Viking Settlement at L'Anse aux Meadows", i (Ed.)

Fitzhugh, William W.; Elisabeth I. Ward: *Vikings - The North Atlantic Saga*, Smithsonian Institution Press

7.3 Andre kilder:

Barraclough, Eleanor R.: "The Place of Greenland in the Íslendingasögur", foredrag 14.04.2010 i regi av Norrøn lesegruppe ILN ved Universitetet i Oslo

Exploring Carta Marina, <http://cipher.uiah.fi> 26.04.2010:
http://cipher.uiah.fi/forum/materials/carta_marina/maps/

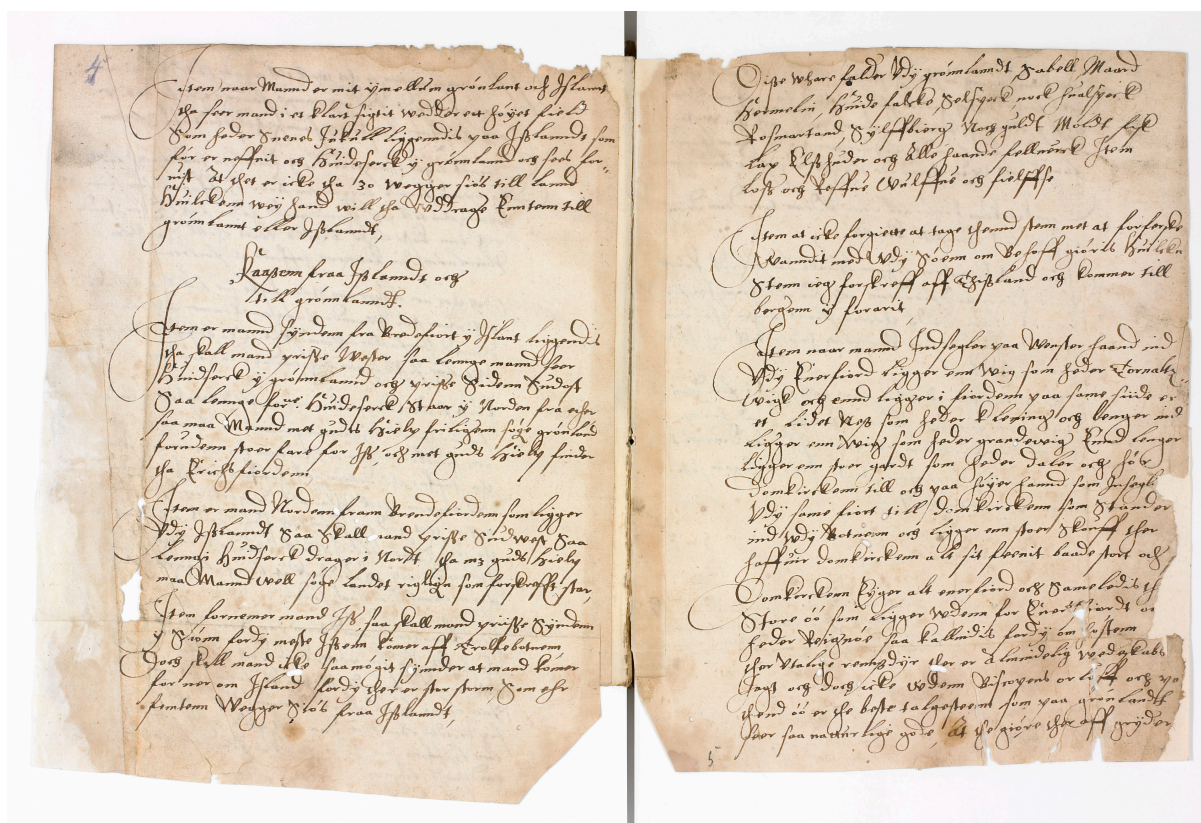
MacLeod Resources Ltd., Cape Breton, Nova Scotia: <http://www.canadasmrble.com> 09.04.2010

The Free Dictionary, www.thefreedictionary.com 07.05.2010:
<http://www.thefreedictionary.com/quarto>

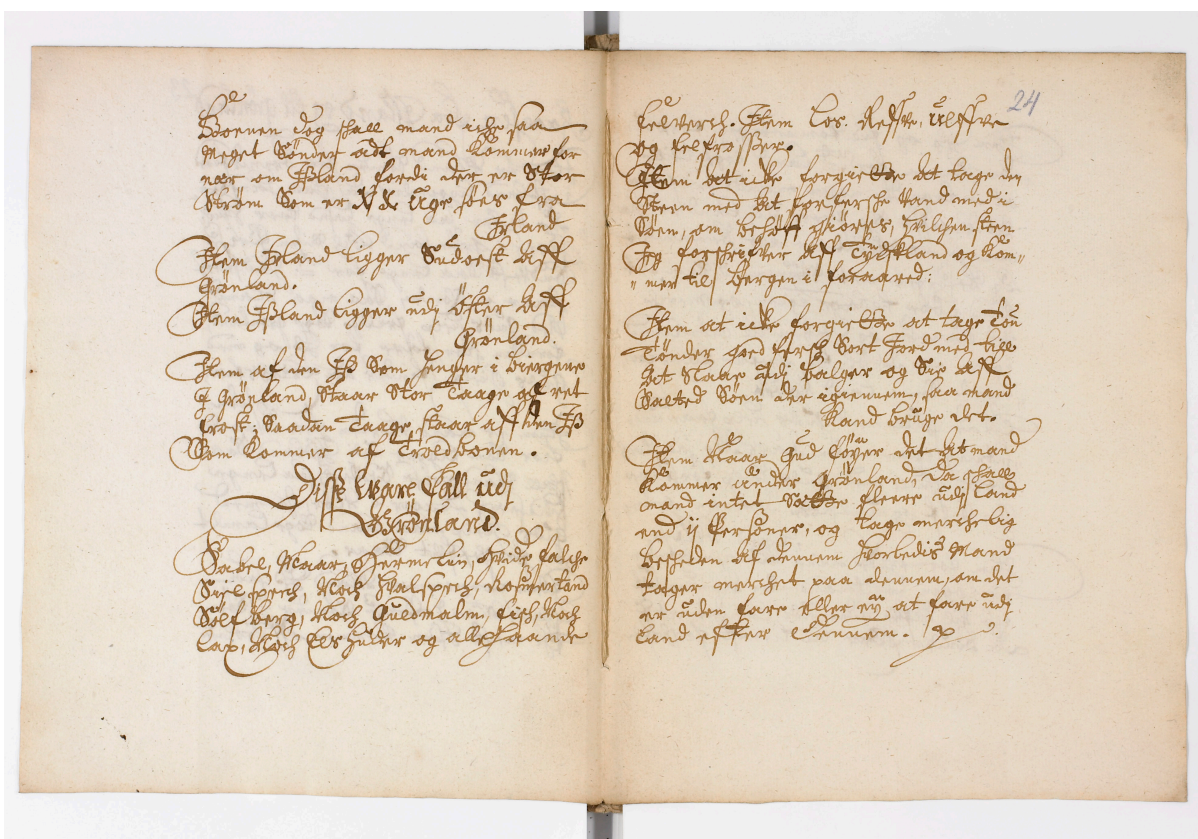
Vermont Quarries Corp.: <http://www.vermontquarries.com/> 08.04.2010

Wikipedia: <http://en.wikipedia.org/wiki/Marble> 08.04.2010

Forsideillustrasjon: Skálholt-kartet, 10 verso, ca. 1590,
<http://www.kb.dk/permalink/2006/manus/678/eng/10+verso/>

AM 777b 4to bl. 4-5. Foto: Den Arnamagnæanske Håndskriftsamling, København.

AM 777d 4to bl. 23-24. Foto: Den Arnamagnæanske Håndskriftsamling, København.